

Gömöri György

Temető, ősszel

*vadgesztenye hull a temetőben
tüskés burka roppan a lábad alatt
hull a levél is őszi verőfény
csillog melengetnek langyos sugarak*

*a héten b. lacit itt temetik
ölelőn várja a családi sír
páran még olvassák majd elfeledik
mindenki így jár ki magyarul ír*

*ide kerülünk tán mi is egyszer
umánkat falba zárja a kegyelet
lesz-e ki virágot hoz rá néhanapján?
lesz aki hibátlanul írja nevedet?*

*vadgesztenye hull a temetőben
derűs ilyenkor ez a (mélyen) alvó-város
lábujjhegyen megyek a kapu felé
s a lakóknak szép jóccakát kívánok*

Cyprian Norwid levele New Yorkból Európába

*Ha már úgy adódott, hogy vitorláshajónk
dacolva sok viharral átért az Óceánon
s hatvankét nap után már szárazföldre léptem,
s később az a facsonk, mi ujjam megsebezte
mégsem tett nyomorékká, rajzolni tudtam újra –
ha Isten így megőrzött, tán lehetne még
szándéka vélem. Kész vagyok a Krímben
fegyvert fogni a Fagy-Kolosszus helótái ellen,
vagy máshol másképp használni ügyünknek.
Kérem, segítsen Ön, vagy más jómódú lengyel
az Óvilágba hamarost visszatémem.
Az újságok itt mindenfélét írnak
és nem tudhatni, hogy mi az igazság.
Persze Kossuthot pompásan fogadták,
de legyőzöttnek kell lenni, hogy így fogadják,
és híres száműzöttnek. Én itt névtelen
s magányosan dolgozom műhelyemben
– ablakaim egy temetőre néznek –
a bokrok felett kolibrik cikáznak
és néha fojtó virágillat bódít..
De gondolatban Párizsban vagyok,
vagy még inkább Rómában, ahol élő a múlt,
s vigaszt jelent – hol nemcsak a jelennek,
nem csak a Piacnak él az ember...*

Bogdán László

A dáridó

Hosszas kórházi, majd szanatóriumi kezelés után került vissza másodszor is a céghez, az operatív osztályra, Păun ezredes hírhedt csapatába, és egy ideig újra Geluval, a közben őmaggyá előlépő egykori társával dolgozhatott együtt, aki a szívós és beosztottjaiért s nem utolsó sorban persze a saját „jó híréért” oroszlánként küzdő ezredes közbenjárására szintén megúszta a börtönt; a szép Nóra halálát „sajátos baleset”-nek minősítették, és a feljelentést tevő Falstaff fivéreket (egyik jobb, a másik bal lábára maradt egész életére sánta! hűségesen őrizve a Gelu pisztolygolyóinak nyomait!) „köztörvényes bűnözőként” állították bíróság elé, és hamarosan nyomtalanul tűntek el a román börtönrendszer, még a beavatottak számára is áttekinthetetlen katakombáiban; évekre kitűntek a képből; időnként mégis különféle titkos üzenetek jöttek tőlük; névtelen levelekben biztosították az alávaló Gelut és azt a galád és kretén beosztottját, engem – aki akkor már főhadnagy voltam és karrierem Păun ezredes jóindulatának köszönhetően meredeken ívelt fölfelé, várható volt, hogy ha valamivel netalántán véletlenül „kitüntetem” magam, soronkívül kapitánnyá léptetnek elő! –, hogy bosszújuk (nyugodjunk csak bele vagy rettegjünk estétől reggelig, ez is, az is csak a mi bajunk!) nem fog késlekedni s előbb utóbb elér majd bennünket; előbb-utóbb a szemünkbe néznek majd (ne féljünk, vagy ha igen úgyis mindegy!) mielőtt kitaposnák azt a rohadt belünket, és pusztá kézzel kitépnék mellkasunkból sátáni szívünket, mert minek éljenek ilyen latrok, pokolfajzatok, mint mink, miért rondítsák el a jóisten legszebb, százsorszent hazájának tiszta levegőjét bűzös leheletükkel... És más ilyesmit... Látnivaló volt, hogy a Falstaffok teljesen olyanok, mint a Bourbonok, nem tanulnak, de nem is felejtene, és az is látnivaló volt, hogy mégiscsak élnek – megvannak! – valamelyik távoli börtönzigeten, bosszújuk élteti őket elsősorban, de nem volt időnk és érkezésünk megkeresésükkel foglalkozni (hol volt akkor még a számítógépes nyilvántartás? aktakukacok voltak és aktalabirintusok), noha Gelu tervezte, hogy mégiscsak elő kellene keríteni őket, még a végén valamelyik elietett amnesztia következményeként kiszabadulnak, megkeresnek, ránk is találnak, és tényleg fejbe vernek egy sötét utcasarkon, amelyből épülő és tülekvésnek szépülő Bukarestünkben már akkor is volt éppen elég, de Păun ezredes, amikor megmutattuk neki is az egyre kacifántosabb és kimondottan bő képzelőerőről árulkodó átkozódó és fenyegető Falstaff-leveleket, csak gúnyosan vigyorgott, „ezektől félték? – kérdezte –, van pisztolyotok, vagy nincsen? csak furdózó nőkre tudok lövöldözni vele s a levegőbe puffogatni? ha még néhány ilyen alvilági bandita is meg tudhat félemlíteni benneteket, nem is érdemlitek meg tökfek, hogy a román kommunista párt öklének is nevezett belügyi szerveknél tevékenykedjete...” S újabb és újabb feladatokkal bízott meg bennünket, amelyek az elnyúló gyógykezelésem idejének unalmas tespedtsége után kimondottan jól is jöttek, kissé fel is ráztak, új erővel töltöttek el a nép ellenségei elleni kíméletlen írtóhadjárataink, amelyeket Păun ezredes keresztes vitézként vezetett, s amelynek újabb lendületet adott az ellenség hihetetlen méretű elszaporodása, az osztályellenségek annyian voltak, mint mezőn a fű, égen a csillag; töménytelen mennyiségben zúdultak a védtelen társadalomra, mint nyáron, húsrá, élőlényre a legyek...

Szanatóriumi kezeléseim egyebekben főként hidegfürdőkből és állandó testedzésekből állott, tornából, futógyakorlatokból, s a neves orvostisztek személyes felügyelete mellett tornázhattam, emelhettem a súlyzókat, lóghattam fejjel lefelé a kötélben, talán, hogy szédüljön már el a fejemben lakó démon, és rohangálhattam előre és hátra a katonakórház hatalmas parkjában, amíg össze nem rogytam a fáradtságtól, s vörös karikák nem kezdtek el ugrálni sajkó szemem előtt, és a veríték át nem ütött a trikómon. Hiába magyaráztam elkeseredetten, hogy a fáradtság előidézte vörös körök a legveszélyesebbek, mert nagyon hamar a Maja arcán szivárgó vércsíkká alakulhatnak át, meg is nőhetnek, végérvényesen elsodorhatnak, hogy Drakula sötét, bíbor és pillátlan szemévé változva át örökre foglalul ejthessenek; de ők csak röhögtek rajtam, újabb és újabb hidegfürdőket ajánlottak, míg tudógyulladást nem kaptam, akkor meg nyomták belém a drága penicillineket, nehogy megkrepáljak, hiszen mégiscsak az állambiztonság szépreményű fiatal tisztje voltam, s elvesztésem felmérhetetlen károkat okozhatott volna az új világot építő szocialista társadalmunknak.

Păun ezredesnek sem tetszett ez az egész cirkusz, s a közbenjárására (hosszadalmas és meddőnek tűnő viták után) végre gyógyultnak nyilvánítottak, bár őszintén meg kell vallanom, korántsem volt minden magas rangú orvostiszt ezen a véleményen, egyesek további gyógyszeres kezelésemet is fontosnak tartották volna, súlyos depresszióm és egyre nyilvánvalóbb skizofréniám miatt; más, szintén magas rangú orvostisztek viszont – láttam az arcukon – nem is értették ezeket a speciális kifejezéseket – depresszió! skizofréniá –, s ezért azután ők nem is tartották fontosnak, hogy szakavatott, tanult lélekgyógyászok is megvizsgáljanak, s mivel akkoriban a pszichológiát még kifejezetten burzsoá áltudománynak tartották – az új ember erős, szép és bátor, és soha nem kételkedik önmagában, nincsen is lelke etc. –, erre akkor még nem is került sor; Păun állítólag azt mondta a kórház orvosezredes igazgatójának, a kiváló sebésznek, hogy egyszerűen nem hagyja, hogy holmi burzsoá lélekkufár-kurvák vizsgálódjanak az ő beosztottja agyában, ha arról képzelgek, hogy Drakula vagyok, s végrehajtom a feladatokat, még mindég jobb, mintha nem képzelegnék senkiről és semmiről, viszont gyáván megfutamodnék, amikor a burzsoázia ügynökeit, kémeiket, kulákokat az örökösen áskálódó istenverte intellektueleket, komor korunk legfőbb ellenségeit kell leleplezni, és amíg én el tudom végezni a feladataimat, amelyekkel a párt és ő maga megbíz, addig akár arról is képzeleghetek, elvtársi kedvemben, hogy én vagyok az új Antikrisztus, őt ez sem zavarja túlságosan, azt viszont, hogy különféle, a kitelepítéseket és letartóztatásokat protekcióval és némi vakszerencsével megúszó úgynevezett lélekgyógyászok turkáljanak az agyamban, nem tartja célravezetőnek, nem is engedélyezi!... Itt már nem lehetett több vitáról szó, hosszú, majdnem húsz hónapos kezelés után hagyva el a kórházat, visszatérhettem darab időre elhagyott életembe. Drakula – aki a szanatóriumi szobámba is természetesen többször meglátogatott, teleholdas éjszakákon, amikor a szél úgy sirt a park szomorú fái között, mint egy részeg kintornás felesége temetésén – visszatérő sátáni hahotájával már-már tényleg az örületbe kergetett, s akkor kezdett el beszélni is hozzám!...

Hogy ez új fejlemény lenne, a doktornő szerint?! Nem mondtam volna, hogy addig is többször megszólalt, stentori röhejét félbeszakítva és szúrósan nézve rám, de hogy miről beszélt, soha nem tudhattam meg, mert valami teljességgel idegen, számomra felfoghatatlan nyelven szónokolt, és arckifejezéséből sem következtethettem arra, hogy mit is akar mondani, hiszen arca mozdulatlan volt, mint egy szfinxé, és fekete szemét merően szegezte rám, úgy éreztem magam, mint egy gombostűre tűzött pillangó, amelyik még ideig-óráig mozog ugyan, szárnyait is képes még öncsaló módon emelgetni, és átmenetileg ez hiú, badar reményekkel töltheti el, de hamarosan gyengülni kezd és megéri, hogy vége, aztán megéri a fájdalmat is, amit a potrohát átszűrő tű okoz, hogy végül tudatának utolsó tudatos észleletei szerint komoran döbbenhessen rá arra, hogy hiába minden, hiába erőlködik többé, úgysem képes megmozdulni: fogoly...

A legteljesebb keserűségben teltek tehát a napjaim és éjszakai jelenéseimről hiába próbáltam beszámolni, az orvos ezredesek,

alezredesek, őrnagyok és kapitányok nyíltan röhögtek rajtam és alattókat írtak fel, amelyektől tompán, bódultan ébredtem és egész nap úgy kóvályogtam, mint egy alvajáró. Csupán Fanel őrmester hitt nekem, a katonakórház főszakácsa, s miután elmeséltem neki – remegve az idegességtől –, hogy hogyan jelenik meg Drakula ocsmány fekete madár képében a park szélben sikoltozó fái között, vagy hogyan ólálkodik farkas formáját öltve a szökőkút körül és időnként idegesen a holdra vicsorítva hogyan kezd vonítani, örületbe kergetve a kórház körül settenkedő kóborkutyákat, résztvevően pislogott rám, és két fokhagymakoszorúval is megajándékozott, ezeket a magas drabális, százhúsos kilós, kelt tészta képű, kancsal szakács saját kezűleg rakta fel az ágyam fölé, vele szerencsém volt, hitt nekem, mert olyán falujában ugyancsak hallott harangozni a szép leányzókat kísértő mohó és vérszomjas vámpirokról, akik eljártak a lányos házakhoz, hogy elcsábítva a kikapós leányzókat, torkon haraphassák és vámpírrá tehessék őket, ezért azután saját kezűleg vert be egy hatalmas kampós szeget az ágyam fölé a falba, és erre akasztotta a két fokhagymakoszorút, a kettőn összesen hatvanhat fokhagyma virított; ez bűvös szám, mondogatta, s ugyancsak megrémísztheti a kurva, tisztátalan prikulicsokat!! A keresztmet sajnos nem akaszthattam ki, noha állandóan magammal hordtam, soha nem váltam meg tőle, pedig az akkori időkben ez komoly veszélyekkel is járhatott volna, hiszen engem, mint állambiztonsági tisztet, a kereszt pusztá léte is végveszélybe sodorhatott volna, azonnal az árulás tagadhatatlan

bizonyítékát láthatták volna benne vádlóim, ama árulás tagadhatatlan tárgyi

bizonyítékát, amelyik egyértelműen bizonyíthatja, hogy a vér nem válik vízzé, hogy kiütött rajtam vasgárdista atyám természete és a klerikális reakció hálójába kerültem. A keresztet tehát hol az ingem alá rejtve hordtam, hol az ágy alatt, vagy jobb esetben a párnám alatt rejtegettem, a fokhagymakoszorúkat viszont az orvostisztek is látták, össze is vigyorogtak a hátam mögött, és a tükörből jól láttam, hogy kezükkel félreérthetetlen jeleket tesznek, világos célzásokat elmeállapotomról, s tenyerük melán húzva el homlokuk előtt, mutatták, hogy vége! menthetetlen vagyok! most már bizonyosan be fogok golyózni! a fokhagymakoszorúkat viszont ennek ellenére mégsem vetették le; az igazgató orvosezredesnek ugyanis az volt a véleménye: ha használni nem is használ, ártani semmiképpen sem árt, s amikor töredelmesen vallottam be nekem négy szem közt, egy kiadós, gyónással is fölerő beszélgetés során, hogy démonom, a sötétség fejedelme az ő irányítása alatt álló kórházban sem hagy békén, hol magas, fekete köpenyes behemótként röhög az ágyam fejénél, vagy a szobám sarkában – láthatólag nem is igen törődve a fokhagymakoszorúkkal „és a kereszttel!” – mondta ő, nem, nem megrovóan, csak sokat sejtetően, s onnan jöttem rá, hogy valóban mindent tud! – hol pedig madárként, otromba, hatalmas, torz, fekete madárként kóvályog a szélrázta, süvöltöző lombok között a parkban; vannak viszont teliholdas éjszakák, amikor a környék kutyáit örületbe kergetve farkas képében surran ide-oda a szökőkút körül és kékes-lilás-fekete szőre szinte világít a szűrt ezüst holdfényben, s félelmetesen csillannak meg fehér fogai, amikor a telehold bohócképére vicsorítva, hosszadalmasan és fájdalmasan kezd orgonálni, hogy a kutyák behúzott farokkal húzódnak vackukra és reszkethessenek, míg csak el nem halkul a szörnyű üvöltés... Amikor viszont emberi alakot öltve, a fal mellett szobozva röhög rajtam, beszél is hozzám a hahoták kényszerzsuneteiben, de szavait nem értem, idegen nyelven hablatyol; madárként viszont felrebbenve a fák közül sokáig kóvályog a part felett, mintha vadászna, s mindég hirtelen tűnik el, mintha csak a holdfénybe szívódna fel; farkasként pedig legviszhangosabb és legkeserűbb áriája közepén tűnik el, átmenet nélkül, úgy, hogy üvöltésének törmelékei még a levegőben kerengenek, s a kutyák – és ezt is jól látom ablakomból –, nyugtalanul ide-oda tekintgetve, behúzott farokkal nyúszítva és a földet kaparva, stentori hangjától és általuk csalhatatlanul érzékelt jelenlététől félőrülten még sokáig vonítanak; az irigy és telhetetlen hold pedig szegényében, kétségtelen vereségét beismerve felhők mögé rejtőzik, a félelem martalékaul dobva darab időre a sötétségbe vesző tájat...

Így beszéltem, az ezredes komoran hallgatott, nem tett egyetlen megjegyzést sem, ha a vakbelemre vagy a sérvemre panaszkodom máris irányított volna a múltóbe, így viszont tehetetlen volt, zavarában még a kereszt birtoklását sem hánytva a szememre, láthatólag arról is azt gondolta a maga pragmatikus módján, hogy ha nem is használ, ártani mindenesetre nem árt, újabb súlyozásokat és újabb és újabb hideg vizes fürdőket, újabb testedzéseket írt elő, és elbocsátott a szobájából, csak az ügyemet továbbra is nagy szívén viselő Fanel – a főszakács – próbált megmenteni, s mivel látta, hogy sűrű hálószövésű depresszió menthetetlenül bekerít, a szomorúság és a rémület pedig foglyul ejt, és lelki felépülésem dolgában nem tartotta elég erősnek magát, főképpen testi táplálásomra helyezte a hangsúlyt, s ez az őrijtő és egyre több időmet fölemészítő futások, súlyozások, testedzések után jól is jött, hiszen étvágytalanságom elmúlt, s mint éhes farkas faltam fel a húsokat, amelyeket a behemót szakács a szobámba hordott, s kentem pirított kenyereimre a velőscsontból gondosan kiverett és kikapart mézsárga velőt is, a pirított kenyereket fehér kendőbe göngyölve lopta fel a szobámba Fanel; ült az ágyamon, vigyorgott – elől hiányzott egy metszőfoga, ettől kissé kópés lett a vigyora, s a huzatban meghíttlen duruzsoltak fejem fölött a koszorú fokhagymái és én ettem, ettem, miközben ő szórakoztatásomra elmesélte, hogy fogát egy kocsmai verekedésen széklábbal verte ki egy riválisa, ő viszont eltörte a kezét, hogy többet ne emelhesse fel rá a széklábat. Miután bezabáltam, s Fanel is magamra hagyott, visszament a konyhába, ledőltem aludni és hallgattam a fejem fölött duruzsoló-suttogó fokhagymakoszorú énekét, el-elszenderedtem, s az egymáshoz súrlódó fokhagymák felejthetetlen duruzsolása röpitett vissza nagymama házába, úgy képzeltem, még mindig a kút mellett heverek a földön, és bámulom az égen úszkáló, állatokat, varakat, csipkés női főkötőket formázó bárányfelhőket, amint megállíthatatlanul vonulnak és a falon, az ajtó fölött zörögnek, egymáshoz érve surrogó hangokat hallatnak a koszorúk fehér, kisebb almákra is emlékeztető elszánt fokhagymái... Sokszor szinte vártam, hogy nagymama is megjelenik az ajtóban és résztvevően nézve rám, apró, fekete gombszeme sarkában szinte észrevétlenül morzsolva el egy árulkodó könnycseppet, megkérdi „mit kívánsz ebédre Nicolae?” és én továbbra is az égen vonuló, a verhetetlen spanyol armada büszke zászlóshajóira emlékeztető bárányfelhők harcias alakzatait figyelve kérhetem, hogy csináljon a kedvemért mondjuk fánkot vagy palacsintát... „Te nem álmodz, nagymama?” – kérdem tőle, s amikor feléje fordulok, csak a kórházi szoba fehér falát látom (amely előtt megáll időnként a sötétség fejedelme és fekete, vörös belésű köpenyegét összehúzza magán, hátrahajtott fejjel teli torokból röhög rajtam), s az ablakkeretet, amelyben megvillan az égbolt egy részlete, s néha, ha szerencsém van, a telehold Sanyarú Vendel képe is, rádöbbenek, keserűen és kiábrándulva döbbenek rá, hogy nagymama már régen itthagyt engem (a házzal ki tudja mi van? fogalmam sincsen kik laknak most a szobákban, és kik gyűlnek ki a zsebkendőnyi udvarra, szemlélni a bárányfelhők azóta is tartó, leállíthatatlan vonulását?), s én sem vagyok már abban a faluban, amely az átélt rettentő élmények és képzelgések, kényszerképzetek dacára is hosszú esztendőket óta a béke mozdíthatatlan szigetként jelenik meg szodén sóvár emlékeimben, hanem itt gunnyasztok egy vigasztalan, sivár katonakórház vigasztalan fullasztóan sivár szobájában, s ha éppen nem kóvályog a park fái között egy otromba, torz fekete madár, és a szökőkút körül sem surran ide-oda egy kékeszürke, bundáját a hold fényében megmegrázó és fel-felvonító farkas vagy ha nem hahotázik teli torokkal szobám sarkában maga a homálygróf, a rettentő vámpirkirály, elgondolkozhatok azon is, hogy valóban mi lesz ebből? valóban mi lesz velem? hogyan végződik egyre baljósabb, balcsillagzatom dermesztő fényében fejlődő szörnyűséges történetem? – amelynek nem is annyira én vagyok a főszereplője, noha kétségtelen előbb-utóbb én fogok rámenni –, hanem a velem ki tudja milyen kényszerűségeket tervező Drakula!...

Fekszem az ágyamban, a surrogó, szomorú dalokba fogó fokhagymák nevetését-neszezését figyelve, s időnként, hogy ne féljek, megmarkolom a fekete fakeresztet is, igyekszem ilyenkor hangosan imádkozni, hátha az imádság megzavarja a leselkedő vámpírt, de gyakorlatlan lévén bele-felezavarodok az imák szövegébe, elfelejtem a következő mondatot, tehetetlenül hallgatok el, és

mélységesen szégyellem magam... Amikor minderről, félig sírva, kétségbeesetten gyónok, Fanel önkéntelenül is felröhög és a vállamra csap: „de hát elég ha csak az ABC betűit sorolja főhadnagy elvtárs!”, jelenti ki titokzatosan mesélve el, hogy a falujában zsidók is éltek, mielőtt el nem üldözték őket, s az egyik kereskedő regélte el nekik, gyerekeknek, a félhomályos boltban, a fahéj és szegfűszeg fullasztó illatában, medvecukorral is mindég megkínálva őket, egy szegény tanulatlan vándorkereskedő tanulságos történetét. Egyszer ez a kufár magára maradván a sivatagban, imádkozni szeretett volna az Úristenhez, hogy segítsen rajta az ő nagy bajában – nem alaptalanul azt is hitte ugyanis, hogy eltévedt, letévedt a helyes útról, s most csak kóvályog tehetetlenül (amíg ereje el nem hagyja és vize el nem fogy) a homokdűnék között, egyik olyan mint a másik, az is lehet körbe megy!, káromolva a metsző üveghez hasonlító, ráboruló eget –, de mivel nem tudta kívülről az imádság szövegét, nemcsak tanulatlan volt, hanem lusta és figyelmetlen is, hosszas tévovázás után, az éjszaka árnyait figyelve a sivatagban, s a nap melegét még egy ideig visszasugárzó homokban kuporogva hirtelen egy isteni sugallat hatására (az is lehet, tényleg maga az Úr sajnálta meg nagy bajában, s gyűjtött hirtelen világosságot fogyatékos elméjében) mondogatni kezdte, gyakorlatlan szájjal formálva a szavakat az ABC betűit, nem alaptalanul tételezve fel, hogy az Úristen, aki minden teremtményére figyel, mindent számontart és minden fűszálról, madárról, halról, felhőről és emberről tudomása van, úgyis meghallja őt, s ha kellő áhítattal és alázattal mondogatja majd az ABC egymást követő betűit, s nem ijeszti meg a fuldokló A vagy a hurkot formáló J vagy S, az isteni értelem előbb utóbb nagyvonalúan imákká rakja össze azokat, nem lesz semmi hiba, sőt, ha úgy ítéli meg a Mindenható, hogy az ő tévelygő és bűnös lelke hosszas kóválygások és kicsapongások után immáron túlcsoordul a szeretettől, talán most utoljára még megkönyörül rajta, és kivezeti a sivatagból!...

„Így is történt!” – nevetett Fanel, és én tanácsát megfogadva az ABC betűit soroltam éjszakánként, míg a szívem meg nem telt hálával és szeretettel az Úr iránt, akit hatalmas, daróckabátba burkolózó, kék szemű öreg embernek képzeltem el; igen az elágazó ösvények elején várakozik a tehetetlenekre és a szerencsétlenekre, a megalázottakra és a megszorítottakra, hogy ha kábán és álmatagon, megrendülve feltűnnek, még idejében segíthessen rajtuk és álomba nem merültem megint, hogy álmaimban minden istenbe vetett hitem és megkönnyebbülő lelkem ellenére újra pokolbéli kísértetek hajkurásszanak, miközben gyerekként nagymama kertjében a salátásbokrok között botladozva menekülök a sátáni kacajban kitörő Drakula elől, vagy későbbben az árvaházat környező erdő hatalmas, évszázados fáinak árnyékában bujdosok, hogy rám ne akadjon időnap előtt a rémkirály!...

Így tértem vissza, elég labilis lelkiállapotban tehát (megverve bár képzelgésekkel és kényszerképzetekkel, de legyőzve még nem!) régi életembe, azaz nem egészen a régibe, mert ama patkánylukba, ahol régebben volt a szállásom, és ahol ugyancsak megjelent több esetben maga Drakula is, hogy kínozzon, és kiröhögjön, mielőtt végleg kinkastélyába, a képzeleten túlra ragadna magával, már nem engedett vissza az apaként gondomat viselő Páun ezredes, s egy bojárházban utaltatott ki nekem egy padlásszobát – több tisztársunk is lakott a hatalmas, több emeletes épületlabirintusban, a házigazdánkat nyilván valahová a Baraganba telepítette ki a lakosságról éjt nappá téve gondoskodó kommunista párt –, ahol pontosan úgy éreztem magam éjszakánként, amikor a kert fái sírtak a szélben, mint az árvaházban, vagy a kórházban, de ahol végre keresztemet is nyugodtan az ágyam fölé akaszthattam, a Fanel által rámbízott fokhagymakoszorúk alá, reménykedve, hogy a fokhagymák és a kereszt ereje talán megvéd; nyugodtan kitehettem a keresztet, ebben a barátságos, félhomályos szobácskában ugyanis nem fogadtam látogatókat – kit is fogadhattam volna és miért? –, s ha hazakerültem a fárasztó nap után, szívesen heveredtem le az ágyamra, s hallgathattam, hogy az összeaszott, töpörödött öregasszonyok homokmezőn távolodó fejére emlékeztető fokhagymák hogyan verődnek egymáshoz a huzatban vagy a nyitott ablakon beszökdöső szélben. Azt hiszem, mégiscsak boldogan verődtek egymáshoz, mint ahogy én is kezdtem egy kicsit biztonságban érezni magam, s miközben nem mindennapi dalokat varázsoltak elém, képzelgéseitemtől elgyötörten, félálomban mindég nagymama ösvényen közeledő alakját láttam, és időnként, amikor az ABC-t mondogatva és erősen az Úristenre gondolva, szívem megtelt hálával és szeretettel, a Mindenható örök kegyelme belém is átsugárzott, s időnként már az életemet is tervezgetni kezdtem, eljövök a Cégtől, gondoltam, megnősülök, gyermekeim körülöttem fognak kerengeni a játszótéren, és sütni fog a nap, átsüt feleségem szőke haján, mert szépek, szőkének, kék szeműnek képzeltem a feleségemet, s ha néha belezavarodtam az ABC-be, s elsírtam magam az Urat látva (aki ott állingál az elágazó ösvényeknek mindjárt az elején, és ám lám még az ilyen tévelygő, tisztátalan pokolbéli fajzatok által üldözött, bűnös lelkeknek is megbocsát, mint én!), megnyugtató, boldog álmokba menekültem; nagymama sütötte nekem ilyenkor a palacsintát a régi roskatag házikó konyhájában, vagy az a nő tárta ki felém szívféjdítőan fehér karjait, akinek akkor még a nevét sem tudtam, s akit Gelu akkor áprilisban behajított a vízbe, és akinek az arcán, a brutális harapásai okozta sebekből szívárgott a vér, de a kegyelem ritka álmaiban, szív alakú arcocskáján semmiféle seb nem látszott, egy hintásokban ültem, egyenruhában, és ő a maga körül mindent felperzselő szerelemről énekelve előttem vetkőzött a napfényben, felém repültek, mint a madarak, ruhadarabjai: szoknyája, blúza, inge, melltartója, s megcsodálhattam testének szokatlan szépségét, s nagyon sajnáltam, hogy amikor már meztelenül, kitért karokkal, ajkát kíváncsian nyalogatva, s sóváran bámulva rám, megindult felém, mindég felébredtek, mert az utcán zörögni kezdenek a tejeskocsik egymáshoz ütődő kondérai, s a láthatáron egy rózsaszínű, lassan mindenképpen bíborvörössé váló és Drakula szemére emlékeztető folt jelzi, hogy hamarosan felkel a nap...

Drakula hosszú hónapokra kitűnt a képből, békén hagyott, nem látogatott meg, ébren sem, álmaimban sem, képzelegni se képzelegtem róla, emléke se zargatott. Békés periódus volt ez, életem, tán legbékésebb periódusa, de így, utólag visszatekintve, az elkövetkező borzalmas események kilátójából tűnődve, amolyan vihar előtti csendnek felel meg mégis ez az időszak; semmi nem utal az idő méhében már érelődő, és hamarosan feltartóztathatatlanul bekövetkező borzalmakra, és én is gyanútlan vagyok, az Úristennek elalvás előtt megnyíló lélekkel mondogatott ABC betűi összekeverednek bennem, s elaltatják a gyanakvásomat... De aztán felgyorsulnak az események, eljő az őszi, amelyik ezek között a legendákba illő dombok, balladás hegyek és mioritikus mezők között talán mégiscsak a legszebb évszak, és így kerülünk Páun ezredes nyílt parancsával, átmenetileg egy hegyvidéki falu volt bárói kastélyába, ahol N. tábornok, egyik legfőbb és legbasáskodóbb vezérünk szándékozott néhány boldog napot, többek között vadászatokkal is eltölteni, B. tábornok a renitens kényúr hadügyér egyenes meghívására; akkoriban a hadügy használatában állott a neves fővárosi műépítészek által restaurált vadászkastély, s mi a megszokott testőrei mellett a plusz biztosítás lehettünk, noha semmi szükség sem volt jelenlétünkre, eléggé biztonságban volt N. nélkülünk is, annál is inkább, mert a terjengő szóbeszéd szerint abban a kicsi székely faluban, azokban a zimankós őszi időkben (amikor állandóan esett az eső és élénken el lehetett képzelni, mi lesz, ha majd az Úristen megrázza szakállát és hullni kezd a hó!) az őslakók előtt több esetben is megjelent az ördög... N. viszont nem tartozott ijedősebb elvtársaink közé, ahogy odaérkezett, lelkes és kitartó vizsgálatokba kezdett, s össze is hozott marha keresztkérdéseivel, eszelős kihallgatásaival egy kisebb lázadást, amelyet csupán a szomszéd városkából átírányított hegyivadász század tudott vérbefojtani, minek következtében a férfilakosságot teherautókon szállították el távoli börtönökbe, miközben N., az őt állandóan gúnyoló B. generális társaságában várta az ördögöt, ami Páun ezredes zafos véleménye szerint már önmagában is több dolgot jelzett egyszerre, azt is mutatta napnál is világosabban, hogy az osztályellenesség nem alszik, ma még az ördögöt látják a renitens székelyek, ez az irredenta, horthysta banda, holnap már magát a tenger nélküli admirálist fogják várni, aki hagyományosan gyönyörű fehér pejlován érkezik meg majd Portugáliából, az amerikai imperialisták ejtőernyős zsoldosainak díszkíséretében, és végre felszabadítja őket az oláh uralom alól! De jelzi azt is – sóhajtott Páun –, hogy ördögöt kerestek ugyan főnökeink, de

osztályellenségeket fogtak, viszont mi lesz, ha tényleg tiszteletét teszi előttük maga a sátán is, fertelmes kénköszagot árasztva?!” Kiválasztásunkban Drakula is szerepet játszhatott! „Neked mégiscsak van némi tapasztalatod – vert hátba Páun –, tudod, hogy hogyan kell viselkedni a pokol szolgálival és kényuraival!” de Gelu keménysége és szakértelme is; akárhogyan is, de az operatív osztály büszkeségének számított, módszereiről és fáradhatatlanságáról legendák kerengtek. Végezetül közrejátszott az én magyar nyelvtudásom is, akkoriban már viszonylag jól beszéltem ezt a nyelvet, bár hangsúlyaim bármikor elárulhattak volna, viszont tanítóm, amikor erre hivatkoztam, a szemembe röhögött... Egy kicsi, töpörödött máramarosszigeti órásmester tanítgatott, aki még az illegalitás keserű éveiben ismerkedett meg Páun ezredessel és bár különös kapcsolatukat a legteljesebb homály fődte, rebesgették, hogy Ármin, a volt órás nagyon sokszor segítette ki zűrös anyagi ügyeiből Páunt, aki ezt meghálálandó csinált belőle magyar nyelvtanárt a cégnél, és hozatta föl a távoli, Isten háta mögötti városkából, amelynek hírhedett börtönében ama parasztpárti politikus is raboskodott akkoriban, ha ugyan még életben volt, akinek kedvesét én gyilkoltam meg öntudatlan állapotomban, Drakula sugalmazására... Türelmetlenül meredtem az öregre, zavart a kacagása. „Dehát ez nem is akkora nagy baj – magyarázta Ármin apó kedélyesen –, a székeltek sem úgy beszélnek magyarul, ahogyan mások.” „Ezt ő nem érti? – jött váratlanul indultba a szintén jelenlévő Páun ezredes –, magyarok vagy nem magyarok azok a kurva székeltek?!?” „Magyarok, persze, de különösen beszélnek, összetéveszthetetlen nyílt E-vel például, ezért azután a többi magyarok közül, akiknek ez szintén azonnal feltűnik, sokan kinevetik, ki is gúnyolják őket, a magyar beszédnek is vannak változatai ezredes elvtárs, ne gondolja a domnu colonel, hogy mi románok is egyformán beszélünk, az erdélyiek is, az oltyánok is, a moldvaiak is másképpen beszélnek, az erdélyiek egy része példának okáért felismerhetően lágyítja a szavakat, még érthetőbben nyeznek ezek a derék emberek, gyakorolja ezt például Spiridon főhadnagy elvtárs is, akkor ha a gyanakvó székeltek rá is jönnek buzgalmukban, hogy mégsem teljesen az övék, nem magyar, azt hihetik legalább, hogy erdélyi. Ilyen egyszerű...”

Hát igen, doktornő ilyen egyszerű, ilyen egyszerű volt minden. „Hát neyzzél akkor Nicolae – vigyorgott sokatmondóan Páun ezredes, mint aki végre tisztába jött a világ titkai közül egynémellyel –, nekem mindegy, ha sipítózol, mint a csángók!”, mert erről is beszélt a feltűnően tájékozott öreg órásmester, s ravasz fekete szeme közben gúnyosan villant meg, mint egy szemafor: „akár özhetsz is – folytatta Páun, bizonyítva, hogy igenis mindenre odafigyelt, ami elhangzott –, mint a szegediek, ahonnet Horthy admirális is jött, egy tenger nélküli ország tengernagya, s fehér lován büszkén feszítve indult meg elfoglalni az országot, tőlünk, megszálló románoktól, akik, meg kell mondanom, meg is könnyítették a dolgát ebbéli igyekezetében, hiszen levertük a gyilkoló pesti kommunárok lázongását, és elüldöztük a szép Pestről Kun Bélát és bandáját!...”

Igen, ennyit tudott körülbelül Páun ezredes, s még ez is sokkal több volt annál, mint amit akkoriban én tudhattam, hát buzgón bólogattam, odafigyeltem az öreg órás tanítására, és elkezdtem nyögve nyezni, a szavakat kifacsarva, és hülyén lágyítva beszélni magyarul, de persze ezt akkor azonnal elfelejtettem, ahogy az első székellyel találkozhattam, amiután egy szörnyű viharos éjszakán mégiscsak megérkeztünk abba az isten háta mögötti volt vadászakastélyba, hiszen akkoriban ebben a balszillagzat alatt szenvedő faluban alaposan felgyorsultak az események, szinte kitört egy népfelkelés is, de nekünk minderről nem volt tudomásunk, mi csak annyit tudunk érkezésünkkor, hogy néhány őshonos atyafinak megjelent az ördög, ezen Gelu nagyképpen röhögött is, engem viszont valami ismeretlen eredetű szorongás kerített hatalmába, s amikor a vaksötétben fölfele araszoltunk a hegyi úton, zuhogni kezdett az eső is, és bőrig áztunk, amíg nagy nehezen felhúztuk a ponyvát... Olyan iszonyatos felhőszakadás zúdult ránk, hogy szinte bögött körülöttünk a hatalmas rengeteg, s mivel én emlékeztem arra, hogy Drakula némely látogatását szintén efféle viharok előzték meg vagy kísérték, meg voltam győződve arról, hogy most is ő, vagy azt a kis falut különös előszeretettel meg-meglátogató ördög ólalkodik a környéken, s a vihar az üdvözléte számunkra, isten hozott a rémségek birodalmában! ha szabad cinikus lennem? Most így, utólag könnyen beszélek, de akkor a zabszem sem fért volna a... Hihetetlen iszonyatos szélvihar rázta a fákat, mozgatta a kocsit, tépte az átázott ponyvát, csepegett a nyakunkba az eső, nedvesen gőzölgünk mi is, mint az isten szabad ege alá kihajtott juhok, s lelkünk lassan feltartóztatatlanul telt meg különféle rossz előérzetekkel és rémlátomásokkal; nemcsak az enyém, de meg kell jegyeznem, a doktornő által mindközönségesen csak szadista, félőrült vadállatnak tartott Gelu is, akinek keze észrevehetően remegett, s többször siklott a pisztolyára is, miközben a másikkal a kormányt markolta keményen, sőt biztonság okából pisztolytáskáját is jó előre kigombolta, hogyha baj van azonnal előrántassa a stukkert. A tájból nem láttunk szinte semmit, a fák is az eső mozgó sűrű függőnye mögé vesztek, csak a szélben síró-süvöltöző ágaik baljós neszezése hallatszott, s az eső tompa moraja amint hullt, ömlött, szakadt, mintha dézsából öntenék, azt is hittük, mostmár nem áll el soha, s a víz, az égi áldás, lassan elönti az egész világot, először a székely hegyeket, azután a mezőséget és Erdélyt, majd a szorosokon át ömlik be Munténiába; s víz alá kerülnek a falvak és a városok... Koromsötét volt – mint a bika szarvában, ahogy errefele épületesen, nem kevés költői hajlamról téve tagadhatatlan tanúbizonyosságot mondják, s az egész útnak volt valami tagadhatatlanul középkorias, kísérteties hangulata; „ha itt és most nem jelentkezik a te Drakulád, tőköském –, vigyorgott kényszeredetten Gelu – akkor nem tudom, mikor fog egyáltalán értünk jönni, hogy elragadjon veres birodalmába és a kastélyába vonszoljon magával, szemrevaló csípd meg fogd meg fehémépek közé, akik nyilván mindannyian vámpírok, de akkorra ez már minket egyáltalán nem fog zavarni, hiszen mi is, a harapások folytán, amiket elszenvedünk majd, szintén vámpírokká válunk!...”

Igy beszélt Gelu, s zavartan kacarászott, de szavai és váratlan szolidaritása mégis jól estek, hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem, hiszen egyértelműen magát is beleértette az egész rémségbe, ami sejtéseink szerint ránk leselkedik, és kettőnkéről beszélt, mint kényszervámpírokról, nem csak rólam, ami azt is jelentette, hogy végre kezd hinni nekem, és bátran osztozik sorsomban, föl sem kerül benne, hogy ha Drakula tényleg kevélen jelentkezik, és ezen az átokverte viharos éjszakán mégiscsak tiszteletét teszi, s összefont karral áll meg a zuhogó esőben, előttünk az úton, mint ázott szárnyú nagy fekete madár, akkor elsősorban emberi számítás szerint értem jön, csak és egyedül értem, engem akar végre már elragadni, beteljesítve végzetem, s ő esetleg, ha szerencséje is van, meg is úszhatja a kényszerű kalandot, kilökhethet engem a kocsiból, prédájául a homálygrófnak, s beletaposva a gázba, el is hajthat, sorsomra hagyva engem, erről álmodoztam és képzelegtem mindég, íme az álom testet öltött! Nem, Gelunak eszébe sem jutott ilyesmi, föl sem merült benne, hogy feláldozásom árán valószínűleg meg is menekülhetne, nem, ő osztozni akart a sorsomban. Gelu kétségtelenül kótyagos volt egy kicsit, doktornő, szadista is kétségtelen, örömét lelta az osztályellenség kínzásában, de ennek ellenére, bármilyen hülyén is hangzik ez, nem volt született rossz ember, nem volt például önző, mindenét, mindég képes volt megosztani másokkal. És számító sem volt. Barátjának tartott, mellettem állott a bajban, s az, hogy mindezt derűsen ki is mondta – bár bizonyos baljós árnyalat azért kiérződött a hangjából –, ismételtlen tagadhatatlanul jólesett, hiszen akkoriban már nagyon egyedül éreztem magam, sokszor kínomban, ahogy már ezek alatt a fura gónások alatt bátorkodtam megemlíteni, az arcomról téptem volna a bőrt, üvöltve mint a vadak, vagy mint Drakula, amikor farkas képében a park fái között kékesszürke bundáját meg-megcsillantva, ide-oda surranva kitátozott szájjal orgonált a holdra és a holdnak, megörjítve és rémületbe kergetve a környék minden kutyáját...

De Drakula nem jött azon az éjszakán, és egyelőre a rejtélyes ördög sem, csak az eső esett egyre kitartóbban, egyre vadabban, bögtek a fák, panaszkodott a szélben és a szélnek a megtépzott rengeteg, az út is egyre jobban csúszott, félő volt, hogy előbb-utóbb beborulunk az út bal felén ásitó szakadékba, vagy nekivágódunk a jobb oldali sziklafalnak, s Gelu (aki ritkán hátrált meg, rámenős volt,

ahogy röhögve mondogatta, nyerő típus), úgy tűnt ezen az elátkozott éjszakán mégis feladja, mert káromkodva fékezett, félrehúzott az útról, ültünk a sötét, vizes kocsiiban egymás mellett, s dideregtünk a ránk tapadó nedves egyenruhánkban az elálíthatatlan októberi esőben, s a ponyváról nyakunkba csöpögött a víz, Gelu egyik cigarettáról a másikra gyújtott rá, láttam, a keze változatlanul, s egyre észrevehetőbben reszket, s a gyufaszálak fellobbanó fényénél egy-egy pillanatra szemembe tűnhetett feltűnően sápadt arca is, ekkor beszélt, először meg-megakadva, káromkodva arról, hogy mostanában lelkiismeretfurdalása is van, áldozatait látja, amint hosszú körmenetben forognak körülötte valahol egy néptelen sivatagban, és vádlóan merednek rá üldözőjükre és kínzójukra, hosszadalmasan beszélnek is hozzá, panaszait vádlón sorolják, s olyasmikkel is megpróbálják besározni, amiket legjobb emlékezete szerint el sem követett, s mindezenközben a vád és panasz staccatói közepette, az egymást metsző, kiegészítő, meg-megszakító, folytató és terrorizáló monológok hullámverésében ő meg sem tud szólalni, sőt mozdulni sem bír, tehetetlenül, lehajtott fejjel állingál akkor közepén, s tudja, hogy védekezni sem volna képes, ha ezek hirtelen rátámadva, pusztá kezükkel akarnák szétépíteni; látja a kulákokat, az exminisztereket, az üzéreket, megannyi osztályellenséget, amint ruháikat megszagatva hangos szóval, gyűlölködve átkozzák meg őt, miközben úgy sűt a nap, hogy szinte éget, mintha utoljára sűtne és a fehér homokra mintha éles tüvel carcolnák láthatatlan, de mindenütt jelenlévő hatalmas kezek a fölöttük repdeső falánk, fekete, lomhán fel-felvíjogó madarak árnyékát...

Itt tartott Gelu, teli szájjal szedte a levegőt, hangja többször is elcsuklott, de nem tudta befejezni mondandóját, élete egyetlen előttem tett őszinte vallomását arról, hogy talán mégsem volt mindenestől született szadista és félőrült vadállat, mert szörnyű zúgás riasztott fel, s ahogy szerencsére eleve lehúzódva álltunk az út szélén egy kis erdei ösvény menedékében, a reflektorok fényétől némileg elvakulva, megdöbbenve láhattuk, hogy hatalmas ponyvás teherautók húznak el mellettünk az esőben, förtelmesen fröcskölve a vizet és a sarat, dübörögve, mintha a következő pillanatban fel szándékoznának robbanni, nem számoltam, de volt vagy nyolc-tíz teherautó, el sem tudtuk képzelni, honnan jönnek ezek a teherautószörnyek, ebben az átkozott esőben? de a rossz hangulatnak máris vége lett, Gelu sóhajtott, zsebkendőjével törülgette esőcseppektől, s verejtéktől csillogó arcát, majd előhúzza szolgálati pálinkásüvegét, ivott egy kortyot, s némán nyújtotta át nekem az üveget, meghúztam én is, a pálinka átjárt, remegésem és idegességem szűnni kezdett, Gelu újabb korty után tette csak el az üveget, megmarkolta a kormányt, a slusszkulccsal babrált, gázt adott és visszafarolt az útra, és rendületlenül hajtottunk tovább, azzal állatva magunkat, hogy az eső zuhogása előbb-utóbb gyengülni kezd, s talán teljesen el is áll, de ez nem így lett, változatlanul úgy esett, mintha dézsából öntötték volna, ahogy későbbben ebben az isten háta mögötti faluban egy bácsika ízesen kifejezte, s én buzgón bólogatva adhattam igazat neki, hiszen tényleg úgy esett, mintha az életben többé elállni nem akarna, mintha megkezdődött volna a második vízözön!...

Gelu lassan haladt, a reflektorok esőben elmosódó, vándorló fényében szemünkbe tűntek ugyan az úton csillogó gűbbenők, de így is minden ügyességére szüksége volt, hogy ne zökkentsenek ki ütemünkből, s nehogy fennakadjunk egy-egy tankakadályra emlékeztető, mély gödör peremén, mint egy zátonyra futó és megfeneklő hajó... Annyi volt a gödör, mintha a vendéglátó, vagy még pontosabban előrelátó székelyek szándékosan ásták volna meg őket a fogadásunkra, vagy ha nem pontosan a miénk, akkor más látogatóik fogadására, mintha eleve arra számítottak volna, hogy amúgyis csak a legkitartóbb autósok érnek el az ő híres falujukba, a többiek, a tapasztalatlanabbak, ügyetlenebbek, félénkebbek, lobbanékonyabbak amúgyis megunják a kátyúkkal, gűbbenőkkel, gödrökkel való áldatlan csatározásokat, és előbb-utóbb megfordulnak, és átkozódva mennek vissza oda, ahonnan jöttek, és nem is kísérik meg többé az amúgysem várt kellemetlen látogatást, nem fogják megzavarni a falucska nyugalmat és csendjét, amelyet ezek a hallgatag, ijjas, komor tekintetű, jelenlétünkben többnyire a falat vagy maguk előtt a padlót bámoló konok férfiak legalább annyira óvtak, mint a szemük fényét. Hogy ezek figyeltek volna az én állítólagos rossz hangúlyaimra? Ugyan, doktornő, nevetnem kell, örültek ezek annak is, hogy végre valakivel közölünk, őszintén beszélgethettek az ördögről, mely sátánfajzat akkortájt több köztisztületben álló falusfelük előtt is a maga pokoli valóságában mutatkozott meg; többen látták patái jellegzetes és összetéveszthetetlen nyomait is a sárban, és a nedves eső utáni tisztuló levegőben is érezni vélték az összetéveszthetetlen, utált és rettegett, csipős kénkőszagot is... De még nem tartunk itt, még az utazásnál tartunk.

Lassan haladtunk, csak éjfél előtt értünk be, a továbbra is elálíthatatlanul zuhogó esőben abba a rendkívül furcsa nevű faluba, valamifajta felső táborhelynek hívták vagy minek? képtelen vagyok visszaemlékezni a pontos nevére, kérdeztem is van alsó is? úgy néztek rám, mint ahogy kedves ideillő kifejezésükkel a lőtt medvére szoktak volt, amikor még ők is vadászhattak, de legalábbis megvédelmezheték birtokaikat és állataikat a vérmédvéktől, aztán mondták, hogy természetesen van, szép nagy és gazdag falu, rátarti emberek lakják, és vigyorogtak, kérdeztem mire rátartiak és miért? erre ők csak hümmögtek, idegesítette őket, hogy a szintén jelenlévő Gelunak, hogy értsen is valamit épületes beszélgetésünkből, időnként románra fordítva a szót, tolmácsoltam a purpárlét, bámulták hátunk mögött a falat, mintha valami érdekes látnivaló lett volna ott, mondjuk írás a falon, amit még nem láttak, s most azért nézik olyan önfeledten, mert arra gondolnak, ki tudja mikor láthatják újra? Az eső veszettül zuhogott, mégis emberek jöttek mentek az úton, látnivalóan izgatottak voltak, s ahogy szinte lépésben haladtunk a sötét kivilágítatlan utcácskákon át, nehogy véletlenül elüssünk valakit, szinte éreztük az emberek mellett elhajtván a tapinthatóan erős, visszafojthatatlan gyűlöletet, ami belőlük áradt, a reflektorok fényében megvillanó komor tekintetükből és mozdulataikból, ahogy keresztet vetve terepjárónk után bámultak a sötétben. A kapuk is nyitva voltak, mintha vendéget vártak volna. El se tudtuk képzelni mi történhetett? A villany ugyan már be volt vezetve ebben a kis hegyi falucskában – az, hogy a mindenható hadügyminiszter vette kézhez a kastélyt, sokat jelentett, nagyon nagyot lendített ezen a felső táborhelyen –, de most mégsem égtek a lámpák, a vihar letéphette a vezetékeket, ezért az udvarokon és ablakokban imbolygó gyertyák és bányászlámpák pulzáló fénye, hiábavaló harcot folytatva az esőben terjengő sötétséggel, lidércfényekre emlékeztetett engem, és nem tudom miért, megint és újult erővel valami eszelősen rossz előérzet kerített hatalmába, éreztem, hamarosan történik itt valami, amit nem lenne jó megvárni, ha én ülök a volánnál, lehet vissza is fordultam volna, de Gelu vezetett, aki, már mondtam, igazi nyerő típus volt, nem ismert vert helyzeteket, soha nem adta fel; most is, fogát összeszorítva, kitartóan markolva a volánt, kerülgetve a sötétben ki tudja miért az utcán lévő és ki tudja hova igyekvő alakokat, rendületlenül hajtott tovább, s egy saroknál, mivel fogalmunk sem volt abban az átkozott sötétségben, hogy merre is van utunk végcélja, a hadügyminisztérium bitorolta vadászkastély – lelassított, majd meg is állt, hogy én csillogtatva magyar nyelvismeretem, megérdeklődhessen a kastély felé vezető utat. Egy csuklyás, magas, idősebb, sasorrú, feltűnően arisztokratikus, majd hognem hódító külsejű idősebb férfi állingált az utcasarkon, a villanypóznának támaszkodva, mintha minket várt volna, s ha lehet, rossz előérzetem csak erősödött, amikor szíves szóval érdeklődve a kastély felé vezető útról, néhány végtelen pillanatra szűrös fekete szemébe meredhettem, amelyik átmenet nélkül Drakula pillátlan szemét idézte fel, a mélyén hangyabolyként kavargó vörös és bordó körökkel, amelyek előbb-utóbb foglyul ejtenek engem; összerázkódtam, de ekkor a férfi előrehajolva egy követhetetlen mozdulattal (talán, hogy megnyugtasson?) karomra tette a kezét, Gelu félreértve mozdulatát, azonnal előrántotta a pisztolyát, mire a férfi nevetni kezdett „az elvtársak idegesek!” jegyezte meg szárazon magyarul azután, hogy Gelu is érte románul is megismételte, s társam lehajtott fejjel, feltűnően alázatosan kért bocsánatot az incidensért, én pedig, érintésétől már-már delejezetten, minden előérzetem elfelejtve vidáman kezdtem füttyörészni, ekkor végre elengedett, s egy (itt ebben az isten háta mögötti falucskában bizonyára csak vendégeskedő látogatóban lévő) nagyvilági ember hangján, utánozhatatlan grandezzaival hajolva meg, ékes román nyelven magyarázta el a kastély felé vezető biztos utat, a biztos szót már-már gúnyosan

hangsúlyozva ki újra meghajolt, most már hajlongásában, pontosan a míves túljátszás okán, volt valami parodisztikus árnyalat is, csak nekünk szóló gúny: „a társaik már ott vannak!” tette még hozzá magyarul, és egy életfogytiglani pillanatra újra szigorú fekete szemébe meredhettem, de mire megköszönhettem volna a szíves útbaigazítást, s egy esetleges másnapi találkozóban állapotodhattam volna meg vele – izgatott kicsoda, mióta van itt ebben a faluban és mit tud az ördögről, tényleg megjelent, s ha igen kik előtt, és el tudna-e vinni esetleg egy olyan személyhez, aki találkozott is vele... – már teljesen megmagyarázhatatlan módon eltűnt valahová, mintha a sötétségbe szívódott volna fel, vagy a sűrű eső tette volna átmenetileg láthatatlanná. Borzongtam. „Kivel beszélgetsz?” – kérdezte Gelu idegesen, s én, bevágva az ajtót és visszamászva helyemre, már-már indulatosan válaszoltam: „hát egy idevaló, de legalábbis most itt tartózkodó emberrel, akire te az előbb a pisztolyodat is ráfogtad, és utána teljesen szokatlan módon udvariasan kértél elnézést tőle...” „ő nem látott senkit, s a pisztolyát sem foghatta rá, következésképpen senkire, az elnézésről most nem is beszél, kitől kérhetett volna elnézést és miért?...” „De hát itt állott, magas, fekete férfi, egy igazi arisztokrata.” „ő nem látott senkit!” – replikázott idegesen nyugzott és szemlémóást fáradozó, ezért egyre ingerültebb, ingerlekenyebb, idegesebb barátom, mire én döbbenetemben hangosan kezdtem nevetni. „Most mit röhögsz?” – meredt rám. „Ha nem beszéltem senkivel, akkor honnan tudom az utat?” – kérdeztem. „Hát tudod?” – fordult felém kíváncsian. „Persze, hiszen megmondtad.” „Ki? Kicsoda? Ki mondta meg?” „Hát az a magas, fekete köpönyeges, csuklyáját szemébe húzó alak, akivel az előbb beszélgettem és akire a pisztolyát is...” „ő nem látott senkit!” – szölt közbe Gelu, a kelletnél durvábban, amikor viszont határozottan mutattam meg a kastélyba vezető biztos utat, s önkéntelenül én is utána az idegen férfit, kihangsúlyoztam a biztos jelzőt, elképedt, de hamarosan ott magasodott előttünk a kisebb hegy, tetején az ősi bárói kastély, utazásunk végcélja, s előbbi biztonságérzetem – amellyel, biztos voltam benne, a titokzatos idegen ajándékozott meg, pusztá érintésével – hirtelen illant el és bizalmatlanul meredtem a komoran sötétlő ablakokra, egyetlen biztató fénysugár sem csillant meg fogadásunkra! Akkor még nem tudhattuk, hogy a tábornokok, kíséretük és mulattatóik a melléképület konyhájában mulatároznak; nem tudhattunk mi az egészről, ami ott várt ránk semmit, lassan kerengtünk a sötét szerpentineken, a fáradhatatlanul zuhogó esőben közeledve a baljósan magasodó kastély felé, és szívünk újra megtelt visszafolyhatatlan, elúzhatetlen rettegéssel, miközben az újra feltámadó és minket oldalba kapó szél időnként szinte kettévágva a vastag, sűrű, mozdíthatatlannak tűnő esőfelhőket, úgy fűgött és vicsorgott, mint egy vadállat, látni engedve, tünékeny pillanatokra megbontva az esőfüggőnyt, jobb oldalunkon a hatalmas, ázó és szenvedő, és panaszkodó rengeteget is, de én oda se mertem nézni, az utat bámulva egyre az az idegen sasorrú férfi járt előttem, mintha kétszer is láttam volna összetéveszthetetlen alakját megvillanni a bokrok között, aztán hirtelen, megmagyarázhatatlan módon a medvékre, farkasokra, hiúzokra, vadmacskákra, rókákra, borzokra, szarvasokra, őzekre, vaddisznókra és nyulakra gondoltam, ők vajon mit csinálnak most ebben a mindent elmosó és szagokat is összezavaró esőben? Aztán arra gondoltam, hogy nekik, az Úr szabad állatainak, jól is jön ez a vihar, hiszen legalább ilyenkor nyugodtan kussolhatnak, nem veri fel az erdőt az eső elől pajtáikba, színekbe menekülő vizslák és kopók dühös ugatása és nem csattannak fel a rájuk vadászó férfiak puskái sem, hogy földi vonulásukat hirtelen befejezve, tehetetlenül roskadjanak le az őket már semmitől meg nem oltalmazó avarra, a szélnek állandóan nem-et intő, tiltakozó bokrok közé...

Megképződtek előttem a levelek közé roskadó vérző állatok, láttam a lött sebektől ömlő vérüket is, amint pirosra festi az avar, s az erdő évezredes csendjét a bepálinkázott hajtók izgatott rikoltozása töri meg, a vér szinte automatikusan váltott át a tóba kergetett Maja arcából csordogáló, kiapadhatatlan vércsíkká, és egy soha el nem múló, emlékeimből örökre kimeredő pillanatra olyan elevenen láttam magam előtt a sötétség fejedelmének gonosz, pillátnak fekete szemét és mozdulatlan maszkhoz hasonló arcát, hogy felnyögtem a félelemtől, és önkéntelenül is szememre szorítva a kezem, hogy legalább ne lássak semmit, tehetetlenül buktam előre, fejemet jól beverve a szélvédő üvegébe. Szerencsére Gelu nem vett észre semmit, mert közben bátran behajtva a kastély vendégvárában nyitott kapuján, megfelelő helyet keresett a hatalmas esőáztatta udvaron, ahol leparkolhat, és nem figyelt rám. Az autó hörgött, dübörgött, a kerekek meg-megcsúsztak a pocsolyákban és a sárban, pörögtünk magunk körül, s Gelunak minden ügyességére szüksége volt, hogy egyenesbe hozva a terepjárót, végre lefékezessen és megállhassunk a négy keréken. „Baszd meg – nézett rám és vigyorgott – ez elég nehezen ment!” Kinyitotta az ajtót, csapott az eső, s hirtelen hallottuk meg a hátsó épületből a különös vad és dévaj muzsikaszót. „Mégsem alszanak!” – mondta Gelu, és káromkodva kikászálódott a kocsiából, s az esőben támolyogva, kezével védve a fejét indult az épület csukott ajtaja felé, hirtelen megcsúszott, végigvágódott a földön, sáros lett az amúgyis nedves egyenruhája, de káromkodva kászálódott fel és makacsul dülöngélve ment tovább, továbbra is kezével takarva fejét. Követtem. A hatalmas konyhában félméztelen, részeg leányzók forogtak ide-oda, láthatóan illuminált állapotban sem! – némán egy-egy tányér meleg levest is elénk tett, „jót fog tenni, mondta, a meleg leves mindég jól tesz a gyomornak!” „Köszönöm szépen” – mondtam magyarul, s rámosolyogtam, intett a fejével, jó étvágyat kívánt, mormogott még valamit, de hogy mit, nem értettem a zsvajban, s amikor mohón kanalazni kezdtem a forró és a számat égető, de kimondhatatlanul jól eső gulyáslevest, észrevettem N. tábornokot is, az asztalfőn ült, s valószínűleg ő is akkor vehetett észre minket, mert némán bámult ránk és legendásan jóindulatú tekintete elfelhősödött. Éles hangon kérdezte meg, kik vagyunk? mire Gelu váratlanul felugorva, sarkát összeverve, tenyere hátával törülgetve meg száját, erős és csengő hangon mondotta el, hogy kik vagyunk, s azt is, hogy minket Páun ezredes küldött, de nem tudta folytatni, mert a patkányarcú, sunyi emberke legyintett, „még csak ti hiányoztatok innen!” – mondta lekicsinylően, és figyelte tovább a medvetemetű B. tábornokot, az akkor hadügyminisztert, aki egy fiatal lánnyal ölelkezett az asztal sarkán, nagy szőrös mancsát a vihogó, láthatóan nagyon részeg fekete hajú lány pucér térszuszín mellé szorítva. „Ácsi” – ordított fel hirtelen, és ő is felénk fordult – valószínűleg abban a pillanatban fedezhette fel az idegen arcokat – pattintott ujjával, és poharát felemelve biztatni kezdett, hogy igyunk egy pohárával az egészségére, mert ő is iszik a miénkre, nagyon fontos neki a szocialista haza helyi ökleinek az egészsége, akár két-három pohárral is hajlandó erre inni, feláldozza magát értünk!... Gelu rávigyorgott a tábornokra, a kezében lévő, félig már kivitt üvegből töltött két pohárba, az egyiket ő ragadta fel, a másikat én, s ittunk a tábornok elvtárs egészségére, aztán a cigányok újrakezdték vad és barbár muzsikájukat, s mi fáradtan bámultuk a szédelgő, álmatagon pörgő párokat, miközben nyugtalanítóan magunkon éreztük B. tábornok gúnyos és N. tábornok megvető tekintetét, s igazán nem tudtuk mit is kellene most csinálni? Hol is kellene lenni ebben a pillanatban, csak azt, hogy

hol nem kellene, itt, pontosan itt, ebben a füstben úszó konyhában, a részeg tábornokok között; úgy éreztük – ezt később Gelu is megerősítette! –, hogy elvesztünk, szakadék szélén egyensúlyozunk ugyan még, de egyetlen rossz mozdulat, egyetlen félrelépés, és menthetetlenül alázuhanunk az alattunk ásítozó iszonyú mélységbe. Gelu poharát letéve, lesunyit fejjel újra enni kezdett, mohón rágva a húst, de nekem úgy ment el az étvágyam, ahogyan jött, még magamba erőltettem a rendkívül ízletes gulyáslevesből néhány kanállal, aztán eltoltam magam elől a tányért, s csüggedten bámultam magam előtt az abrosz különös formájú italfoltjait, amelyek ismeretlen földrészek körvonalait rajzolták fáradtságtól égő szemem elé, s már-már arra gondoltam, hogy valami ürüggyel mégiscsak kimenekülök innen, vissza a kocsinkhoz, és megpróbálom aludni, amikor felemelkedett a kötekedő kedvében lévő N. tábornok, és szilárdnak tűnő léptekkel, savós színű szemét ránkszegezve indult meg felénk; és azt, hogy ő is alaposan a pohár fenekére nézhetett már, csak eszelősen csillogó tekintete árulta el; vizslatón meredt ránk, ahogy az osztályellenségekre szokott a kihallgatósobában, kedves tartózkodási helyén, és csak úgy foghegyről, lekezelően, a társalgás látszatát megőrizve megkérdezte, hogy hogy van az ő nagy barátja, a jó, szerény, erényes és serény Páun ezredes? „Bizonyára jól” – válaszolt azonnal Gelu szolgálatkészen és újból felugorva katonásan vágta össze a sarkát. „Honnan tudod, amikor itt vagy?” – kérdezett vissza alamuszin a közeledő tábornok, mire a medvetermetű hadügyér fülsértően röhögni kezdett, s teli szájjal jelentette ki – az ölében ülő lány közben húsdarabokkal tömte, mint a kacsát –, hogy „ám lám ez is csak az ő régi benyomását igazolja, miszerint az állambiztonság angyalai mindent tudnak, az állambiztonság angyalai mindent látnak és mindent hallanak, igaz ugyan az is, hogy más szempontból jegyezzük meg, bizony ördögök ezek az angyalok, ha nem is azok, amelyek mostanában, ebben a békés hegyi falucskában kóricálnak, halálra rémítve a békés lakosságot!...”

N. tábornok homlokán felhő suhant át, rángatózni kezdett az arca, láthatólag személyes sértésnek vette B. kötekedő megjegyzéseit, válaszolni is akart valamit, de végül meggondolta magát, mégiscsak vendég volt itt, B. szálláshelyén és felségterületén, fennhéjázóan, lekezelően legyintett, s fáradtan roskadt le a Gelu melletti székre. A régebbi helyét a miénktől elválasztó tíz-tizenkét lépés semmi esetre sem indokolta ezt a már-már letargikus fáradtságot.

„Neked jelenik meg álmodban Drakula?” – kérdezte. „Nem – ingatta fejét önfeledten Gelu, és újra ivott néhány végtelen kortyot, ezúttal megint egyenesen az üvegből, amelynek tartalma vészesen kezdett fogyni. – Neki jelenik meg!” – és rámmutatott az üveggel, s arcán az izgalomtól már-már kigyúlt a sebhely. A tábornok felém fordult, és tekintetem egy pillanatra újra savós színű szemébe mélyedt, kétségtelen nem szerettem volna azok között a balszerencsés flótások között lenni ebben az elfuserált életemben, akiket ez a hírhedt bestia hallgatott ki, és szokatlanul nyájasan, már-már szórakozottan kérdezte: „milyen Drakula?” És én azonnal dadogva az idegességtől sorolni kezdtem: „magas, fekete, belül bordó bélésű köpönyegben jár, arca mozdulatlan, mintha álarc lenne, szeme fekete, bordó körök ugrálnak és izzanak benne, s ha rám tekint hahotázás közben, mert állandóan röhög valamiért rajtam, amikor megjelenik, mindég attól félek, hogy elnyel a tekintete, ez a mély kút, és soha többé nem lesz visszatérés!...” „Szerencsére ez idáig még nem nyelt el – bődült el újra a titokban mégiscsak ránk figyelő B. tábornok, és hatalmas mancsával simogatva az ölében fészkelődő leányzót, lehúzta róla az alsóneműt is, egy pillanatra látható élvezettel szagolta meg, aztán a fejére húzta mint egy hotokó álarcot, s röhögni kezdett. – Te megmaradtál nekünk, baszd meg! – fújtatott. – Megmaradtál nekünk, hogy megvédj bennünket.”, s szabad kezével kigombolva sliccét, nyögve, hatalmas dorongszerű, lilán meredő himtagjába ültette a sikoltozó lányt, s egy ideig vele és önmaga gyönyörével volt elfoglalva, s ennek kimondhatatlan örültem, mert legalább ő békén hagyott bennünket, s nem beszélgetett velünk. Ott volt viszont a fejét komoran ingató és időnként utálkozó, a nyögdecselő lányt ringató hadügyminiszterre pillantó N. tábornok, akit szemmel láthatólag hevesen kezdett érdekelni az én jelenéseim története, mert egyik keresztkérdést a másik után tette fel: „Miket mond Drakula? Milyen nyelven beszél vajon? Mikor változik madárrá? Mikor farkassá? Milyen a keze? Emberkéze, avagy karmokban végződő mancsa van mint az ördögnek? Áraszt-e valamilyen jellegzetes szagot? Mit akar tőlem? Mi a magyarázata annak, hogy pontosan egy főhadnagy előtt jelenik meg? Miért pontosan engem kísért? Mi ennek az egész természetfeletti jelenségnek a tudományos magyarázata?...”

Készségesen igyekeztem válaszolni, miközben rossz előérzetem egyre erősödött, s félelmemben és izgalomban kirázott a hideg, egyszer a tábornok meg is kérdezte tőlem, „miért reszketek? beteg vagyok? netalántán maláriás? mert egyszer volt egy bajtársam, akit váltóláz gyötört!” mire Gelu mentett meg, mert udvariatlanul N. generális szavába vágva szárazon jegyezte meg, hogy „váltott lovakkal, éjt-nappá téve igyekeztünk ide, és közben félholtra vert az eső, alaposan megáztunk, s ezen már, azt hiszi, a kalapokúra sem segíthet!”

„Nagy a pófád – meredt rá álmatagon N. – te vagy az ugye, aki egykori mesterét vallatta, s így sebesült meg?” „Én vagyok” – bólintott Gelu, megtapogatva az arcán újra izzani kezdő sebhelyet, s egy új üveg bort ragadva fel, mohón ivott, miközben én újra magamon éreztem N. firtató tekintetét, rázott a hideg és nem tudtam mi lett volna jobb? ha akkor azonnal elragad a váratlanul megjelenő és a részeg társaság dorbézolását megzavaró, a szemtanúkat örületbe kergető Drakula vagy, ha kihasználva N. tábornok figyelmének ellanygulását, felállok, s zavartan motyogva valamit kimegyek a vécére, beülök a kocsiba és megpróbálom elaludni. Nem tudtam eldönteni, kitől félek jobban: a homálygróftól vagy a patkányarcú tábornoktól, ráadásul, miközben óvatosan igyekeztem elkerülni N. gyanakvó tekintetét, állandóan önkéntelenül is B. tábornokot láttam, amint fején a fehér bugyogóval, röhögve és fújtatva lovagoltatja a kigyúló arccal sikoltozó lányt, s csak onnan sejtettem, hogy mindez nem hathat kimondott újdonságként ebben a társaságban, hogy rajtam kívül nem nagyon tűnt fel senkinek; senki nem figyelte őket; senkit sem lepett meg az a nem éppen egy dorbéz társaságban végzendő, csöppet sem rendhagyó dolog, amit egyre közönségesebb hangokat hallatva, magukat láthatólag nem zavartatva végeznek, még annyi fáradtságot sem véve, hogy kítámolyogjanak a konyhából, és egymást átölelve andalogjanak fel a lépcsőnkön az éjsötét kastélyba, s keressenek egy üres szobát, és egy megfelelő méretű ágyat!... Nem, ők kihívóan éppen itt és így, mások előtt, s velünk egy fikarcnyit sem törődve kéjelegtek, de, döbbszemem rá rettegve (és felkapva a fejem) nehogy B. tábornok a kéj elmosódó hullámszámai közepette észrevegye, hogy önfeledten bámulom, mintegy meglessem intim pillanatait, vajörködöm, s mindezt nehogy félremagyarázza! – egy pillanatra N. sötét, sunyi és gyanakvó szemébe meredhettem, irtózat fogott el és borzalom – mindez csak nekem számít kihívó és szokatlan viselkedésnek; itt, ebben a körben teljesen természetesnek tűnik, az is lehet minden sikeres vadászatot így ünnepelnek meg, örvendezve az elejtett vadnak és a vadásztrófeának, és amíg arról igyekeztem meggyőzni a blazírtan figyelő, patkányképzű N.-t a hazai börtönreformok éceszgőberét, ezt a volt kisinyevi elvtársai szerint is kicsinyes, bosszúálló, aljas és sunyi biboldósakállt, hogy „nem, Drakulának nincsen patája, már hogyan is lehetne, hiszen a sötétség engem látogató kísértő fejdeme nem ördög, s ennek következtében természetes kénköszaga sincsen, honnan is lenne? Esetleg kripták és kinkastélyok illatfelhőit érezhetné az, aki velem ellentétben ilyesmikre is tudna figyelni, de én mindég annyira be vagyok szarva, bocsánat a kifejezésért, amikor megjelenik, hogy mindenre tudok figyelni, csak a szagára nem!”, s miközben ezeket hadartam behelzőlő, lágy hangon, elkerülve a tábornok gyanakvó pillantásait, egyre a B. tábornok bugyialarcos arca és a sikoltozó kipirosodó leányzó kitért szája lebegett előttem, és amikor a fényben megvillant a részeg leány ragadozókéra emlékeztető, fogszartareklámra illő, szép, fehér fogsora, rájöttem, hogy abban, miszerint a homálygrófnak patája van-e vagy nincsen, egyáltalán nem vagyok biztos, hiszen ezideig egyszer sem volt érkezésem komótosan megvizsgálni Drakula lábait; hirtelen azt sem tudtam volna megmondani, ha a kíváncsi

generális megkérdézi, hogy báli fekete lakkcipőt visel-e vagy ellenkezőleg, fekete lovaglósizmát, karmokban végződő vasmarkának szorítását viszont már többször is érezkelhettem, de nem is tudom miért? éppen erről semmi kedvem nem volt fölvilágosítani az egyre morcosabb N.-t, aki szerint – és ennyit legalább, ha bekerült történetünkbe kénytelen leszek elmondani róla - afféle átnevelő intézetekké kellene átalakítani a Román Népköztársaság börtöneit, s az önállóság és a szabad akarat utolsó szikráit is ki kellene verni az osztályellenség végre rács mögé kerülő alamuszi és aljas egyedeiből, mert csak így lehetnének újra hasznos, mert engedelmes tagjai a szocializmust építő, új világot teremtő társadalmunknak; „persze ez a munka – hangsúlyozta kihívóan az álnok N. – nem könnyű elvtársak, nehéz átnevelni ezeket a renitens disznókat, kulák állatokat, imperialista bérencet, fecsegő intellektüeleket, alamuszi kémeket, az egész osztályidegen áruoló bandát, de meg kell legalább kísérlni elvtársak, s mindez természetesen sok álmatlan éjszakájukba kerül majd, mint ahogy nekem magamnak is sok álmatlan éjszakámba került az átnevelés programjának kidolgozása, de meg kell legalább kísérlni elvtársak, mégha fáradtsággal és sok áldozattal jár is, mert az osztályellenség is ember, és meg kell adni neki az esélyt, persze én tudatában vagyok – fordított egyet a szövegén –, hogy nehéz, igen nehéz lesz átnevelni ezeket a disznókat, az imperializmus aljas bérenceit, az elhajlókat, áruolókat és spionokat, de meg kell legalább kísérlni elvtársak, hiszen ahogyan a szovjet állambiztonság nekünk mindenben példát mutató egyik vezetője, a lánglelkű Lácisz elvtárs is mondta volt – a doktornő még emlékszik erre a Láciszra? –, mi nem egyes személyek ellen viselünk hadat, következésképp nem a burzsoáziát, mint osztályt semmisítjük meg, hanem egy elvet érvényesítünk, ráadásul sziklaszilárdan, ezért ha nyomoznak, ne felesleges okmányok és fellengzős stílusú irományok után kutassanak, ne azzal törődjenek, hogy mit mondott, vagy pláne mit tett a vádlott, a szovjet hatóság ellen. Ez majd csak azután lehet érdekes, először okvetlenül azt érdeklődjék meg tőle, hogy milyen társadalmi osztályhoz tartozik? milyen származású? milyen nevelésben, oktatásban részesült? mi a foglalkozása? mert mindez mindent elárul, és azonnal nyílt és kérélhetetlen proletár őszinteséggel és erővel csaphatunk le rá, mint a rétság a kisegérré vagy más rácsálókra. Mi viszont – folytatta vezérdílijét a kitartó, szívós és könyörtelen N. tábornok, és savós színű szeme kérélhetetlenül meredt az őt különben különösen nem kedvelő elsőtitkár elvtárs arcába – még adunk egy utolsó esélyt ezeknek az átkozott áruolóknak, imperialista bérencet, dögevőknek, ezeknek a minden szempontból visszataszító és gyanús elemeknek, és átneveljük őket!...” Igen, ezt mondta metszően N. tábornok elvtárs, és a román börtönök hamarosan pokollá változtak doktornő kezdetét vette a rabok verése, kínzása, állandó vegzálása. Szadista és örült vamzerek, elmebeteg ötleteiket megvalósítva, igyekeztek megtörni és megalázni a foglyokat, akikkel, ha nem voltak hajlandók azt mondogatni, hogy az anyám bűdös kurva, vagy az Isten le van szarva, meg más efféle ökörségeket, megettették a saját ürüléküket is!... Minderről jóval később egy Párizsba szabaduló ellenzéki író epésen jegyezte meg, hogy N. zsenialitása jó évtizeddel előzte meg a Mao zsenialitását, s így aztán Pitesti-en, Máramaroszigeten, Nagyenyeden, Zsilaván, a Fehérkapunál és a román gulág más szigetein, jó évtizeddel a kínai átnevelő tábork beindulása előtt, megkezdődött a foglyok átnevelése!... Egyszer majd, talán nyugodtabb időben, az e téren szerzett megdöbbentő tapasztalatairól is beszámol a doktornőnek, aki Gelut, az ezredest és őt tartja, ki kell mondania talán nem is minden alap nélkül, szánalomra méltó beteg embernek, más megközelítésben mocskos fantáziájú szadista örültnek, mert nem ismeri a hírhedt N. tábornokot és famulusait!... Mit mond, hogy ebben is tévedek, ismeri? És hogy az egyik betegség korántsem kicsinyítheti a másikat, nem nagyíthatja, az azonban, hogy pontosan ilyenek voltunk, sőt még ilyenebbek, mindent elárul a szisztéma milyenségéről, hogy patetikusabban fogalmazunk, a rendszer természetéről?! Lehet, hogy a doktornőnek mégiscsak igaza van, de tudnia kell azt is, hogy ítélet nincs, ahogyan különben már Szent Ágoston is tanította! Bár az egyik hallgat reá, mondogta a kereszténység nagy nevelője, a másik megveti, és többen a gonosz módon hízelkedő bűnöket, mintsem az erény hasznosságait kedvelik, azonban Krisztus szolgálóinak – akár királyok, akár fejedelmek, akár bírák, akár katonák, akár provinciaiak, akár gazdagok, akár szegények, akár szabadok, akár szolgák, bármilyen neműek is – ha a szükség úgy kívánja, még a legrosszabb, és leggyalázatosabb államot is el kell tűniük!... Igen, ezt mondta a nagy egyházatya, akit még a mélyen tisztelt, egykor Spanyolországban tevékenykedő doktornő sem vádolhat mondjuk balos elfogultságokkal, és nagyon érdekes az indoklása is, hiszen sugárzóan jelenti ki azt is, hogy a béketűrés által az angyaloknak legszentebb és legfölségesebb hajlékába és a mennyei birodalomba, ahol az Isten akarata a törvény, maguknak a legfényesebb helyet kell elkészíteniük... Hát nem úgy hangzik ez, mint az eljövendő kommunista aranykor? Amikor majd minden szép lesz és jó lesz, sőt a legszebb és a legjobb lesz minden, s ha most még vannak is hibák és bajok, nem kis részben az elesedő osztályharc okán jogán, ott majd megszűnnek elvtársak, de erre ő, bármennyire is igyekszik eltakinteni ettől, valahogy mindég N. tábornok vizslató tekintetét érezve magán, semmit nem tud mondani, számára amúgysem létezik érvényes jövő! Vagy ha igen – és visszakanyarodva megint a darab időre kényszerűen elhagyott dártdóhoz, ezt N. tábornoknak is megvallotta akkor – ez a jövő szörnyűséges lesz, hiszen Drakula előbb-utóbb elragadja őt, s miközben a tábornok gúnyosan röhögött, megjegyezve, hogy „ehhez nekik is lesz még néhány kedves szavuk”, s poharát az övéhez érintve ivott, ő elkerülve egyre gyanakvóbb tekintetét újra B. tábornok női bugyival elfedett, de sejtetően kivörösödő arcára meredt, az ölében fickándozó leányzót figyelte, s mindennél hatalmasabb érzés fogalmazódott meg benne: csak el innen, el! Miközben ismételtén Drakula különös, őt megbabonázó tekintetét igyekezett minél pontosabban leírni a kíváncsi generálisnak, amikor az asztalukhoz támolygott a köpcös Albu ezredest, Páun fő riválisa, N. egyik kegyence, és síró hangon, türelmetlenül szakítva félbe őt, közölte, hogy „fáj, kimondhatatlanul fáj a feje, szaggat, mindjárt szétmegy, ne röhögjék ki, de úgy érzi, hogy valaki beköltözött a fejébe, mindennek az az átkozott illuzionista az oka, ott van valaki az ő fejében és perfid módon, pökhendien irányítja őt, biztosan az itteni emberek átkozták meg, boszorkányok ezek a székelyek mindannyian, és különben is, ott ahol állandóan az ördögöt vélik látni és ahol mindennaposak a különféle mágikus praktikák, minden elképzelhető, ahogyan itt mondogatják sötétben, az egy jón kívül, megátkozták őt is, egészen biztosan megbűvölték, beültettek valakit a fejébe, s az ipse ott csücsül mostan az ő beteg agyában, s röhögve örli fel az ő maradék erejét és ellenállását, akaratát és személyiségét, és hamarosan át is veszi teljesen az ő irányítását, s ő kisebbségben marad, képzeljük csak el a saját testében, és ki tudja, mire készül az ő nagyhatalmú, fejében trónoló, átkozott vendége?...” „Elég – horkan fel N. tábornok, és arcán átsuhan a harag. – Elég!... Menjen és feküdjön le ezredest, maga ismét részeg!” „Ez nem így van, drága, szeretve szeretett tábornok elvtárs – emelkedett fel Albu, és sírósan meredt felettesére. – ő most nem is ivott, nem mert inni, az ital hatása végzetes lehet ebben az állapotában, egyik pillanatról a másikra morzsolhatná fel maradék ellenállását, odavette őt prédául a fejében basáskodó idegen bűnös szeszélyeinek, különös praktikáinak.” „Zöldségek – legyint az egyre türelmetlenebb tábornok. – Nincsen a maga fejében senki, Albu! Nyugodjon meg! Nézzen rám. Lát engem?” „Hát hogyan látnám a tábornok elvtársat?” – méltatlankodik Albu. „Na látja – szakítja félbe kedélyesen N. – És azt is tudja, hogy ki vagyok én? Nem?” „Hát persze, hogy tudja, ő...” Albu szúrósan nézi a felettesét, és izgalmában erősen verítékezik. „Na látja, hogy maga az! Ha valaki lenne a maga fejében, barátom, az honnan tudhatná, hogy ki vagyok én? Nem? Senki idegen nincsen magában, ezredest. Menjen, feküdjön le és aludjon. Ha kipiheni magát, majd megnyugszik!...” „És azt tudja-e hogy én ki vagyok? – B. tábornok feléjük fordul és kedélyesen vigyorog; a lány tátott szájjal, csukott szemmel ringatózik az ölében. – Ha tényleg beköltözött volna az az idegen a maga buta fejébe, Albu, az honnan tudhatná, hogy én tábornok vagyok, és hadügyminiszter?!” Albu elfehéredik, mondani akar valamit, de nem tud megszólalni, rángatózva, kezével eszelősen csápolva zuhan le a földre, száját fehér hab lepi el. Gelu feláll, sarkát összevágva kér engedélyt a távozásra, én követem őt, még hallom, ahogy B. epésen jegyzi meg: „Gratulálok az embereihez, kedves

N. Az egyiknek éppen idegenek költöznek a fejébe, a másik ha kell, ha nem Drakulát látja... Príma emberei vannak, meg kell adni!..."

Az eső ugyanolyan veszettül zuhog, a kastély ablakai továbbra is sötétek. Az eresz alatt állunk meg, egyszerre vízelünk, de szerencsésen befejezve sem megyünk vissza a konyhába. Gelu szóltanul dohányszik. „Mi van itt?” – kérdezi hirtelen. „Dáridó.” „Az látom, de mindenki megőrült?” „Ezt te kell tudd – nevetek keresemlyén – te vagy a rangidős.” „A rangidős én vagyok! – jelenik meg mellettünk váratlanul Albu, és komoran bámulja a kert esőben hajladozó fáit. – Menjete el innét, fiúk – súgja bizalmasan, arcát dörzsölve. – Ez egy elátkozott hely, higyjétek el, egy elvárásolt falu. Az ördögöt is többen látták itt.” „És milyen nyelven beszélt, románul vagy magyarul?” Gelu bocsánatkérően vigyorog, és visszamegy a konyhába. Albu legyint, és botladozva indul a sötét kastély felé, egy darabig bámulom ingadozó alakját, aztán követem a társamat, de legszívesebben elfutnék, teszek is egy meggondolatlan lépést a terepjáró felé, de Gelu visszafordul és elérve szándékom megragadja a karom: „Inkább gyere, és igyunk még és tudjuk meg, lesz-e szoba, ahol aludjunk?... Ez is jobb, mint az esőben ázni!” – terel befele a konyhába –, S az ördög miatt különben ne aggódj, mert...” Nem tudja befejezni a mondatot, hirtelen vágódik ki a csukott ajtó, és szinte ránkesik az a lány, aki az előbb még B. tábornok ölben fickándozott. Gelu utánakap, de nem éri el, a félmeztelen leányzó zokogva és mezteláb rohan az októberi esőben át az udvaron, és hamarosan eltűnik a kert sötét fái között, csak vízben cuppogó lépései hallatszanak, olybá tűnik, mintha valahol óriási üvegekből huzigálnák ki a gumidugókat. B. is megjelenik az ajtókeretben, vaksin bámulja a kert esőben ázó fáit, és dülöngélve szólongatja a leányt, de az nem válaszol, eltűnik, már cuppogó lépteinek zaja is belemosódik az eső monoton zajába, B. legyint, visszafordul és int a cigányoknak. „A nótámat, bibasok!” – üvölti. Előbbi helyünkre ülünk vissza, Gelu tölt, koccintunk, iszunk. „Nézzenek utána annak, hogy mi folyik itt – súgja sokat sejtetően N. tábornok. – Adnék néhány támpontot is, van itten egy nő, egy osztályellenség, tanítónő, de vissza van minősítve, kirúgták a tanúgyből, mert az ura épp börtönben van. B. nem tudni miért alkalmazta szakácsnőnek! Ewvel a múlttal!... Őt kellene kihallgatniuk!... Biztosan sokat tud, ki kell szedni mindent belőle... Figyeljék, hogy mikor távozik menjenek utána, kapják el és úgy istenigazából faggassák ki. Ez parancs!...”

N. elfordul és B. tábornokot fixirozza, aki a kozáktáncot szeretné eljánni, részeg tisztjei gyűrűjében, de annyira be van rúgva, hogy képtelen megállni a lábán, s állandóan a fenekére ül, a sáros padlón, de örökké feláll, újrakezdi, az egész helyzet nyilvánvalóan komikus, de senki nem mer nevetni, és is lehet viszont, hogy nem is tűnik fel senkinek? A zsvaj erősödik, mindenki egyszerre beszél, összefüggéstelenül fel-felüvöltenek, danolásznak, röhécselnek, a kitartó zenészek is állandóan újrakezdi a kozák tánc észbontó és vad dallamait, de mindhiába, mert B. tábornok már képtelen megállni a lábán. Gelu tölt, iszik, kivörösödik ő is, énekelni kezd, de én tudom, mindez csak játék, csel, álca; a világot becsaphatja, de engem nem; ő immár azt a középkorú asszonyt figyeli, azt az elcsapott tanítónőt, aki előzékenyen kínált meg valóban kiváló gulyáslevesével, és akit hamarosan ki kell hallgatnunk. Nem tudom miért, de rossz előérzetem egyre erősödik, ismét remegek az idegességtől, előzőleg meg szeretném tudni ki ez az asszony, de hamar rádöbbenek erről itt senki nem tudhat felvilágosításokat adni, hiszen mindenki részeg, s ráadásul a gyanakvó N. tábornok is eltűnik valamerre, noha én megmagyarázhatatlan módon továbbra is magamon érzem savószerű szemének gyanakvó, vetkőztető pillantását, s a fokozódó idegességtől rázni kezd a hideg is, vacogok, hiába iszom egyik pohár bort a másik után, s hiába próbálom B. tábornok Hartmann nevű, születésére nézve szász segédtisztjéből kiszedni, hogy ki ez az asszony. „Á, Rebeka – ingatja a fejét, talán egyedül ő józan ebben a társaságban, de láthatólag nem hajlandó megosztani velem az információit, óvatosan csak ennyit jegyez meg –, rendkívül rendez, tisztességes asszony, csak tudja főhadnagy, rettenetesen aggódik a börtönben lévő férje miatt, azt se tudja szegény él-e hal-e!...”

Eddig jut a szófukar Hartmann őrnagy, amikor Gelu int, s észreveszem, hogy a volt tanítónő, kötényét levette, ásítva indul el az ajtó felé. Gelu figyelmeztetően rápillant, felemelkedik, el sem búcsúzva a meglepett Hartmanntól, kábultan követem, az eső közben mégiscsak eláll, hatalmas tócsák csillognak az udvaron, s a holdfényben komoran magasodik fel a különös, kivilágítatlan kastély, és egyik komor tornyában baljósan kezd huhogni egy nyughatatlan bagoly. Gelu az asszony után lép, el akarja kapni, de a szakácsnővé átminősített tanítónő, észrevéve, hogy mi őt üldözzük, bizonyára azt hiszi szegény, hogy részegek vagyunk, nem bírnak magunkkal és meg akarjuk erőszakolni, rohanni kezd a sárban, mi utána, már a kert alattomosan elénkbetűnő fái és bokrai között caplatunk. „Álljon meg!” – kiabálja társam, előkapva pisztolyát. „Gelu, mit csinálsz, az Istenért?” – rántom meg a kezét, így a levegőbe lő, az asszony dideregve fordul felénk, „Mit akarnak?” – kérdezi, és szemembevágódik valahonnan szívfajdítóan ismerős, rettegő, sápadt arca, de mielőtt válaszolhatnék, Gelu üvöltve kezd el, hogy „úgy is elmondasz mindent, vagy ott fogsz megrohadni ahol az urad, az a lator, a Duna csatornánál!” „Hát ott van az uram? – álmélikodik az asszony, és csendesesen sírni kezd. – Köszönöm, hogy megmondták, eddig azt se tudtam hol van, évek óta nem kaptam hírt felőle!...” „Pofa súlyba!” – üvölti ideges társam. „Mit akarnak tőlem? – törülgeti szemét az asszony – Öreg vagyok én már magukhoz, tiszt urak, nem gondolják?” „Mindent bevallasz szuka? Milyen összeesküvés folyik itt? Mindent bevallasz, vagy ha nem, szétverem azt a makacs fejedet! – kezdett üvöltöni artikulatlanul Gelu, és feléje rohan. – Mi folyik itt? – kérdezi ordítva – mit tudsz az ördögről? Mért pontosan egy székely faluban jelenik meg az irredenta, horthysta ördög? Miért?” De mielőtt a félelmében remegni kezdő síró asszony válaszolni tudna, váratlanul jelenik meg mellette az a magas fekete köpenyes alak, aki néhány órával ezelőtt a faluban igazított útba, s akitől Gelu (noha ráfogta a pisztolyát, de egy pillanat múlva érthetetlen, és rá egyáltalán nem jellemző módon bocsánatot is kért ezért) saját bevallása szerint már akkor sem látott, de én annál jobban, súg valamit a sírdogáló, megrémült asszonymag magyarul, nem értem ebből a távolságból a szavait, Gelu pisztolyával hadonászva feléjük lép: „Román kenyeret esztek magyar disznók, beszéljétek emberi nyelven!” – üvölti és képtelen vagyok megkérdezni tőle, hogy most látja-e a fekete köpenybe burkolózó, magas, arisztokratikus idegent, mert társam összefüggéstelenül kezd el rikácsolni, „Mindent elmondasz, amit tudsz, te kurva, bevallod még azt is, amit nem tudsz hát mi van itt, összeesküvés? Rebellió? Népfelkelés?” – kitartóan caplat a bokáig érő vízben és sárban, a feltámadó szél a nyakába rázza a faágakról az esőcseppeket, tüsszent és felgyorsul, de furcsa módon nem éri el őket, ahelyett hogy közeledne megmagyarázhatatlanul távolodik, a magas idegen kiterjeszti a kezét, mint egy prédikátor, most olyan, mint egy hatalmas fekete madár, s Gelu megpördülve a tengelye körül végigzuhan a földön, ezen az elátkozott éjszakán immár másodszer, tehetetlenül fetreng a sárban, fel akar állni, de képtelen rá, mászni kezd tehát feléjük, káromkodik, én viszont mozdulni sem tudok a döbbenettől, meredten állok, mintha cipőim egészen egyszerűen beragadtak volna a cuppogó latyakba, Gelu most, utolsó erejét összeszedve, térdre emelkedik, és pisztolyával hadonászva, érthetetlenül hörögve veszi célba az asszonyt, s ekkor különös, megmagyarázhatatlan, varázslatos dolog történik, egy nem is olyan titokban végbemenő csoda szemtanúja leszek doktornő, ez az éltebb, ijedt asszony a férfit utánozva kiterjeszti a kezét, mintha repülni akarna, azután elrugaskodva a földtől, botladozva, lassan, bizonytalanul, de mégiscsak a levegőbe emelkedik –, s amikor én a döbbenettől tátogva, iszonyú erőfeszítéssel emelve föl a lábam egy lépést teszek feléje – repülni kezd! Gelura pillantok, aki a sárban kúszva újra veszettül kezd lövöldözni, s ekkor a fekete köpenyes idegen felénk fordul, mintha csak most venne észre bennünket, figyelmesen néz ránk, egy pillanatra, mintha Drakula pillátlan sötét szemébe merednék, érzem dermesztő vasmarkának szorítását is a karomon, „Te nem akarsz repülni, kisbojtár?” – kérdezi és röhögni kezd, és gúnyos hahotája elnyomja a pisztoly dörrenéseit, s ott kereng az eső áztatta fák között a kertben, miközben a magas, arisztokratikus kinézésű, különös idegen, biccentve fordul meg és eltűnik a kert fái között, én már-már félőrülten a rémülettől, hipnotizáltan meredek a repülő asszonyra, már ott lebeg a kastély felett a levegőben és kitartóan száll

a vörösen vigyorgó hold felé, s amikor Drakulát ellökve, én is előkapom a pisztolyom és lövöldözni kezdek, a repülő nőt próbálva célbavenni, N. tábornok ragadja meg a vállam. Már meg se tudok szólalni, csak egyre a repülő asszony felé mutogatok pisztolyom füstölő csövével és elfulladva magyarázom a döbbenet tábornoknak, hogy „figyelje meg, nincsen árnyéka, nem vet árnyékot, ez nem is szakácsnő, soha nem is volt tanítónő, ez egy bűbajos boszorkány, és ha nem vigyázunk, megront és elbűvöl, és egy egérlyukba tüntet el mindannyiunkat!...” A fák között közben ismét köddé válik az ismeretlen, különös hatalommal bíró, fekete köpenyes alak, de az is lehet, ott marad velem, beköltözik a fejembe, mint Albu ezredes fejébe az az idegen ipse, hogy ne legyen nyugtom többé soha. Igen, doktornő, azon az éjszakán ejtett foglyul, talán végérvényesen Drakula, és azóta nem tudom eldönteni teljes bizonyossággal azt, hogy ki is vagyok valójában?! És be kell ismernem, hogy akkor végképp elszakadt a film, részek járhatnak így italozás közben, egy idő után már nem is tudják mit beszélnek, kivel merre járnak és mit csinálnak, mi több másnap képtelenek visszaemlékezni eme végképp elveszített órákra, fogalmuk sincsen arról, hogy mi is történt velük!... Csakhogy énnekem nyolc teljes hónap törlődik ki doktornő, egyszerűen nem tudom – csak mások elbeszélései, közlendői alapján kezdem bátortalanul rekonstruálni –, hogy mi történt velem ez alatt a nyolc hosszú hónap alatt, mintha átaludtam volna 240 napot!...

Egy bizonyos: én voltam, és mégse én!

Mintha mégiscsak Drakula mása lettem volna. Mintha végképp én lettem volna ő!...

És akkor kezdődtek a szintén nyolc hónapig tartó különös repüléseim is.

Életének erről az elsüllyedő bizarr szakaszáról is beszélnie kell a doktornőnek, lehetett bárhol, Drakula értejt, vagy akkoriban már nem is kellett érte jönnie, mert akkorra már ő lett Drakula? Teljességgel megmagyarázhatatlan, felfoghatatlan módon változva át a sötétség fejedelmévé, és régi énje, Nicolae Spiridon állambiztonsági főhadnagy-énje megszűnt, vagy csak aludt? S miközben kényszerzubbonyban fetregett az elmegyógyintézet vaságyán, ahova bezállították abból a hegyi faluból, ott repült sötét mezők, viharos tengerek, kivilágított városok fölött az áttetszően, mámorítóan tiszta levegőben, s először és talán utoljára zaklatott zátonyra futó, szomorú életében boldog volt. Igen, egy boldog vámpír!

És vadászott!...

Erről mindjárt szót ejt valamivel részletesebben is, most mégcsak annyit, hogy akkor, talán először életében: nem félt! Talán mert nem volt mitől vagy kitől félnie? Drakula is ő volt nyolc teljes hónapra, a sötétség fejedelmévé változott át?... Igen ilyen egyszerű, ilyen egyszerű lett minden.

Faludy György

Szabadságheg

Mint a néhány hónapja Londonban újraindított Irodalmi Újság szerkesztője, hivatali szobámban ültem 1957. június 21-én reggel. Éppen az ENSZ bizottságának jelentését olvastam a magyar forradalomról. Megállapították, hogy „spontán nemzeti felkelés” játszódott le. A szovjet támadás Nagy Imre törvényes kormánya ellen irányult. Kádár János a forradalom vívmányainak megőrzését ígérte, és lábbal tiporja őket. Átmentem a szomszéd szobába, hogy Aczél Tamással meg Pálóczyval megbeszéljem, mit közlünk e szép és semmirevaló dokumentumból, mikor Ignótus bejött a másik ajtón. Kezében papírlapot tartott.

– Sem rádiót, sem televíziót nem hallgatok, mondta szemrehányóan. Este háromszor telefonáltam, hogy hívj fel. Nem hívtál.

Akkor jutott eszembe: latin tanárnő háziasszonyunk mondta, hogy egy férfi háromszor telefonált, de nevét nem volt hajlandó megmondani. Persze! Azt mondta: Ignótus.

– Emlékeztek Gáli és Obersovszky perére? kérdezte Ignótus.

– Hogyne, felelte Pálóczy. Két hónappal ezelőttről. Gálit három, Obersovszkyt egy hónapi börtönre ítélte a bíróság.

– És tegnap, a régi vádpontok alapján, a Legfelső Bíróság mindkettőjüket halálra ítélte. A kegyelmi kérvényeket elutasították.

Rémülten néztünk egymásra. Ignótus folytatta:

– Ugyanolyan vád alapján nem lehet valakit három hónapra, aztán pedig halálra ítélni. Ezt Kádár is tudja. Be kívánja mutatni, hogy a Rákosi-féle terror újra kezdődik. A lefogott írókat, Déryt, Háyt, Tardost, Zelket halálra lehet ítélni.

– Nagy Imrét is, fűztem hozzá.

Lucy, a titkárnő felzokogott.

– Mit tegyünk? kérdezte Aczél Tamás.

– Telefonáltam Csének, Szabónak, Táborinak, Mikesnek, jöjjenek be. Írtam két táviratot. Felolvashatom?

– Kinek szólnak?

Abban a pillanatban érkezett Mikes. Arcán látszott, hogy mindent tud.

– Mao Ce Tungnak és Gomulkának. A Kínai Népköztársaság elnökének ezt küldjük: „A Magyar Legfelső Bíróság halálítélete Gáli József és Obersovszky Gyula ügyében ellenemond azoknak a tanoknak, melyeket ön elmúlt héten hozott nyilvánosságra. Vagyis hogy virágozzék minden virág. Kérem az ön közbelépését...”

– Hagyd abba, szakította félbe Mikes Ignótust. Nincs értelme. Mao nem áll ki semmiért, ami nem érdeke. A távirat közlése pedig azt a látszatot kelti, mintha jóba lennénk vele. Nem vagyunk.

– Akkor mit tegyek?

– Telefonálj Carvernek. Hívja fel Chamsont. Figyelmeztesse Chamson a világ PEN klubjait: tiltakozzanak az írók Kádárnál.

– Igazad van, mondta Ignótus, és Cs. Szabóhoz fordult, aki akkor érkezett. Bemondta a magyar BBC?

Csé úgy tett, mintha gondolkodna, pedig tudta a választ. Letelepedett komoran a karosszékre, összeszorította térdét, megigazította zakóját. Aztán megszólalt.

– Bemondtuk háromszor.

Ignótus átment szobájába Carvernek telefonálni. Megérkezett Tábori és Szabó Zoltán. Miután haragban voltak, a terem két végében foglaltak helyet. Közben azon törtük a fejünket, mit tehetünk a két fiúért. Pálóczy beszélt:

– Segítségül kell hívni mindenkit. Ignótus ismeri Bertrand Russellt, Fejtő és Gara jóba vannak Camus-vel és Sartre-ral. Faludy meg én Stephen Spenderrel. Faludy felhívhatja a Dél-amerikai köztársasági elnökök figyelmét.

– Hemingwayt hozom, jegyezte meg Tábori.

– Én Koestlert és Silonet, mondta Mikes.

– Mit tesz a többi magyar emigráns? kérdezte Aczél Tamás. Nem volt még egy ideig otthon nyugaton.

– Magyar hetilapban fenyegető cikket ír Kádár ellen. Ha nyilas, úgy örül, hogy a kommunisták felkötnek két kommunistát. Vagy egymást piszkálják. Vagy minket piszkolnak. Ha Garát és Fejtőt hozzánk számítod, úgy mi vagyunk az egyetlenek, akik nyugati írókat és politikusokat ismerünk, és talán tudunk tenni valamit. A többi csak szájal.

Pálóczy eszébe jutott, hogy telefonálhat Salvador de Madariagának, aki mindig kiállt a magyarokért, én pedig kalickámba vonultam. Megfogalmaztam a sürgönyöket Alberto Abdalának, Uruguay belügyminiszterének és Bolívia, Brazília és Peru köztársasági elnökeinek. Manuel Prado, Peru elnökétől nemcsak segítséget kértem, hanem, ahogy megbeszéltük, a Kádárnak küldendő szöveget is felvázoltam. Udvarias volt, de határozott.

Mikor visszatértem a terembe, Pálóczy hallgatóinak Obersovszkyról beszélt:

– ...Fehér svájci sapkában, borotvátlanul ült a kórházpincében lévő szerkesztőségben, munkatársai között. Lapja volt a legkedveltebb az októberi sajtóadatban. Hangja mindig mérsékelt maradt. A sors iróniája, hogy szorongatott ávosok hozzá fordultak segítségért. Mikor a Belloianisz gyárban elfogtak egy ávos főhadnagyot, Obersovszkyt hívták fel, hogy mit csináljanak vele. Obersovszky kemény hangon utasította a munkástanács elnökét, óvja meg az atrocitástól, lássa el fekhellyel és étellel. November negyedike után fegyvertelen ellenállásra szólította fel az ország népét. Elfogására egész hadsereget vezényeltek ki. Békésen megadta magát. Fegyvert a lakásán nem találtak.

– És Gáli? kérdezte Cs. Szabó.

– Tudtam róla, de nem ismertem.

– Én ott voltam, mondta Aczél Tamás, mikor a forradalom előtt néhány héttel főpróbán mutatták be Gáli darabját, a Szabadsághegyet a József Attila Színházban. Gáli Jóska vézna, súlyosan szívbeteg fiatalember. Gyermekkora utolsó évét Auschwitzban töltötte, ahol mindkét szülőjét elpusztították. Színpadon fogadta a tapsvihart. Gobbi Hilda támogatta, hogy el ne essen. A forradalom elején kibandukolt Zuglóba, hogy vért adjon. Amire néki magának lenne szüksége. Ezt az embert ítélte Kádár halálra.

Lementünk egy szendvicse, és elhatároztuk, másnap újra találkozunk a szerkesztőségben. Feladattam a táviratokat. Késő délután

Ignotus bejelentette: Chamson intézkedett. A londoni és párizsi magyar követség előtt tüntetés zajlott le.

- Persze magyarok voltak, szólalt meg Aczél Tamás büszkén.
  - Persze angolok meg franciák voltak, javította ki Ignotus nagy nyugalommal.
- Hazamentünk.

*

„Emeljétek fel szavakat... a szovjet kormánytól és magyarországi bábjainál... Mentsétek meg halálra ítélt társainkat!” Így végződött a felhívás, melyet az oxfordi egyetem Balliol, Brasenose, Christchurch, Corpus Christi, Exeter, Merton, Nuffield, Oriol, Queen's, Somerville, St. Anthony, St. Peter Hall és Trinity kollégiumainak egy-egy magyar diákja írt alá. A felhívást követően A. L. F. Morington, a Trinity Kollégium elnöke, C. M. Bowra, a Wadham kollégium dékánja, F. W. Deakin, a St. Anthony Kollégium dékánja, Isaiah Berlin és mások tiltakoztak sürgönyben a magyar kormánytól. „Ha ezeket az ítéleteket fenntartják, a Kádár kormány elszigeteltsége a civilizált világtól tökéletes lesz.”

A francia újságok, rádiók és televíziók közölték az Akadémia tagja, André Chamson táviratát Kádárhoz: „Obersovszky és Gáli halálítéletének híre kétségbeejtett. Mint a Nemzetközi PEN elnöke, kérem önt, kímélje meg íróársaim életét.” A francia társadalom vezető írói, tudósai és művészei sürgönyöztek India miniszterelnöke, Dzsavaharlál Nehrunak és közbelépését kérték. Egy másik táviratban Jules Romains, André Breton, Albert Camus és mások a világ felháborodását közölték Kádárral. Az egyik további sürgöny alatt Francois Mauriac, Vercors és Jean-Paul Sartre neve szerepelt. Még érdekesebb a távirat, melyet a halálra ítélték érdekében Louis Aragon küldött Kádárnak. Aragon hosszú évek óta semmilyen igaz ügy mellett nem emelte fel szavát, és a magyar forradalom idején is mélységes hallgatásba burkolózott. Most végre kiállt. Ugyanezt tette Picasso is, aki eddig csak kommunista ügyeket pártolt. Ugyanilyen nagyszerű és egységes volt az angliai írók kiállása.

Így ment 1957. június 22-én és 23-án szünet nélkül. Igaz, hogy az Oxfordi fiatalokat és André Chamson Ignotus telefonja ébresztette, a francia írókat Gara és Fejtő, míg Pálóczyval én jártam az Ecounter szerkesztőségében, Stephen Spenderrel, hogy segítségével az angol írókat felrázzuk. Ugyanakkor azonban a világ közvéleményének eszmélése, a nyugati sajtó, rádiók és televízió hangja erősebb és bátrabb volt annál, amit legoptimistább elképzelésünkben vártunk. Kiábrándítóak, mint mindig, csupán a nyugati politikusok voltak. Ezáltal némák maradtak, és nem ijesztegettek egy atomháború fenyegetésével, mint rendszeren. Holott atomháborút senki sem akart, és az oroszok jobban félték tőle, mint a nyugat. Bátrabb kiállítás alighanem engedményeket hozott volna; de ez nem jutott eszükbe.

Amikor 23-án este hazamentem a szerkesztőségből, mint mást, engem is elfogott a kétségbeesés. Mindarra, ami nyugat felől elhangzott, Budapest tökéletes némasággal válaszolt. Camus vagy Picasso táviratából a magyar olvasó egy szót sem hallott. És, ami ennél sokkal rosszabb, világos lett, hogy Kádár nem törődik az emberiség tiltakozásával. Két-három napon belül végrehajtják a halálítéletet a két fiatalemberen, és jöhetnek a következő halálítéletek. Minden igyekezetünk falrahányt borsó volt.

Zsuzsa is pontosan tudta, miről van szó, és Camus regényével próbált vigasztalódni, de nem tudott. Lefekvéskor altatót vett be, mint amikor nagyon ideges volt; talán háromszor vagy négyszer az elmúlt években. Egész éjjel ott ültem mellette az ágyban. Azon töprengtem, mit kéne tenni, de semmiféle megoldást nem találtam. Hajnalra már véresre kapartam combomat, majd az ablakból néztem a reggeli utcát, teljesen hiába. Cédulát írtam Zsuzsának, aki még mindig aludt, és bementem a városba.

Pálóczy bent ült a szerkesztőségben, és fejét fogta. Ugyanarra gondolt, mint én magam. Leültem vele szemközt a másik asztalnál. Egy ideig csak egy nagy, zöld légy zümmögése hallatszott. Aztán bejött Lucy, a titkárnő, a nála megszokott irtatlan lármával, amit egyikünk se bánt. Hirtelen Pálóczy felkapta a fejét:

– Eszembe jutott valami. Koestlertől kell tanácsot kérni. Ha valaki, úgy ő tudja, mit kell ilyenkor tenni.

Pálóczy ötletét nagyszerűnek találtam. Átmentünk Ignotus szobájába. Asztalkendővel nyakában ült székén. Titkárnője teát és vajas kétszersültet szervírozott éppen. Feltehetően ő is tudta, hogy minden iparkodásunkkal csődöt vallottunk. Koestler nevére felderült.

– Lehet, szólalt meg, miközben a kétszersültet rágta. Telefonálj neki, Bobby.

– Nem kedvel, mondta Bobby, mióta kommunista könyvem kiadtam. Amelyik miatt még most is ég a pofám.

– Akkor te hívd fel, Gyurka.

– Nem tudom, hogy van velem. Talán ő is arra a vacsorára gondol Párizsban Német Bandinál, mikor feleségemet bámulta, és szeretője, Daphne arcába vágta az asztalterítőt, rajta tányérokka és három nyitott üveg borral.

– Jó. Telefonálok.

Tíz perccel később ájtott hozzánk. Megy Koestlerhez, mondta nyugodtan.

Jó óra múlva visszajött.

– Gyertek, szólított bennünket vidáman. Megyünk autóbusszon Russellhez. Koestler bejelentett mindhármunkat.

– Mire kérjük?

– Titok. Nálam van. Felolvasom neki.

– Ha felolvasod előttünk, miért nem láthatjuk?

– Mert így érdekesebb. Meg aztán nem biztos, hogy belemegy. Bár, ahogy ismerem, valószínű.

Ignotus az oxfordi buszban tőlük távol helyezkedett el, és nagy buzgalommal olvasta a New Statesmant. Mi ketten egymás mellett ültünk és találgattuk, mi lehet azon a titkos papírlapon. Oxfordban szép, fiatal nő fogadott a ház ajtajában, és vezetett fel a dolgozószobába. Russell rengeteg könyv között ült titkárnőjével, egy másik szemrevaló lánnyal. Egy interjúból tudtuk, hogy most, nyolcvanöt éves korában csak kétszer szeretkezik hetenként. Luther Márton is ennyit ajánlott, mikor harmincöt éves volt. Vajon melyikkel? Vagy mindkettővel?

Ignotus bemutatott bennünket.

– Tudom Koestlertől, hogy hárman jönnek. Nem értem, miért. Éppen aláírtam Julien Huxleyvel, Priestleyvel és Spenderrel a tiltakozó táviratot Kádárnak. Mit akarnak még?

– Sokat. Nem nyilvános szereplést. Titkos akciót.

Russel intett a kisasszonynak, hogy menjen ki.

– Azt hiszem, hogy az ügy négyünk, Koestler és Kádár titka marad.

– Miről van szó?

– Hogy ön táviratot küld Kádárnak, amelyik megmenti a két fiatal író életét. Olvashatom?

A bólintásra Ignotus kiszedte zsebéből a papirost, és olvasni kezdte. Udvariassági formulákkal kezdődött. Majd így:

– Kérem önt, hogy részesítse kegyelemben Gáli és Obersovszkyt. Amennyiben ezt nem tenné meg, és nem tudatna róla, úgy kénytelen leszek értesíteni Hruscsov urat, hogy a Béketanács ülésein és szovjetbarát megnyilatkozásokon többé részt nem veszek, és ennek egyedüli oka az ön viselkedése. Tisztelettel Bertrand Russell, m. p.

Miközben Pali olvasott, Russell ajkán ismert, gúnyos mosolya jelent meg. Élvezte a szöveget.

– Helyes, mondta. megszaroljuk a gyilkost, és a gyilkos is megérti, miről van szó.

Russell a táviróhivatalt tárcsázta.

– Itt Bertrand Russell. Üdvözlöm, kisasszony. Egyik barátom táviratomat készül beolvasni Magyarországra, aláírásommal. Tessék Paul, itt a kagyló.

Ignotus szokott, hűvös fölényével olvasta be a szöveget. Utána Russell sherryt hozatott, és röviden elbeszélgetett velünk. Megdicsérte Ignotus néhány hete megjelent cikkét a Guardianből, majd Károlyi Mihályra terelte a szót.

– Kevés igazabb embert ismertem nála. Boldoggá tett, mikor az Encyclopedia Britannica rágalmi elleni perében melléje állhattam.

– Eszes államférfi volt? – kérdezte Pálóczi.

– Politikusoknak általában se eszük, se logikájuk, állapította meg Russell.. Vizsgálják meg például MacMillan jelenlegi kabinetjét.

Zsuzsának este részletesen beszámoltam a történetéről. Bízom benne, hogy megnyertük az ütközetet. A szerkesztőségben viszont mindhárman azt mondtuk: azért jártunk Russellnél, hogy távirat aláírására bírjuk.

Mint hogy a reggeli lapokban megjelent a távirat szövege, melyet Huxley, Priestley, Spender és Russell intézett Kádárhoz, mindenki azt hitte: erről volt szó.

Aznap, június 25-én este a rádiók bemondták, hogy Budapesten a legfőbb ügyész felfüggesztette Gáli és Obersovszky halálítéletét, és ügyükben új vizsgálatot rendelt el.

Részlet egy készülő önéletrajzi regényből

Pomogáts Béla

Faludy György kilencven esztendeje

1.

Faludy György egy alkalommal arról beszélt, hogy tizenhat éves korában olvasta Camille Flammarion, múlt századi francia csillagásznak egyik könyvét. Ez a munka a huszadik század kivételes csillagászati eseményeit jelentette be a többi között. Eszerint teljes napfogyatkozásra 1944-ben az Ausztráliától nyugatra fekvő Új Kaledóniában, teljes holdfogyatkozásra pedig 1968-ban az Egyesült Államokban Boston és Baltimore körzetében lehet számítani. Faludy mindkét eseménynél jelen volt: 1944-ben mint a Japán ellen harcoló amerikai hadsereg önkéntese, 1968-ban pedig mint egy amerikai egyetem vendégprofesszora.

Életének menete mindig rendkívüli események és baljós csillagzatok vonzásában haladt, az igazi alkotó nyugalmat, amelyre fiatal költőként egykoron vágyott, talán csak második amerikai emigrációjában, majd végleges hazatérése után sikerült megszereznie. Máskülönb szüntelen üldöztetés és menekülés volt a sorsa: zaklatott életpályája során négy kontinensen is megfordult: Európán kívül Afrikában, Észak-Amerikában és Óceániában, Budapesten kívül huzamosabb időt töltött el Bécsben, Párizsban, Londonban, Firenzében, Málta szigetén, New Yorkban és Torontóban, emellett a kistarcsai és a recski kényszermunkatáborban, az Egyesült Államok hadseregében, volt újságíró, egyetemi tanár és munkanélküli, szembefordult a huszadik század mindkét totalitárius diktatúrájával: a fasizmussal és a kommunizmussal. Ha a modern magyar költészetnek van Odysseusa, az minden bizonnyal ő, aki nemcsak a messze tengereket járta be, hanem a huszadik századi történelem mitologikus szörnyetegeivel is találkozott. Nemsokára ünnepli kilencvenedik születésnapját, szinte mindent látott, mindent megtapasztalt, amit a mögöttünk lévő kaotikus és kegyetlen évszázad hozott.

Mindig nyugtalanságok űzték, talán csak a régi magyar költészet nevezetes egyéniségei, például egy Balassi Bálint, éltek meg hozzá hasonló kalandos életet. Mindig az európai kultúra és a szabadelvű tradíciók vigyázó őrszemének a küldetését vállalta, akinek egy végső bomlás előtt álló világ veszendő értékeit kell megmentenie a pusztulás elől. A veszélyeztetettségnek ez a szorongató érzése természetesen nemcsak az ő költészetében kapott hangot, hanem egész nemzedékénél, így Radnóti Miklós, Vas István, Weöres Sándor és Jékely Zoltán lírájában. Ez a nemzedék, amelyet a modern magyar költészet „harmadik generációjának” nevez az irodalomtörténet-írás, mind nyugtalanabb szívvel figyelte a Magyarország és Európa egén feltűnő sötét jeleket, és legalább az európai kultúra nagy eszményeit próbálta a nehéz időkön átmenteni.

Faludy György írói és közéleti tevékenységét mindig lázadó, protestáló szenvedély vezérelte. Impulzív és harcos egyéniségnek született, és ha nosztalgikus érzéssel gondolt is vissza ifjúságának békés és varázslatos élményeire (a harmincas évek első felére), mindenekelőtt a küzdelmet választotta: a lassan mindent megrontó és elpusztító újkori barbárság ellen akart küzdeni, természetesen egy szabad szellem fegyvereivel. A szellemi ellenállás eredendően a két világháború közötti korszak hívószava volt, valójában azonban a véres huszadik század második felében is érvényes maradt, mint egyetlen hiteles (és távlatosan eredményesnek bizonyult) szellemi stratégia. Faludy György ennek a szellemi ellenállásnak volt a költője és közéleti harcosa.

2.

Faludy György 1910. szeptember 22-én született Budapesten, értelmiségi családban, édesapja vegyész, a felsőfokú ipariskola tanára volt. Rokonai éltek a Felvidéken, Zsolna környékén, gyermekkorában, mint erről Pokolbeli víg napjaim című önéletrajzában beszámolt, emlékezetes élményeket kapott a hegyvidéki falusi tájtól, ahol nagyapja vendégfogadója és kocsmája volt. Családjához tartozott az Egyesült Államokban világhírnevet szerzett fizikus: Szilárd Leó. 1928-ban a budapesti Evangélikus Főgimnáziumban tett érettségi vizsgát, majd egy hónapot Firenzében töltött. 1928-1930-ban a bécsi, 1930-1931-ben a berlini, 1931-1932-ben a párizsi, végül 1933-1934-ben a grazi egyetemen tanult. Széles körű európai tájékozottságra tett szert, több nyugati nyelvet is elsajátított. 1933-1934-ben katonai szolgálatot teljesített, zászlósi rangot kapott, ezt később megvonták tőle. Első versei a harmincas évek elején a Dénes Béla által szerkesztett Független Szemlében és a Magyar Hírlap című napilapban jelentek meg. 1938-ban a Officina Kiadó gondozásában látott napvilágot A pompeji strázsa című első verseskötete.

Az ifjúkori zsengek után a fiatal Faludy György költészetére érezhetően Villon balladái, illetve Bertolt Brecht Villon-átköltései, Heine dalai és Erich Kästner modern ihletésű balladái hatottak. Vagyis nem csupán saját világképét, saját érzésvilágát fejezte ki nevezetes Villon-tolmácsolásaiban, hanem az általa értelmezett Villon mutatott irányt az ő személyes költői mondanivalója számára. Ennek a személyességét és a szerepkeresést egyaránt kifejező lírai magatartásnak első beszédes példája a Ballada F. Gy. egyetlen szerelméről című négy részre osztott költemény, amely már mindenképpen magán viseli az érett Faludy-költészet jeleit. A szerelmi emlékek balladisztikus felelevenítése nyomán született költemény négy nőalakot és négy szerelmi kalandot idéz fel, az első három beteljesült, éppen ezért könnyen befejezhető, sőt némiképp elfeledhető élmény, az utolsó viszont beteljesületlen, ezért fájdalmas és felejthetetlen. A rendkívül plasztikusan, a maguk erotikus emléképeiben igen konkrét módon elbeszél szerelmi történetek magukon viselik Faludy költészetének egyéni karakterét, így a chansonszerű előadásmódot, a kendőzetlen érzékiséget, és megalkotják azt a lírai hőst, aki valójában Faludy költői pályájának első évtizedeiben a versek állandó lírai szereplője lesz. Ez a lírai hős a pikaeszk műfaj alakjaival tart rokonságot, maszkok nélkül jelenik meg az olvasó előtt, és nyíltan mutatja be a költő életének eseményeit.

A szerelmi balladában Faludy György költészetének két jellegzetes karakterjegye is megjelenik. Az első a műveltséganyag, és ennek vitalista értelmezése, amely során a filozófiai, az irodalmi és a művészeti élmények minduntalan összeszövődnek a személyes tapasztalatokkal, mi több, az erotikával. Például ezekben a többször is idézett híres sorokban: „Ez a szerelem is éppen / úgy kezdődik, mint minden szerelem: / most két hétig Einsteinról beszélsz nekem / és két hét múlva lefekszel velem.” A másik jellegzetes lírai karakterjegyet az érzékletes, nem egyszer expresszív szóképek, hasonlatok alkotják, például: „haja oly szőke volt, hogy meggyújthatták volna rajta / a firenzei dóm összes gyertyáit”, vagy: „rászegezte kihívó szemét, / mely olyan kék volt, mintha a sarkában / egy ibolyát préseltek volna szét”. Ezek az erőteljes színélményekre alapozott hasonlatok a későromantikus költészet hatására vallanak, ezt mutatja különben a ballada dallamának alakítása, strofászerkezete, költői eszköztára is, mi több, maga a ballada műfaja.

A korai versek egy tekintélyes része szerepvers, a költő ilyenkor régi jelmezekbe: Michelangelo, egy ógörög halász, Pontius Pilatus egy barátja, Walafridus Strabo, a kilencedik században élt Szent Gallen-i apát, az olasz reneszánsz író: Pietro Aretino, vagy éppen

Casanova egy bajor szeretője jelmezébe öltözött beszél el egy-egy anekdotát, fejezi ki azt a fiatalos világképet, amelynek a szabadság- és kalandvágy szabja meg a karakterét. A szerepversek általában romantikus vonásokkal rajzolnak meg különleges, nem egyszer különc arcokat, ez történik a verses portrékban is, ezeket többnyire bizonyos társadalmi vagy politikai kritika hatja át. Így a Ballada Nulla Károly életéről című versben, amely a kispolgári filiszter tartalom és értelem nélküli életéről adott satirikus beszámolót, illetve a Csilléry Andrásnak című verses pamfletben, amely az akkor közismert szélsőjobboldali politikust támadta (Faludy önéletrajza szerint: „amikor maliciózus titkára ebéd után átnyújtotta neki róla szerzett költeményemet, amelyet a szociáldemokrata párt röplap formájában terjesztett, szívrohamot kapott és lefordult a székről”).

A portréversek sorába tartozik a József Attila temetése is. Faludy György mindig ragaszkodó szeretettel és megbecsüléssel idézte fel József Attila alakját, ebben az első neki szentelt versében éppenséggel a gyász személyes fájdalmát szólaltatta meg. A dantei terzinákban írott siratóban (ennek már a klasszikus versforma is ünnepélyességet adott) keserű szavakkal beszélt arról a mostoha sorsról, amely a kor egyik legnagyobb magyar költőjének jutott.

A harmincas évek végének magyar lírájához (Babits Mihály, József Attila, Ilyés Gyula, Radnóti Miklós, Vas István lírájához) hasonlóan a fiatal Faludy is új értelmet adott a politikai költészet fogalmának és hagyományának. Imént emlegetett verseinek is súlyos politikai mondanivalója volt, a költő azokra a veszedelmeket kívánta felhívni a figyelmet, amelyeket a német nácizmus, a Hitler-féle „harmadik birodalom” jelentett Európa békéje és kultúrája számára. Politikai költészetére ily módon a szellemi ellenállás rendjében vállalt szerepet. Mindenekelőtt az a sokat szavalt, az 1938 utáni nyugati magyar emigráció által is gyakran megszólaltatott verse: a Német zsoldosdal, amely a középkor és a vallásháborúk korának kíméletlen német zsoldosaira emlékeztetve tartott vádbeszédet az új világháborúra készülő hitleri militarizmus ellen. A litániaszerűen szerkesztett ötszakaszos (majd innen újrakezdődő), satirikus hangú költői pamflet egy minden humánus és európai erkölcsi normától elrugaszkodott kíméletlen rablóserég baljós menetelésének képeit villantotta fel.

3.

A költői indulás, különösen a Villon-átköltések sikert hoztak. Ez a siker mégsem szerezhetett sem igazi örömet, sem igazán nyugalmas életet, minthogy a harmincas évek végén Faludy Györgynek mindinkább egy háborúra készülődő, és az erőszaknak kiszolgáltatott világ eseményeivel kellett számot vetnie. A hitleri birodalom fokozódó befolyása és a hazai szélsőjobboldali törekvések sikerei következtében eltorzuló politikai élet semmi jóval sem kecsegtette, s 1938-ban – az osztrák Anschluss, a müncheni egyezmény, a Szudéta-vidék német megszállása hatására – mindinkább rádöbbent arra, hogy életének és szellemi integritásának védelmében előbb-utóbb el kell hagynia hazáját, és a magyar irodalomban nem ritka döntésként az emigrációt kell választania. „1936 és 38 között – írta később önéletrajzában – ráébredtem, hogy mindenképpen emigrálnom kell. Keserűségemet enyhítette a felfedezés, hogy mindig nagyon szerettem utazni. Pontosabban: ismeretlen tájakat, szép városokat látogatni, értékes embereket megismerni, földi és égi dolgokat tanulni idegen országokban.”

A müncheni döntés előtt (a Felvidék déli, magyarulakta sávja ennek nyomán került vissza Magyarországhoz), behívták katonának, és mint a 11. gyalogezred egyik híradós szakaszának parancsnokát, a csehszlovák-magyar határra: az Ipoly déli partjára vezényelték. A felvidéki bevonulás idején leszerelték, ekkor határozta el, hogy eltávozik, néhány hét múltán Párizsba utazott. Az emigrálás indítékait önéletrajzában ekképpen világította meg: „Magyarországhoz ellentétes erők vonzottak és taszítottak tőle. Budapesten akartam élni holtiglan, és boldog voltam, hogy megszabadulok tőle; természetesnek tartottam, hogy magyarnak születtem, büszkélkedtem vele és átkoztam is. Itt a politikai tényezőknél sokkal súlyosabbakra gondolok. Arra, amit Ady Endre magyar ugarnak nevezett, és minden tartozékára, illetve a krónikus magyar provincializmusra. Nem Ady fedezte fel: néhány költőnk mellett Széchenyi István, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Szalay László, Jászi Oszkár, Vámbéry Rusztem és mások is tudták, mekkora csapást jelent.”

Párizsban ismerős körülmények és ismerős emberek közé került, egészen a francia fegyverletételig a fővárosban maradt, és csak a közeledő náci seregek elől utazott Dél-Franciaországba. Párizsban találkozott a nyugati magyar emigráció több vezető személyiségével, közöttük Fényes Lászlóval (akit még felvidéki gyermekkori látogatásai alkalmával ismert meg), a Károlyi Mihály-féle emigráció jeles képviselőjével, Vámbéry Rusztemmel, a polgári radikális mozgalom bátor harcosával, Lorsy Ernővel, a sokoldalú újságíróval és Havas Endrével, aki később Károlyi Mihály titkára, majd Rákosi Mátyás áldozata lett. E két utóbbival menekült délre, miközben a német harci gépek támadták a menekülőket vonatjait és autós konvojait. Végül egy ócska hajón jutott a marokkói Casablancába, ahonnan aztán mindenféle kalandok után sikerült végül az Egyesült Államokba jutnia.

New Yorkban akkor igen sok magyar emigráns élt, ők Amerika védelmében kívánták kívárni, hogy a hitleri birodalom vereséget szenvedjen, és Magyarországon létrejöjjön a demokratikus berendezkedés. Faludy György régi jóakarókra és barátokra talált, így került kapcsolatba ismét Fényes Lászlóval, Vámbéry Rusztemmel, majd Jászi Oszkárral, Kéri Pállal, Ignatusszal, illetve a Londonban élő Károlyi Mihállyal és Hatvany Lajossal, és nagybátyja: Szilárd Leó révén az Amerikában dolgozó (és az Egyesült Államok atomhatalmának kiépítésében nagy érdemeket szerzett) Teller Edével, valamint a számítógépek kifejlesztésében úttörő munkát végző Neumann Jánossal. Röviddel megérkezése után a Szabad Magyar Mozgalom titkárává választották, szerkesztője lett a mozgalom Harc című hetilapjának, amely az észak-amerikai kontinens Magyarországot kívánta összefogni az antifasiszta küzdelemben, majd mint önkéntes, belépett az Egyesült Államok hadseregébe, ennek révén került a légierő kötelékébe a Japán-elleni frontra, a Csendes-óceán szigeteire. Később a hadsereg lapja, a Yank szerkesztőségében dolgozott, innen szerelték le 1945. december 16-án.

Faludy független költői egyéniségétől meglehetősen távol állott a katonáskodás, mégis úgy gondolta, hogy nem maradhat ki a fasiszmus ellen viselt küzdelemből. Mint önéletrajzában később írta: „Nem azért jelentkeztem önként, mert tehetséges katonának képzeltem magamat, hanem pusztán életrajzi megfontolásokból. Folyton az járt eszemben: lehetetlen, hogy éppen én, aki a demokráciáért folytatott küzdelmet a magaménak, tulajdon erkölcsi kötelességemnek tartottam, aki versben és prózában, de még élőszóban is a szabadság eszméit hirdetem, aki a nácik esküdt ellensége vagyok, elannyira, hogy irántuk érzett gyűlöletemet csak tőlük való utálatom múlja felül, és ráadásul főtitkára a szabad magyar mozgalomnak, nem tehetem, hogy a szabadságért és a hazám felszabadításáért folyó küzdelemből kivonjam magamat. Végül pedig azért is jelentkeztem, mert úgy éreztem, hogy nékem kell képviselnem emigráns barátaimat, akik valamennyien hűsz, harminc, sőt negyven évvel voltak idősebbek nálamnál.”

A hétesztendő franciászági, marokkói és amerikai emigráció, a Csendes-óceán szigeteinek megismerése igen sok élménnyel, tapasztalattal és felismeréssel járt, természetes, hogy Faludy György költészetébe mindez új ihletet, sok tekintetben új hangot hozott. A franciászági versek, így az Atlantisz és a Franciaország megadja magát a tapasztalatok érzékletes megjelenítésével fejezik ki a háborús vereségbe zuhanó ország közérzetét, és a menekülő költő lelkiállapotát. Ugyancsak színes valóságrajzokkal tűnnek ki az egzotikus marokkói élményeket rögzítő lírai beszámolók, így az Arab mezőkön, a Márrákes, A szél, a Marokkó és a többi afrikai költemény. Ezek a versek időnként epikus részletességgel mutatják be a magyar menekültek nem egyszer kegyetlen hétköznapjait, így a Hullák, kamaszok, tücsökgene című epikus jellegű költemény, amely egy náci ügynökök által szervezett franciaellenes arab pogrom véres eseményeit jeleníti meg: a költőnek és barátainak is menekülniük kellett a megvadított tömeg elől. A költői elbeszélés

különben teljes mértékben megegyezik a jelenettel, amely a Pokolbeli víg napjaim afrikai fejezetében található.

Faludy György jól tudta, hogy a meneküléssel életét és szabadságát menti meg, a honvágy fájdmával azonban így is meg kellett küzdenie. Ennek a küzdelemnek a nyomán talált (igen sok akkori és későbbi magyar emigránshoz hasonlóan) szellemi hazát a magyar nyelvben és kultúrában – ragaszkodását irántuk sohasem adta fel. Emigrációjának egyik legfontosabb költői dokumentuma, egyszersmind a kor magyar költészetének egyik igen fontos (azóta is sokat idézett) alkotása az 1940-ben Párizsban írott (az emigráns Kéri Pálnak ajánlott) Óda a magyar nyelvhez című költemény. Ez a vers, amely nyelvünk karakteres tulajdonságait (a névszóragok rendszerét, az ikes igéket, a szógyököket, az igeragozást) poétizálja át és emeli ódai magasságába, a költő személyes vallomása, mondhatnám így is: hűségnyilatkozata az anyanyelv és az anyanyelvi hagyomány mellett. A magyar nyelvhez írott óda egyszersmind Faludy György politikai elkötelezettségének megvallása. A költő természetesen elítélte és megvetette azt az uralmi rendszert, amely Magyarországot elmaradottságban tartotta, majd igazságtalan és nemzetgyilkos háborúba vitte, ugyanakkor kifejezte együttérzését és szeretetét a magyar nép iránt.

Az emigráció éveit máskülönb is felerősítették Faludy György költészetének politikai ihletét, már csak annak következtében is, hogy az emigráns politikusok közé, majd a háborús események sodrásába került. Költői portrékban idézte fel Károlyi Mihály és Jászi Oszkár alakját, az elsőről írott Károlyi Mihály című versében arra az emberi tartásra hivatkozott, amellyel az emigránsokat az első magyar köztársaság elnöke által megszemélyesített demokratikus hagyomány vértette fel: „Hogy London s Párizs utcáin nem kellett / pirongva járnunk, ez miatta volt.” Verseiben már akkor (marokkói tartózkodása idején) kifejeződött az a felismerés, hogy Hitler és Sztálin valójában nem sokban különbözik egymástól, Támi el-Gláui című, 1940-es versét a következőkkel fejezte be: „mit szólhat az ember / Joszip Sztálin s Adolf Hitler korában?” A fő ellenség ekkor nyilvánvalóan még a német náci vezér, a gyilkos náci hatalom volt, mint az 1945-ben írott Hitler halála című vers tanúsítja, a gyűlölt diktátor pusztulásának költői motívuma egészen természetes módon szövődik egy vitalista és érzéki szerelmi himnusz sorai közé.

Faludy György első emigrációjának költői termése gazdag képet ad az amerikai életről, az amerikai tájról. Az Alkony San Franciscóban és az Aurora borealis az amerikai nagyváros, illetve az alaszka természet színes világát festi le, a Korálsziget, kikötő, holdvilág a Csendes-óceán szigetvilágában szerzett élményeket mutatja be, a Magányosan s kegyetlenül, valamint az Egy pilóta szól a katonaelet tapasztalatairól ad érzékletes képet. A magyar költő megszerette Amerikát: a nagyvárosok nyughatatlan életét, a változatos amerikai tájakat, az őszinte, és ezért némiképp nyersnek tetsző amerikai embereket. Midőn 1946-ban hazaindult Magyarországra, nagyszabású költői összegzésben búcsúztatta el mindazt, amit számára Amerika jelentett. A Búcsú Amerikától című, hat fejezetre osztott költemény a Walt Whitman-i költői hagyomány mozgalmas és lendületes előadásában, sodró erejű képi halmazában idézi fel az Egyesült Államok tájait, civilizációját és történeti hagyományait, egyszersmind megszólaltatja azt a bizonytalanságot és félelmet, amelyet a költőnek kellett éreznie, midőn elpusztított és meggyalázott hazájába visszatért:

*Ó Amerika, boldog, ó Amerika, ifjú, ó Amerika, melyhez
a föld, ahová megyek, hóbörgő győtrelem lesz,
rút omladék, penészes rom, patkányok tanyája,
dühöngő félbolondok s megszálltak ispotálya,
hol hosszabb a fenekvés és rövidebb az élet –
ó Amerika, boldog, ó Amerika, ifjú,
most búcsút mondok néked.*

4.

Faludy György 1946 tavaszán tért vissza szülőhazájába Párizson, a romokban heverő Németországon, Prágán és Pozsonyon keresztül, innen a Ferencvárosi Torna Club éppen ott vendégszereplő labdarugóinak autóbuszán utazott haza. A még romos, de már éledezni kezdő Budapesten mindenekelőtt tájékozódni kívánt, találkozott régi ismerőseivel, közöttük Zsolt Bélával és Goda Gáborral, meghívásra látogatást tett a kommunista párt központjában, ahol Orbán László, az „agit-prop” (agitációs és propaganda) osztály vezetője próbálta meglehetősen félelmetes körülmények között ügynöki munkára beszervezni, emiatt azután végképp lehetetlennek ítélte, hogy Rákosi Mátyás pártjával bármiféle összeköttetést tartson fenn. Végül is a szociáldemokrata párttal, és személy szerint Kéthly Annával, a mindig tisztességes és emiatt végül is börtönbe került szociáldemokrata politikussal (később, az ötvenhatos forradalom idején Nagy Imre koalíciós kormányának tagjával, utóbb a magyar demokratikus emigráció egyik vezetőjével) került kapcsolatba.

Amerikából, hét esztendei nyugati emigrációból hazatérve igen hamar be kellett látnia, hogy Magyarországon nem érvényesül a szabadságnak és a demokráciának az a szellemsége, amelyhez a nyugati világban hozzászokott. A szociáldemokraták között, Kéthly környezetében mégis megnyugvásra és lelki biztonságra talált. „Mióta New Yorkot otthagytam – jegyezte fel később önéletrajzában –, a félelem és az idegesség, a szorongás és a nyugtalanság szegődött társamul. Most (...) az idegességem eloszlott. Rájöttem, hogy el kell fogadnom a helyzetet, melyet vállaltam, és nincs okom háborognom. A szabadságért börtönbe, akasztófára vagy pallos alá kerülni – ilyesmit ezen a tájon nem tekintenek sem ritka, sem különleges eseménynek. Az ember nyugodtabban él, ha veszi a dolgokat, ahogy vannak, és aláveti magát a helyi szokásoknak. Más úgysem tehet.”

A Népszava szerkesztőségében helyezkedett el, a kulturális rovat munkatársaként, itt Horváth Zoltánnal, akivel nem rokonszenvezett, és aki később ugyancsak Rákosi börtönének rabja lett, Száva Istvánnal, Justus Pállal, Erdődy Jánossal, a kitűnő regényíróval, Vámai Dániellel, Palotai Borissal, Vészi Endrével és Vándor Györgyivel (ő később ugyancsak börtönbe került) dolgozott együtt, ismét kapcsolatba lépett az emigrációból jól ismert Havas Endrével, és baráti viszonyt ápolt Kassák Lajossal, Tersánszky J. Jenővel és Fodor Józseffel, megismerkedett a fiatal irodalom képviselőivel, így Pilinszky Jánossal is. A háborús években, az emigrációban felbomlott első házassága, az ugyancsak szociáldemokrata, illetve polgári radikális irányítás alatt tevékenykedő Haladás szerkesztőségében ismerkedett meg egy fiatal újságíróval, Szegő Zsuzsával, aki később második emigrációja során is legközelebbi társa maradt.

Az úgynevezett koalíciós korszakban egymásnak ellentmondó tapasztalatokat szerzett: még 1946-ban (éppen tíz nappal a társaság felosztása előtt) beválasztották a megújuló Kisfaludy Társaság (a legrégebbi irodalmi egyesület) tagjai közé, jól érezte magát a Népszava szerkesztőségében, igen sokat utazott vidékre: előadásokat tartani, gyűléseken felszólalni, tapasztalatokat gyűjteni a rohamosan magára találó ország életéről. Ugyanakkor mindinkább sokasodtak annak jelei, hogy az országos politikában radikális átalakulások várhatók, és a többpárti demokrácia napjai meg vannak számlálva. A polgári pártokat folyamatosan támadó kommunista propaganda, az 1948-as pócspetri per, amelynek következtében ártatlanokat sújtottak igen kemény büntetéssel, a mindinkább sokasodó letartóztatások, amelyek a szociáldemokrata párt vezetését is megtizedelték, végül az 1949-es Rajk-per,

amelynek lefolyását figyelve Faludy, mint általában mindenki, pontosan tudta, hogy közönséges moszkvai jellegű „kirakatperről” van szó, amelynek pusztán az a célja, hogy megerősítse a Rákosi személye körül gyülekező bünszövetkezet hatalmát, és félelemben taszítsa az ország népét, közötté a baloldaliakat is, nos, mindezek nemcsak megrendítették hitét abban, hogy Magyarországon 1945 után valódi demokratikus átalakulás megy végbe, hanem félelmet is ébresztettek benne amiatt, hogy előbb-utóbb ő is az üldözöndők közé kerül.

Faludy több alkalommal is számot vehetett hazatelepedésének várható következményeivel. Később, visszaemlékezve New York-i búcsújára, beszámolt arról, hogy öreg barátja, Vámbéry Ruzssem miként próbálta eltántorítani ettől a tulajdonképpen végzetessé váló döntésétől. Ő ennek ellenére – számításba véve az esetleges veszélyeket is – döntött a hazatérés mellett. Akkor, a New York-i búcsú pillanatában így érvelt: „a magyar irodalomba és a magyar történelemben születtem bele, teljesen függetlenül attól, hogy ez tetszik-e nékem vagy sem. (...) Akárhogy is nézem, a magyar irodalom és történelem más mint az amerikai irodalom és történelem, más módon halad, más fázisban van; mint két folyó, amelyek mindegyike másfelé folyik, más a partja, mások az áramlatai, másként kell utazni mellette és hájózni rajta”. 1946-ban már Budapesten írott A pontonhídon állók című versében egészen hasonló érvekkel indokolta meg hazatérését.

A hűség és a hazaszeretet vallomása ez a költemény: a magyar Odysseus vallomása, aki csakis az ő lthakájukban tudja elképzelni életét. Akkor is, ha számítani kell egyéni sorsának rossz fordulatára, ahogy Faludy számított is erre. Kossuth híd című versében olvashatók a következő sorok: „A győzöktől jöttem a vesztesek közé (...) Akármilyen lesz, itt maradok velük. / Hány hónapom maradt? (...) mi lesz itt velem. / Aztán fejet hajtok. Olyan kevés, / amit rám mért eddig a szenvedés. / Most osztozunk és velük viselem / mindazt, mi jár nekem”.

Bizonyára ez a nem éppen derűlátó helyzetfelismerés erősítette meg abban a szándékában, hogy íróasztalfiókjába rejtve vagy éppen az Országos Széchényi Könyvtár egy folyóirat-fóliásába rejtjelezesen, mégis jelet hagyjon az utókornak arról a felismerésről, miszerint az országra hamarosan ismét egy kíméletet nem ismerő rémuralom fog rátelepedni. Pálladás című (Fényes László emlékének ajánlott) versében vagy Negyven felé című lírai önvizsgálatában egy új vaskorszak eljövételét jelentette be: „Szabad hazáról álmodoztam / s felébredtem a szovjet gyarmaton”. Sztálinista himnusz és Óda Sztálin hetvenedik születésnapjára című verseiben pedig vitriolos gyűlölettel „tett eleget” annak a hivatalos felszólításnak, hogy ő is ünnepi versszöveggel hódoljon a legfőbb elnyomó előtt: „Halálotat oly vadul kívánom / s hívom, hogy szinte beleszakadok. (...) Milliók vannak így. Ma sem kívánok mást, mint hogy halj meg, ki e föld átka vagy / s alvadt vértömbökből épült Bizáncod / ne éljen túl”.

Mindinkább fokozódó ellenszenvét és undorát aligha volt képes megfelelően palástolni, a szociáldemokrata vezetők letartóztatása után ő maga is a „proskribáltak” listájára került. 1950-ben a Népszava szerkesztősége a csehországi Karlovy Vary-ba kívánta kiküldeni, hogy az ottani filmfesztiválról adjon tudósításokat. A szobi határállomásnál június 14-én két detektív leszállította a vonatról, így került az Államvédelmi Hatóság hírhedt központjába, amelyet Péter Gábor, a terrorszervezet vezetője az Andrássy út 60. számú épületben (a nyilasok korábbi központjában) rendezett be.

A kihallgatók és a verőlegények – a kommunista „kirakatperek” szovjet mintákat követő dramaturgiájának megfelelően – azzal vádolták, hogy az amerikaiak javára kémtevékenységet folytatott, de a vádak között természetesen szerepet kapott a fegyveres összekövés szervezése, a jobboldali szociáldemokrata kapcsolat, a „trockizmus”, sőt a „klerikális szimpátia” is. A költőt többször megverték, megkínózták, így végül ráállt arra, hogy beismerő vallomást tegyen. Ekkor követte el a hazai börtöntörténet alighanem legravaszabb csínyét, kihallgatójának ugyanis „bevallotta” azt, hogy Amerikában két titkos ügynök, név szerint Edgar Allan Poe százados és Walt Whitman őrnagy szervezte be. Ezek után már nem állíthatták nyilvánosan bíróság elé, internálási határozatot kapott. Először a kistarcsai táborban, majd 1950 nyarán a „magyar Gulág”-ra: a recski kényszermunkatáborba szállították, ahol három esztendő kellett eltöltenie a tábor 1953 nyári feloszlásáig.

A recski kényszermunkatábor a Rákosi-féle önkényuralom egyik különleges szegényfoltja volt. Az Államvédelmi Hatóság az ötvenes évek elején mintegy harminc internálótáborot működtetett, általában a nagy állami építkezések mellett, ahol a letartóztatottaknak kényszermunkát kellett végezniük. Közöttük a recski tábor volt a legkegyetlenebb: a kőfejtőben dolgoztatott rabokat éhezették, ütlegelték, végsőkéig kizsigerelték, a parancsnokok és az örök szabadjára engedték szadista hajlamaikat, s a fogva tartott ártatlan embereknek alig volt reményük arra, hogy a recski pokolból valaha megszabaduljanak. A táborba azok kerültek, akiktől az önkényuralom mindenképpen meg akart szabadulni, így a Horthy Miklós-féle rendszer katonatisztjei és állami hivatalnokai mellett kiscgazdapárti és szociáldemokrata politikusok, de minthogy az önkényuralom kevésbé ragaszkodott valamiféle szabályossághoz, egyszerű munkás- és parasztemberek is.

A kényszermunkatábor kegyetlen berendezkedése nem sok esélyt adott arra, hogy foglyai túléljék a megpróbáltatásokat, és ha Nagy Imre miniszterelnök 1953 nyarán nem számolja fel az internálás intézményét, valószínűleg Faludy és társai is egy mátrai tömegsírban fejezik be életútjukat. A foglyok legtöbbször ennek ellenére mindent megtett azért, hogy fenntartsa a túlélés reményét és esélyét. Ezt az esélyt valójában egy sajátos „szellemi ellenállás” alapozta meg: egyfelől az, hogy rendszeres szellemi tevékenységgel: előadások és eszmecserek szervezésével próbálták növelni a lélek ellenálló képességét, másfelől az, hogy rendkívül erős szolidaritás fejlődött ki az internáltak között. A közbüntényes bűnözők közül odahelyezett kápók és munkavezetők kivételével, akik mindig a szadista táborparancsnokság készséges eszközei voltak, a foglyokat általában nem lehetett egymással szembefordítani, egymás ellen kijátszani.

A szellemi készenlét, a szellemi torna igen hatékonyan növelte a rabok fizikai ellenálló képességét. Minderről Faludy György Pokolbeli víg napjaim című önéletrajza igen meggyőző emlékeket elevenít fel. Aki kulturális érdeklődését feladta, az megadta magát a halálnak: „Aki nem beszél Platónról – olvassuk az önéletírásban –, annak meg kell halnia. Keats verseinek szavalása immunizál a tifusz baktériumok ellen”. Bizonyára meglepő kijelentések ezek, Faludy visszaemlékezései mindenesetre azt tanúsítják, hogy a szellemi tevékenység (és mellette a bajtársi szolidaritás) valóban hatékony védelmet tudott adni a máskülönből elviselhetetlen nélkülözésekkel és megpróbáltatásokkal szemben.

A költő számára maga a költészet, a versírás is az önvédelem eszköze lett: a leginkább mostoha körülmények közepette is fogalmazott, memorizálta már elkészült műveit, majd betanultatta azokat fogolytársaival, hogy minél több költeménye élje túl a „magyar Gulág” poklát. Valóban, számos, a fogságban született költői mű bajtársainak és barátainak: Gábor Györgynek, Egri Györgynek, Benkő Zoltánnak és Nyeste Zoltánnak köszönhető, hogy teljes szövegében, teljes épségben fennmaradt, és a szabadulás után már írásos formában ismét a költő birtokába került.

A börtönversek – mint Határ Győző, Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Gérecz Attila és mások költeményei tanúsítják – az ötvenes évek magyar költészetének igen karakteres és máig jórészt ismeretlen hajtásai. Így Faludy György börtönversei is, amelyeket az AHV Andrássy úti pincebörtönében írt, közöttük Október 6., Zsuzsának a tömlőcből, Vámbéry Ruzssem szelleméhez című költeményei. Ezek a versek rendre a szabad élet emlékét és nosztalgiaját állítják szembe a fogolyélet iszonyú tapasztalataival, csakúgy, mint az ugyancsak a politikai rendőrség pincéjében született Emlékezés egy régi udvarházra című hosszabb költemény. Ez valójában

nosztalgikus búcsú a gyermekkor tündéri emlékeitől, egyszersmind a Faludy-család tragikusan elpusztult tagjaitól, a költő testvéreitől, akik a fasiszta üldözés, a nyilas terror áldozatai lettek.

Külön költői világot festenek Faludy György „recski versei“, így a Recski est, A véredek, a Nyugat-Ausztrália és a Monológ életre halálra. Ezek is a börtönélet nyomasztó és sivár valóságát mutatják be, az ifjúság szabadságának emlékfoszlányait idézik fel, és eközben a lélek tartalékait próbálják feltárni, a szellem ellenállásának forrásait keresik. A recski fogdán írott 1952-es Magánzárka című költemény magával az élettel vet számot, minthogy a költőt ekkor már a lelki ellenállás lehetetlenségének gondolata kísértette meg, aztán mégis megpróbál erőt gyűjteni, ezúttal annak a szolidaritásnak a felidézése révén, amely az érte aggódó, vele együttérző fogolytársaival összeköti.

Faludy György, mint már mondtuk, Nagy Imre miniszterelnök politikájának, rabtársai szolidaritásának és mindenekelőtt saját lelkierejének, az ellenállásnak a költészetben megtalált erőforrásának a segítségével élte túl a borzalmas megpróbáltatásokat, és 1953-ban, közel negyvenhárom éves korában visszatérhetett a szabad életbe. Budapesten várta Zsuzsa, akit csakhamar feleségül vett, várták barátai és várta az irodalmi élet. Írói terveket melegengett, versekre és műfordításokra készült, visszatért a Népszava szerkesztőségébe és az Írószövetségbe. 1956 nyarán eltöltött néhány hetet az írók visegrádi alkotóházában, ennek a vakációnak a mozgalmas élményeit: az ötvenhatos esztendő politikai „olvadásának“ lelkesítő találkozásait örökítette meg Ötvenhat nyarán című versében: „A nyaralók az utcán ránk köszönnek; / »írók«, súgják. Csupa baráti arc, / s elismerő szem. Kérhetünk-e többet? / Mindenki tudja, mért folyik a harc“.

Alig három hónappal ezután a felháborodás és a remény kettős bűvöletében kirobbant a magyar forradalom. Az idegen túlerő ellen viselt küzdelem veresége után pedig magyar írók egész serege lépte át menekültként az osztrák határt, és szóródott szét a nyugati világban. Közöttük volt Faludy György is: nem akart még egyszer a kommunista titkosrendőrség kezébe kerülni, és csak akkor tért haza, midőn az ország már felszabadult.

5.

Faludy György minden különösebb nehézség nélkül jutott el Budapestről Bécsbe, majd Párizsba, végül hosszabb időre Londonba és néhány angliai kisvárosba. 1957 és 1963 között összesen hat esztendőt töltött Angliában. 1957 tavaszán részt vett a Magyar Írók Szövetsége Külföldön elnevezésű szervezet létrehozásában, ez a szervezet a forradalom veresége után a nyugati világba menekült írókat kívánta összefogni, emellett az 1957 januárjában betiltott budapesti írószövetség hagyományát szerette volna fenntartani. A szövetség elnöke Ignotus Pál lett, aki ugyancsak hosszú éveket töltött a Rákosi-rendszer börtönében, főtítkárrá a népi szociográfiai irodalom kiváló alkotó személyiségét, az 1949-ben (a Rajk-per után) Angliában menedéjogot kapott Szabó Zoltánt választották, a vezetőségbe Faludy György mellett Horváth Béla, Kovács Imre, Pálóczi Horváth György és Cs. Szabó László került. A vezető testület ilyen módon az emigráns magyar irodalom fontosabb áramlatait fogta össze. Az 1958 októberében Párizsban rendezett kongresszus szélesebb körű választmányt hozott létre, ennek Arnóthy Kriszta, Bikich Gábor, Borbándi Gyula, Borsody István, Enczi Endre, Faludy György, Fejtő Ferenc, Gömöri György, Hatvany Bertalan, Kovács Imre, Szász Béla és Vajda István lettek a tagjai, Ignotus Pál és Szabó Zoltán megtartotta elnöki, illetve főtítkári tisztségét. A szövetségben azonban utóbb felülkerekedtek a személyi ellentétek, és az emigráns magyar írószervezet 1961-ben megszüntette tevékenységét.

Az írószervezet szép terveket dolgozott ki a nyugati világba került magyar írók érdekeinek képviseletére, a magyar irodalom külföldi terjesztésére. Ezekből a tervek közül igen kevés valósulhatott meg. Így 1958-ban Szabó Zoltán irányításával megalakult a Magyar Könyves Céh, amely az irodalmi emigrációnak kívánt folyamatos kiadói lehetőséget teremteni. A kiadó összesen hat könyvet jelentetett meg, közöttük a Magyarországon bebörtönzött Bibó István tanulmányainak válogatását, a Kilenc költő című emigráns költői antológiát és Faludy György Emlékkönyv a rőt Bizáncról című verseskötetét.

Tartósabb irodalmi intézménnyé vált az emigráns Irodalmi Újság, amely a Budapesten utolsó alkalommal 1956. november 2-án megjelent, és a forradalom veresége után betiltott legendás írószövetségi hetilap örökségét vállalta és vitte tovább. A lap 1957. március 15-én Bécsben indult újra, majd májustól Londonban készült a Congress of Cultural Freedom nevű amerikai szervezet támogatásával. Felelős szerkesztője Faludy György lett, szerkesztőségének Aczél Tamás, Pálóczi Horváth György, illetve a fiatal írók képviseletében András Sándor és Krassó Miklós lettek a tagjai. Később szerkesztőbizottság alakult, a felelős szerkesztő Faludy mellett Aczél Tamás, Pálóczi Horváth György, Cs. Szabó László, Enczi Endre, Kovács Imre, Szabó Zoltán és Vámos Imre részvételével. Az Irodalmi Újság Faludy szerkesztésében figyelemmel kísérte a hazai és a nyugati magyar irodalom eseményeit, széles kitekintést adott a nyugati országok kulturális életéről, és töretlen hűséggel őrizte az ötvenhatos magyar forradalom és szabadságharc eszményeit. Az amerikai támogatás azonban 1962-ben megszűnt, Faludy György már az előző esztendőben feladta szerkesztői szerepét, a lap pedig átköltözött Párizsba, ahol tevékenységét ezután Méray Tibor irányította egészen 1989-ig, midőn a magyarországi rendszerváltozás következtében az Új Látóhatár című müncheni és a Katolikus Szemle című római folyóirathoz hasonlóan ez a lap is megszűnt.

A londoni szerkesztői munka lezárultával Faludy György élete zaklatottabbá vált. 1963-ban felesége rákbetegségben meghalt, a szomorú emberi tragédiát a Szerelmes versek egy haldoklóhoz című öt részes költői ciklus örökítette meg. Faludy 1964-ben hosszabb időre Firenzébe, majd 1965-ben Málta szigetére költözött, végül 1967-ben kivándorolt Kanadába, Torontóban telepedett le. 1968-ban a New York-i Columbia Egyetemen, 1971-ben a New Jersey-ben lévő Montclair-egyetemen, majd a philadelphiai egyetemen oktatott mint vendégtanár. Még ebben az esztendőben visszatért Torontóba, ennek egyetemén a közép-európai irodalmakról tartott előadásokat. 1972-ben a torontói egyetem díszdoktorává avatták. 1975-ben a Québec-i Bishop-egyetemen tartott előadásokat. Mindenütt tevékenyen vett részt a magyar emigráció munkájában, tagja volt az 1973 és 1975 között megjelent Ótágú Síp című folyóirat szerkesztőbizottságának, 1986 és 1989 között pedig a chicagói Szívárvány című folyóirat szerkesztőségének, emellett rendszeresen jelentek meg írásai az Irodalmi Újságban, az Új Látóhatárban, a kanadai Menorában, a bécsi Magyar Híradóban, illetve Naplóban, az amerikai (emigráns) Népszavában, az izraeli Haifai Szemlében, a Montevideóban kiadott Tárogatóban és más magyar sajtótermékekben. Rendszeres vendége volt a minden augusztusban az Ohio állambeli Lake Hope partján megrendezett magyar értelmiségi találkozónak és szívesen látott előadója az amerikai és kanadai magyar egyesületeknek.

Költészetében, egyáltalán irodalmi munkásságában igen nagy szerepet kapott a visszatekintés, a szülőhazája sorsa miatt érzett aggodalom. Emigrációs költészetének (a nyugati magyar költészetnek) egyik jelentékeny lírai alkotásában Nagy Imrének, a forradalom vértanú-halált halt miniszterelnökének az alakját és mártírúmat idézi fel. Az 1958-ban: a miniszterelnök kivégzését követő napokban született Nagy Imre című költemény a konkrét, tárgyyszerű leírástól indul és a jelképes értelmű, mitikus beszédig érkezik. A tárgyilagos leírás: „Hajnaltájt sétálni kezdtlél / föl és alá a pincebolt / alatt“ – a halálraítelt végső éjszakájára, siralomházi magányára emlékeztet. Különös érzékletességgel mutatja be az emberi és a történelmi tragédia súlyos atmoszféráját, a hóhérok kegyetlenségét és az áldozatra szánt államférfi belső nyugalalmát, amelynek forrása a rendíthetetlen meggyőződés, a jó lelkiismeret. Végül a miniszterelnök alakja mitizálódik és szakralizálódik, a költői beszéd ennek során a halott hős felmagasztalásának szakrális ösképeit

követi, például azokat a biblikus, illetve legendás leírásokat, amelyeket Jézus és később a szent vértanúk eltemetetéséről adnak az evangéliumok, majd a szentek életrajzai. Faludy György költeménye egyszerre halotti sirató, amely történelmünk egy ártatlanul meggyilkolt hőst búsúztatja el, és jelképes értelmű, szakrális költemény, amely a mártír miniszterelnök, egyszermind a leverett magyar forradalom történelmi nagyságát fejezi ki.

A miniszterelnök emlékét idéző következő vers, a kivégzésének első évfordulójára írott Nagy Imre szelleméhez című költemény, személyes és eszmei értelemben egyaránt kibővíti az előbbi költői mű üzenetét. Faludy itt arra emlékeztet, hogy Nagy Imre bátor politikai döntése nélkül a recski kényszermunkatábor több mint ezer rabja sohasem szabadulhatott volna ki. Ugyanakkor emigrációs költészetének egy későbbi fontos szövegét mintegy megelőlegezve arról beszél, hogy a világ, és természetesen Magyarország mostoha sorsáért nemcsak a szovjet zsarnokság a felelős, hanem a pénzhajszába feledkező nyugati társadalom, az elnyomás alatt sínylődő népek sorsával szemben közönyös nyugati politika is, amely tétlenül szemlélte a magyar szabadságharc leverését. Ennek a felismerésnek a következtében nyilvánítja ki mindig, amikor erre alkalom adódik, ragaszkodását az ötvenhatos forradalom emléké iránt. 1956, te csillag című, a forradalom harmincadik évfordulójára írott versében, amely mintegy Petőfi Sándor 1848 című és Ezernyolcszáznyolcvennyolc, te csillag kezdetű költeményére válaszol, benső meggyőződéssel tesz hitet a forradalom emléke és hagyománya mellett.

A múlttal történő szembesülés leginkább érdekes, és világszerte nagy sikert aratott eredménye Faludy György Pokolbeli víg napjaim című önéletrajzi regénye, amely először Katleen Szász fordításában My Happy Days in Hell címmel 1962-ben Londonban jelent meg, ezt követte a német, a dán, a francia, a svéd és a japán kiadás. Az önéletrajzt 1968 és 1971 között folytatásokban közölte a torontói Menora című magyar-zsidó hetilap. Magyarországon először (kibővített formában) 1987-ben az AB Független Kiadó és az ABC Független Kiadó gondozásában mint szamizdat jelent meg, a rendszerváltozás után a Magyar Világ Kiadó jóvoltából több kiadásban is az olvasó kezébe került.

Faludy György önéletrajza az 1938-tól 1953-ig tartó időszakot, vagyis mindössze tizenöt esztendő történetét dolgozza fel. Az első: Franciaország című fejezet az emigrációba vonulás és a náci hadsereg elől való menekülés történetét, a második: Afrika című fejezet a marokkói kalandokat, a harmadik: Egyesült Államok-Magyarország című fejezet az amerikai emigrációt, majd a hazatérést és az itthon szerzett tapasztalatokat, a negyedik: Andrássy út 60.-Kistarcsa című fejezet a letartóztatást és a rabság első hónapjait, végül az ötödik: Recsk című fejezet a kényszermunkában töltött esztendőket mutatja be. Az emlékirat nem tér ki részletesen a tizenöt esztendő életétörténet valamennyi eseményére, az Egyesült Államok hadseregében töltött időszakra például csupán néhány epizódját villantja fel, és szinte alig beszél a csendes-óceán-i hadszíntéren szerzett tapasztalatokról. Faludy könyvének – a recepció tekintetében is – kétségtelenül legfontosabb fejezetei a sztálinista zsarnokság fogságában szerzett megrendítő szenvedéseket és megaláztatásokat elevenítik fel. A recski kényszermunkatábor történetéről ő adott először igen szuggesztív személyes és epikai beszámolót, ezt követték később (először az emigrációban, majd idehaza, a rendszerváltozás után) Nyeste Zoltán, Erdey Sándor, Gábori György, Bíró Sándor, Böszörményi Géza, Györgyey Ferenc Aladár, Benkő Zoltán és Sztáray Zoltán visszaemlékezései. A recski viszonyokról, az ott végbement eseményekről, a munkatábor rabjairól így mára meglehetősen részletes képet szerezhet az olvasó.

A Pokolbeli víg napjaim a magyar, és különösen a huszadik századi magyar memoáriródalom hagyományait követi, egyszerre világítva meg a memoár hősének élettörténetét és körülötte magának a megidézett kornak a történetét. Ugyanakkor valóságos regény: regényszerűségét mindenekelőtt az okozza, hogy a történetek során kibontakozó hős személye sok tekintetben elválik az emlékező személyétől, és a hős ilyen módon nem pusztán rekonstruált, hanem megformált személyiség. Ez a regényszerű személyiség igen változatos szerepekben jelenik meg a történet során: a párizsi, a marokkói, az amerikai, a budapesti és a recski történetek epikai hőse rendre más jelmezt ölt fel, egyszer politikai emigráns, máskor kalandokat kereső vagabund, végül pedig a láger-rendszer embertelen világával megküzdő értelmiségi, aki éppen értelmiségi mivoltának megőrzése által képes úrrá lenni a borzalmas körülményeken. Ennek a több szerepben is megjelenő regényhősnek az identitását valójában a személyiségnek az a belső magja adja, amely Faludy György költészetéből ismerős. Vagyis az a személyiség, amely a szellemi és érzelmi kalandok sűrűjében is meg tudja őrizni ragaszkodását, hűségét a szabadság és az európai kultúra nagy eszményei iránt.

Faludy György kiváló elbeszélő, ezt személyes ismerősei, az általa előadott történetek hallgatói is tanúsíthatják. A Pokolbeli víg napjaim (világ) sikeréhez is bizonyára hozzájárult az a kiapadhatatlan mesélőkedv, amely az önéletrajzi epizódjait megformálja. Ez a mesélőkedv nagyjából két tradícióból táplálkozik: egyrészt a magyar elbeszélő hagyományból, amely a régi emlékiróttól kezdve Jókain, Mikszáthon és Krúdyon keresztül alakította ki és vitte tökélyre az anekdotákból építkező epikus előadást, másrészt abból a jellegzetesen budapesti társas történetmondásból, amelynek ugyancsak az anekdotikus feldolgozás ad epikai alakot. Mindez egyszerre vidéki és nagyvárosi formaképző hagyomány, és végül is ez a hagyomány teszi lehetővé, hogy Faludy György az önéletrajzi regény prózapoétikájának eszközeivel jelenítse meg élettörténetének egy rendkívül mozgalmas és érdekes szakaszát.

A második emigráció természetesen új élményekkel, új ihletforrásokkal is gazdagította Faludy György költészetét. Korábban már hivatkoztam arra a vallomásra, miszerint mindig is vonzódott az ismeretlen városokhoz és tájakhoz, mindig örömmel fedezte fel a történelem és a kultúra emlékhelyeit. Angliában, Franciaországban, Olaszországban és az észak-amerikai földrészen tartózkodva igen sok versében adott képet természeti vagy kulturális élményeiről (Zsuzsával Firenzében, Firenze, 1928, Az epheszoszi könyvtár, Északi nyár, Repülőgép száll minden felhőből..., Café Flore). Ezek a költemények nem csupán az idegen vagy éppen ismerős tájak és városok meghitt hangulatát idézik fel, egyszermind személyes vallomásokról és lelki biztonságról, amelyet a keleti despotizmus pokoli köreiből szabadult költő a nyugati életformában: az életnek egy hagyományok és értékek által szabályozott rendjében talált. Ez az életrend természetesen nemcsak a szovjet társadalmak hisztérikusan átpolitizált világától tér el igen előnyösen, hanem a modern civilizáció, a tömegkultúra nyugati jelenségeitől is. A British Museum könyvtárában című vers például így beszél arról a végtelen nyugalomról, amely a költőt az angol könyvtár jól ismert olvasói között tölti el.

Faludy György mind keservesebb ellenkezéssel figyelte a modern tömegkultúra silány termékeinek és az általuk képviselt mentalitásnak az előretörését, annak az új barbárságnak a térhódítását, amely erőszakosan vagy manipulatív eszközökkel fokozatosan háttérbe szorította az európai civilizáció hagyományos szellemiségét, a magaskultúra értékeit. Verseik sorában, így Apámhoz, Apocalyptica, Ibn Ámár Ál-Ándaluzi, Petronius, Draktult című verseiben beszél arról, hogy ezt a civilizációt, ezeket az értékeket egy új barbárság fenyegeti. A civilizációs válságról szerzett tapasztalatai szöttek át Eric Johnsonnal közösen írott Jegyzetek az esőerdőből című könyvének jegyzeteit is, ebben a munkájában egy 1987-es, a kanadai Vancouver Islandon eltöltött vakáció naplóját adta közre. (A könyv 1988-ban angolul, 1991-ben magyarul is megjelent.)

A költő véleménye szerint az újkori barbár mentalitás veszélyezteti magát a költészetet is, Egynémely amerikai költőnek című versében keserű szavakkal szól arról, hogy a modern költészet igen gyakran magát a lírát és a formát, az emberi mondanivalót és a költőiséget utasítja el: „Legelsőnek a szépséget dobtátok / ki a versből, utána a zenét. / Whitmantól a barbár szószátyárságot / örököltétek, nem az erejét. / Folyton hamis asszociációkat / köptök, mikben nincs se lélek, se test – / liztet fíngó bohócok nyolcvan

éve / nem mondtatok még semmi lényegeset“. Ő a maga részéről továbbra is meg akarta őrizni a költészet mágikus és szakrális képességét, ennek zálogát elsősorban a hiteles emberi vallomásban és a tiszta nyelvi, poétikai megformálásban látja. Tanuld meg ezt a versemet című 1980-ban írott költeményében azt a mindig is képviselt meggyőződését fejezi ki, hogy az új barbárság ostromának kitétt korszakban talán egyedül a költészet tarthatja fenn a humanista eszményeket és értékeket.

6.

Faludy György második emigrációja során igen sikeresen illeszkedett be az amerikai (kanadai) szellemi életbe, ugyanakkor tekintélyt szerzett a magyar emigrációban is. Több magyar és angol nyelvű verseskötete jelent meg, így 1980-ban Püski Sándor New York-i kiadójánál napvilágot láttak Összegyűjtött versei, 1983-ban pedig Münchenben a Recski Szövetség kiadásában Börtönversek című kötete (ez 1989-ben Budapesten is megjelent), ugyancsak 1983-ban Torontóban Learn This Poem of Mine by Heart címmel majd 1985-ben Torontóban, illetve az Egyesült Államokban Athens város egyetemének kiadásában Selected Poems of George Faludy címmel angol nyelven adták közre válogatott verseit. 1970-ben Londonban jelent meg Erasmus of Rotterdam című életrajza a humanizmus nagy egyéniségéről, akinek alakját több versében is felidézte, ez a munkája 1973-ban Frankfurtban németül is kiadóra talált.

A nyolcvanas évek végén már érlelődni kezdtek azok a történelmi folyamatok, amelyek 1989-1990-ben elvezettek a kommunista berendezkedés bukásához és a demokratikus fordulathoz. 1988-ban a Magyar Világ Kiadó jelentette meg Faludy György műfordításainak Test és lélek című terjedelmes, közel nyolcszáz lapos gyűjteményét. „A világlíra ezernégyszáz gyöngyszemét“ magába foglaló antológia az egyetemes költészet nagy részét felöleli, a görög, a latin, a kínai, a japán, a hindu, az arab, a perzsa, a középkori zsidó mellett a francia, a német, az olasz, a spanyol, az angol és az amerikai költészet remekeit. Ugyanebben az esztendőben a költő hosszú évtizedek óta először szülőhazájába látogatott, s Budapesten kívül több vidéki városban találkozott olvasóival. Böszörményi Géza (egykori recski rabtársa) 1988-ban Dubrovnikban életrajzi film-interjút készített vele, a Faludy György költő című dokumentumfilm az 1990. évi Magyar Filmszemlén díjat kapott. Könyvei rendre megjelentek (ámbar angol nyelvű művei között több olyan akad, amelyet érdemes volna lefordítani és magyarul is kiadni). 1990-ben 200 szonett, 1995-ben ismét 200 szonett, 1995-ben 100 könnyű szonett, 1998-ban Vitorlán Kekovába címmel jelentek meg verses könyvei. 1992-ben Dobos az éjszakában címmel közreadta válogatott, 1995-ben Versek címmel összegyűjtött költeményeit, s 1994-ben Jegyzetek a kor margójára címmel egy publicisztikai gyűjteménye is napvilágot látott, ezeket az írásait eredetileg hétről-hétre a Magyar Hírlap közölte. Folyamatosan dolgozik kilencvenedik életéve elérkezével is, jelenleg a Pokolbeli víg napjaim, azaz önéletrajza folytatását írja, ebből néhány részlet már folyóiratokban megjelent.

A költő végül is 1989 márciusában hazatelepedett. 1990-ben a Magyar Köztársaság Zászlórendjével, 1994-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. Új költészetében mohó érdeklődéssel és figyelmes szeretettel fejezte ki a második hazatérés most már biztató tapasztalatait. Debrecenből Miskolc felé című költeményében – két közönségtalálkozó között – egy alföldi utazás futó élményei nyomán tesz vallomást arról az eltéphetetlen kötelekről, amely az emigráció évtizedeiben és a végleges hazatérés után szülőföldjéhez és a magyar kultúrához fűzte.

Máskor a magyar reneszánsz költő: Janus Pannonius jelmezébe öltözve beszél a hazlátogatás szívet melengető örömről (Janus Pannonius hazatér). Ebben a versében mindazonáltal a visszatérés lehetséges konfliktusai is feltetszenek, hiszen a költő olyan országba jön haza, amely évtizedeken keresztül nélkülözte a szabadságot, és súlyos társadalmi, erkölcsi, mentális válságok közepette érte meg a felszabadulást. Faludy György pontosan érzékeli, hogy az igazi felszabadulásra: a lelkek felszabadulására és magukra találására még bizonyára várnia kell, mégis boldog örömmel engedi át magát a hazatérés mámorító élményeinek.

A hazatérés igazi örömmel ajándékozta meg, könyvei egymás után kerültek az olvasók elé, a június ünnepi könyvhéten mindig hosszú sorok vártak arra, hogy dedikáltassák vele versesköteteit, értő közönségre, ragaszkodó barátokra talált. A rendszerváltás után kialakuló magyar társadalom belső gondoljai azonban természetesen őt is megérintették, az acsarkodó politikai csatározások, a gyűlölettel terhes pártoskodás, a terjedő szegénység az ő figyelmét sem kerülhette el, egymás után sorakozó szonettjei minderről aggodalommal beszélnek. Változás című igen keserű hangot megütő szonettjében már azokkal az újabb keletű jelenségekkel: az erőszakos pénzhajzával, a szellemi értékek iránt tapasztalt közönnyel, a kulturális intézmények leépülésével vet számot, amelyek a jelen kínzó értelmiségi gondjait okozzák.

Költészete és publicisztikája valójában az itt jelzett visszásságok és torzulások ellen tiltakozik, és ennek a tiltakozásnak: a szellemi ellenállás újra éledő erkölcsi parancsának a következtében fogalmazza újra bizalmát az európai és a magyar kultúra életképessége iránt: Ne add fel a reményt című szonettje 1994-ben erről beszél: „elrendelte a sors vagy az Isten, / hogy itt nálunk újjászülessék minden“. Ez a reménykedő bizalom, igaz, mindinkább sztoikus jellegű: a költő mára inkább a szemlélődésben, a meditációban véli megtalálni feladatát, abban, hogy a természet és a művészet szépségeire figyelve hirdesse a világ, az emberi élet és az alkotó munka értelmét. Az értelmes és tartalmas élet igazsága – mint végső bölcsesség és végső üzenet – fejeződik ki Meditáció című versének soraiban: „Nem gondolkodás, mert az gyakran fájó / tépelődés, kegyetlen és kemény, / csak kép vagy látomás, amely magától / formálódik, és úgy lebeg elém: (...) én mozdulatlanul lesem, szemlélem, / nem töprengek semmin se, de egészen / beleolvadok, szívom, teletöltöm / magam vele, de csak néző vagyok, / csendes, mohó néző – és ez a legnagyobb / öröm abból, hogy itt éltem a földön“.

Vörös István

A telefonbeszélgetés végén

*Olyan rövid az élet, mondta
nagymama a telefonbeszélgetés
végén, most lenne jó élni,
mondta előtte, valahogy
rossz sejtelmek gyötörnek,
mondta, mikor fölvette a kagylót.*

*Azelőtt tárcsáztam, és amíg
a számok forogtak, megpróbáltam
áttömi betegségen, száz
kilométer távolságon, rejtélyes
elesések titkán, és, mint a vér-*

*nyomásmérő, tudni valakiről
valami fontosat. Fölhívom
nagymamát, mondtam, mielőtt
a telefonhoz léptem volna.*

Tőlem távoli cselekedeteim

*Nagymamát álmában megmentettem
a haláltól. Szólongattam, hogy
ébredjen föl – és fölébredt.
De nem kívülről, hanem bentről
beszéltem. A puha álomból,
ami akkor véget ért, mint*

*mikor az emeletes ágyról esik
le valaki. Közben talán aludtam,
buszon ültem vagy sorban álltam
egy pénztárlaknál. Aznapra az
a cselekedet fölmentett minden*

*fölöslegesség alól. Hogy eszközei
vagyunk egy akaratnak, mindig tudtam,
de hogy lennünk se kell hozzá, arról
sejtelmem se volt. És hogy ez az akarat*

*a sajátunk - arról még kevésbé.
Nagymamát megmentettem a haláltól,
és ahogy a béka combja összerándul,*

*visszarúgott a nemlét. Nélkülem
történt ez, utólagos egyetértésemmel.*

A nemlét lukacsos, mint a mészakő.

Nagyapámmal a komáromi strandon

*Nem sok mindent tudtam a világról.
Azt igen, hogy a zöld tető alatt
a hidegvizes medence, a bama*

*alatt az elviselhetetlen: forró
található. A sárgás, száraz platánlevél
színű fény, úgy úszott a levegőben,*

*mint a termásvízben egy darab szar.
Vízi pokol volt, kövér, beszélgető
öregasszonyokkal, akik ültek*

*a medenceszéli padkán, fürdőruhájuk,
mint a csontból lefőtt hús, elvált tőlük,
ütésnyomban végződő csikos mellek,*

*szalonnás szőrösömök váltak láthatóvá,
a látvány felém úszó cápái, a fürdőmester
sípjába fúj. A tisztítózőld*

*nyugalmáig nem sokat kellett menni.
Itt úszkált nagyapám, és ha meglátott,
magával ragadott a medence mélyébe.*

*Orromba víz ment levegő helyett,
nyelvemen a fulladás ízével néztem
a felszín alatt kapálózó lábakat.
Kint a fűre pokróc volt terítve,
azon feküdtünk. Én soroltam
az ételeket, amiket nem állhatok.*

*Töltött káposzta, halászlé, pörkölt,
túlvilági utamról kinek is mesélhettem
volna. A fűben, egy nyitva hagyott*

*kerti csap körül, nagy tócsában állt
a víz. Nem akaródzott se visszamenni
a medencébe, se kilépni a strandról.*

Zalán Tibor

7+2 halQ

Auftakt

*Csak egy felütés
legyen, kezdet előtti
befejezett hang*

Elfoszlás

*Már nem hiszek a
saját csodáimban. Csak
vagyok. Váratlan*

Fogyatkozás

*Nem veszik észre
Közben elfogy alóla
az idő. A fény*

Hazatérés

*Fáradtan lép az
eltévesztett lépések
vak csamokába*

Időköz

*A homály mögött
épp lemegy a nap – hajnal
van. Alkonyodik*

Kezdet

*Lebontották a
díszleteket – s helyükön
nem épült semmi*

Konyhafilozófia

*Lencsén keresztül
szűkül a világ egy szem
férges lencsébe*

Lepkeárny

*Arcán megpihen
a kezed. Arcán pihen
a lepke árnya*

Mítosz

*Télvíz idején
tízszer bontja le hasát
a kövér ember*

Kukorelly Endre

Leírások

(1)

Itt van az, hogy aki hangosan beszél, azt kiviszik ide, erre a kiszögellésre, és lerugdossák a lépcsőn.

Az van, hogy nem szabad csöngetni, és nem szabad ropogtatni sem, csak a teraszon.

Ha leülsz és én bejövök, akkor álljál fel.

És hajolj előre, csinál úgy, mint akinek germicid-kúpot tolnak föl a fenekébe.

Mi a neved, ez volt a kérdés, de csak röviden.

A rövidített nevedet mondd, valami rövidített nevet.

És aztán tűnj el, mert unom, elegendem van ebből, nya, vagyis na.

Nem üldözés, csak te menekülsz, de úgy menekülsz, hogy közben egy helyben állsz.

Te csöngettél be az előbb, vagy az a nálad kecsesebb lány?

(2)

Holnap megyek focizni, ha süt vagy nem esik, remélem.

Hogy esik, mert akkor nem megyek, hanem visszafekszem, és véletlenül összegyűrök egy újságot. Ha süt a nap, megállok a középpályán, és kicsit le-föl mozgok.

Jön a labda, akkor kifli alakban kiteszem a jobb szélre.

Lesz sörözés, és az lesz, hogy ha gyorsan beszélnek, és egyszerre, nem értek semmit.

És akkor majd azt mondom nekik, hogy valamivel lassabban és külön, és ezen derülünk.

Külön mindegyik megkérdezi, hogy mivel foglalkozok, ez is tetszik nekik, és még egy elég jó kiflit is rúgtam.

Ha véletlenül fagy, akkor nem megyek sehova, csúszkálni vagy fagyoskodás.

Ha esik, de nem fog, ahogy elnézem, azért mégiscsak kimegyek, középpálya, sör, lassabban stb.

(3)

Ebédre volt mi volt, savanyított valami és perez.

Ez lesz a vacsora is, meg lebbencsleves és túrókrém mazsolával.

*Remekül illeszkedik a tévéhíradó, a tele-
sport és a halpusztulás.*

*A német tévéhíradóban egyszer se mutatták
be a halpusztulást.*

*Vagyis nem, mert egyszer mutatták a halpusztulást,
az egyik híradóban, az adás végén.*

*Aztán jött a sporthírek, németül, egy nő által
bemondva.*

*Remekül illeszkedik a magyar tévéhíradó és
a német tévéhíradó.*

*A legtöbb dolog vagy illeszkedik, vagy összejön, de olyankor
mindig keletkezik valamennyi maradék.*

*Reggelire lesz joghurt, ennivalóan finom, és beadják,
hogyan Magyarország-Ausztrália 0:3.*

(4)

*Tegnap az volt, hogy kevésbé a hideg, inkább sajnós
a divat miatt vettem föl a kabátomat.*

*Nem divatból, hanem, ilyesmit az ember még magának
se vall be szívesen, a szépség miatt.*

*A leírhatatlan szépség miatt, a le-
nem írható miatt.*

*Ezt nem a kabátra értem, most nem a kabátomról van szó,
hanem arról, hogy valami miért lesz éppen úgy.*

*Ezzel mintegy kísérletet teszek az elbeszélő-leíró líra és a közéleti
vallomásköltészet hagyományának megújítására.*

*És nem teszek különbséget köztem meg a szöveg beszélője közt,
a különbség, ez jéghideg törvény, magától áll be.*

*Mint télen a Balaton: de
miért olyan szép?*

*A magától metafora, itt azt jelzi, hogy nem
kell mindennek utánajárni.*

*Vagy egy pocsolja meg minden: a hidegtől:
és mitől van hideg?*

(5)

*Nagyon parádézna, az első autó elejére
kötötték valami mackófélét.*

*És dudálnak, szerintem az egész kocsisor,
jeleznén, hogy.*

*Esküvő van, kiszáll egy csúnya műanyag-
fehér ruhás nő álfátyolban.*

*Valószínű, hogy a fátyol szót még sosem írtam
le, most meg egy egész versszak.*

*Nem tulajdonképpen a nő lenne csúnya, inkább a ruha
teszi, az úgynevezett menyasszonyi.*

*Amikor majd elválnak, nincs mackó, ahhoz nem
kell maci meg duda.*

*Inkább vagyongosztaást szoktak alkalmazni, és, jobb
esetben, egymás kurva anyjára gondolnak.*

Mert, nem viccelődök, nem kritika, mindenki válik, már az első pillanattól fogva.

Megpillantok egy nőt, és egyből nekifogok a válásnak.

(6)

A telefoncsörgés jó, mert valami bizottság kíváncsiskodik, vagy eszébe jutottam valakinek.

Vagy délután alszom, és felébreszt, ez hol jó, hol rossz.

Húzzam ki, esetleg tegyem mellé, ez azonban állítólag tilos.

Hogy nem zavar-e, de igen, viszont szeretem, ha zavarnak, akkor, úgyszólván, vagyok.

Túlságosan is magam, egy ponton, és innen rendez át, kicsenget, mintegy kivész középről.

A kertben csörög, a fűben, lenyúlok, egy helyen megnyomom, már van is kontaktus.

Egy hirtelen túl hangos csörrenésre alaposan összerenzenő decentrált én.

Vettem ugyanis egy mobil készüléket, így aztán néha kétfelől csörögnek.

De azért ez csak ritkán van így.

(7)

Felelő típusú költő vagyok egyesek szerint, de hát, először is, mindenki felel.

Mindenki szokott felelni, ha kérdezik, valamit csak mond olyankor megszokásból vagy udvariasságból.

Miért, mégis mit hittem, azt hittem, hogy megúszom?

Már eleve, kezdjük ott, az oktatás is erre épül.

Arra épül, hogy az erősebb érdeklődik afelől, amit tudni vél.

Nyilván nem érdeklődik, hanem satöbbi, fizetést kap meg minden.

Ezekre a nem-kérdésekre nem-felelni, és a végén 5-öst kapni.

Mintha a legtöbb dolog fordítva volna bekötve, hát ez is egy feleletszerű mondat.

És aztán kezdődhet a keményebb osztályozás, durva kérdezősködés, sűrű felelés, semmi megfelelés.

(8-9)

Ha az ablak nyitva marad kicsit, úgy húz a szél, olyan a hangja, mint egy versenyautó.

Ha fönny vagyok sokáig, reggelre megfájdul a fejem.

Néha a gépemen egy zöld kijelző nekifog villogatni, de

aztán abbamarad, nyilván kontakthibás.

Néha bemegyek St-ba kocsival, akkor lesöpöröm az ablakról a havat, ha ráfagyott, lekaparom.

Ráfordulok az autópályára egy rövid szakaszon, fölnyomom 150-ig, nem mintha sietnék.

Nem mintha nem. Veszek kaját, mászkálok, és eszem egy töröknél kebab-t. Vagy kebabot.

Fizetnek 1500 márkát. Délelőtt dolgozom. Vagy délután, este, éjfél után.

Ha nem eszem, nem is vagyok éhes. Nem jut eszembe, vagy mi van.

Ha nem eszem, úgy négy felé kiáll az éhség.

Hogyha süt, sétálok egy kicsit az erdő széléig meg vissza.

A vihar szétszerelte az erdőt, egy csomó fát kinyomott tövestül.

Ezt csak úgy mondom, nem én csináltam. Ráfeküdtek a fák az útra.

Vasámap délelőtt megyek focizni. Néha vannak bulik. Mi van még.

Ha esik, kopog a tetőn a cserép. Nagy kopogás.

A Germania Pilsner, egy doboz, 79 Pfennig. Kilenc valakivel e-mailozok.

Még az van, hogy esténként fölteszem A Rajna kincsét, ahol Donner azt éneкли, He da! He da! He do! Zu mir, du Gedüft!

Ihr Dünste, zu mir! Donner, der Herr, ruft euch zu Heer! és aztán tényleg lecsap.

Er schwingt den Hammer. Nagy csapkodás.

Ryszard Kapuscinski

Ében

Az éj fekete kristályai

Az út végén, ahogy haladunk, látszik a láthatáron lebukó napkorong. Amikor pár perc múlva már nem vakít a fénye és eltűnik, azonnal ránk szakad az éjszaka, és egyedül maradunk a sötétséggel. Szemem sarkából látom, hogy a Toyotát vezető Sebuya egyre idegesebb. Afrikában a sofőrök nem szívesen utaznak éjszaka – a sötétség nyugtalanítja őket. Annyira félnek az éjszakától, hogy gyakran nem is vállalnak vezetést naplemente után. Figyeltem őket olyankor, ha mégis kénytelenek voltak éjszaka vezetni. Ahelyett, hogy maguk elé néznének, idegesen az út két oldalát figyelik. Arcvonaluk élesek, feszültek. Halántékukon izzadságcseppek jelennek meg. Annak ellenére, hogy az utak tele vannak kátyúval, gödörrel, huppanóval, nem lassítanak, hanem vágatnak hanyatt-homlok, hogy mielőbb olyan helyre érjenek, ahol emberek vannak, ahol zaj és fény van. Éjszakai utazás közben minden ok nélkül pánikba esnek, mocoognak, összekucorodnak a volán mögött, mintha valaki golyózápport zúdítana a gépkocsira.

– Kuna nini? – kérdem (szuahéliül: valami baj van?). Sosem válaszolnak, csak száguldanak tovább a recsegő, ropogó autóval nagy porfelhők közepe.

– Hatari? – kérdem kis idő múlva (valami veszély?). Hallgatnak tovább, nem is figyelnek rám.

Félnek valamitől, harcolnak valamiféle démonnal, amelyet nem látok, nem ismerek. Az én szememben a sötétségnek egyszerű és meghatározott tulajdonságai vannak: szinte áthatolhatatlanul fekete, meleg, füledt és – ha megállunk, s Sebuya kikapcsolja a motort – teljesen hangtalan. Meggyőződésem azonban, hogy Sebuya szerint én szinte semmit sem tudok a sötétségről. Nem tudom nevezetesen, hogy a nappal és az éjszaka az két külön valóság, két külön világ. Nappal az ember valahogy elboldogul a környezetével, elvan, létezik, akár nyugodtan is élhet, az éjszaka azonban védtelenné teszi őt, kiszolgáltatja az ellenségeinek, életére törő erőket rejteget a sötétben. Ezért aztán a félelem, amely nappal az ember szívében szunnyad elfojtva, elrejtőzve, éjszaka erőszakos, legyőzhetetlen rettegéssé, tolakodó lidércnyomássá válik. Mennyire fontos, hogy az ember ilyenkor közösségben legyen! A többiek jelenléte enyhülést hoz, nyugtatja az idegeket, csökkenti a feszültséget.

– Hapa? (itt?) – kérdi Sebuya, amikor megpillantunk az út mentén egy agyagviskókból álló falut. Nyugat-Ugandában vagyunk, nem messze a Nilustól, és Kongó felé tartunk. Erősen sötétedik, és Sebuya egyre idegesebb. Látom, nem tudom őt rávenni a továbbutazásra, beleegyezek hát, hogy a faluban töltsük az éjszakát.

A parasztok lelkesedés nélkül, mondhatnám kelletlenül fogadtak minket, ami ezen a vidéken furcsa, meglepő dolog. Sebuya azonban előhúzott egy köteg shillinget, s ez, az itteni emberek szemében oly szokatlan és oly csábító látvány aztán megtette a magáét – kisöpörtek és szalmával felszórtak nekünk egy viskót. Sebuya mindjárt elaludt, engem azonban hamarosan fölébresztett a mozgékony és agresszív rovarsereg. Pókok, csótányok, suszterbogarak és hangyák, rengeteg apró, hangtalan, elfoglalt kis teremtmény, amelyeket gyakran nem is látunk, csak érezzük, hogy ott másznak, kapaszkodnak, csiklandoznak, csípnek – szó sem lehet itt alvásról. Sokáig forgolódtam álmatlanul, végül aztán kimerülten, vesztésként kimentem a viskó elé s leültem, hátamat a falnak támasztva. A hold ezüstös fénye eloszlatta a sötétséget. Nagy csönd volt, arrafelé ritkán jár gépkocsi, a háziállatokat meg már régen leölték, megették.

Hirtelen valamilyen neszre, léptekre majd mezítelen talpak dobogására lettem figyelmes. Aztán csönd lett. Körülnéztem, de eleinte semmit sem láttam. Rövidesen azonban megismétlődött a neszezés, lábdobogás. Utána megint csönd lett. Figyelni kezdtem a ritkásan elszórt bokrokat, a távolabb álló, emyőszerű akácokat, a sűrűségből kiemelkedő magányos köveket. Végre észrevettem nyolc lopakodó férfit, akik ágakra fektetett, holmi lepedőfelével letakart embert cipeltek a vállukon. Volt valami furcsa a mozgásukban – nem egyenesen haladtak, hanem osontak, lopakodtak, manővereztek. Lekucorodtak egy bokor mögött, körbenéztek, majd gyorsan a következő rejtekhelyig futottak. Keringtek, cikáztak, settenkedtek, mintha számháborúsdit játszanának. Néztem meggörnyedt, félmeztelen alakjukat, ideges mozdulataikat, egész titokzatos, fura viselkedésüket. Végül aztán teljesen eltűntek egy meredély mögött, körülöttem pedig újra csöndes, mozdulatlan, holdfényes éjszaka honolt.

Hajnaltól továbbindultunk. Megkérdeztem Sebuyát, tudja-e, hogy hívják az éjszakai szállást adó falu lakóit. – Amba a nevük – mondta Sebuya, és kis idő múlva hozzátette: – Kabila mbaya (körülbelül annyi, mint: rossz emberek). Többet nem akart mondani – az emberek itt a rosszat még mint beszédtemát is kerülik, úgy tartják, jobb nem emlegetni a farkast. Útközben folyton az az éjszakai menet járt az eszemben, amelynek véletlen szemtanúja voltam. Azok a rejtélyes cikázások, kanyargások, a cipekedő férfiak nyugtalansága és sietsége, az egész éjszakai misztérium valamilyen, általam megfejtethetlen titkot rejtett. Valami fontos dolognak kellett lennie. De mi volt az?

Az ambák és rokonaik mélyen hisznek abban, hogy a világot természetfölötti erők irányítják. Ezek az erők konkrét, néven nevezhető szellemek, pontosan meghatározható varázslatok. Ők adják meg az események értelmét, ők döntenek a sorsunkról, egyáltalán mindenről. Éppen ezért abban, ami velünk történik, semmi sem véletlen, a véletlen egyszerűen nem létezik. Vegyünk egy példát! Sebuya autót vezet, karambolozik és meghal. Miért éppen Sebuya karambolozott? Hiszen aznap a világon autók milliói mentek az utakon, s baj nélkül célba értek, Sebuya meg karambolozott és odaveszett. A fehér ember mindenféle okokat keres ilyenkor. Például, hogy elromlott az autó fékje. Csakhogy az ilyen okoskodás sehova sem vezet, semmit sem magyaráz meg. Mert miért éppen Sebuya autójának fékje romlott el? Hiszen aznap a világon autók milliói mentek az utakon, s egyiknek sem romlott el a fékje, csak Sebuyának. Miért? A fehér ember, akinek gondolkodása a naivitás csúcsa, erre azt mondja, hogy azért romlott el Sebuya fékje, mert nem gondolt időben arra, hogy megjavíttassa. De hát miért éppen Sebuyának kellett volna erre gondolnia? Hiszen aznap a világon autók milliói stb, stb...

Láthatjuk hát, hogy a fehér ember gondolkodása nem vezet sehova. Sőt, mi több, a fehér ember arról, hogy Sebuya halálának oka a rossz fék volt, jegyzőkönyvet ír, és az ügyet lezárja. Lezárja! Mikor pedig az egész ügynek épp ekkor kellene kezdődnie! Sebuya ugyanis azért halt meg, mert valaki megverte szemmel. Ez egyszerű és nyilvánvaló dolog. Nem tudjuk viszont, ki volt a tettes, s épp ez az, amit most meg kell állapítanunk.

Nagy általánosságban azt mondjuk, valamilyen varázsló volt a tettes. A varázsló rossz ember, aki mindig gonosz szándékkal cselekszik. Kétféle varázsló létezik (a lengyel nyelv azonban nem tesz köztük különbséget). Az első veszélyesebb, mert nem más, mint

emberbőrbe bújt ördög. Az angol nyelvben: witch. A witch veszedelmes valaki. Sem a külseje, sem a viselkedése nem árulja el sátáni természetét. Nem hord különleges öltözetet, nincsenek varázsszerszámai. Nem kotyvaszt főzeteket, nem készít mérgeket, nem esik transzba és nem új varázslatot. Ez a fajta varázsló vele született pszichikai erejével tud hatni, amely személyiségének jellemzője. Az, hogy rosszat cselekszik és bajt okoz, nem az ő szándékától függ, nem lesz tőle boldog. Egyszerűen ilyen a természete.

Ha közel vagyunk hozzá, elég, ha ránknéz. Előfordul, hogy valaki figyelmesen, hosszan, kutató pillantásokkal néz minket. Lehet, hogy az illető varázsló, aki éppen szemmel ver minket. De a távolság sem jelent számára semmiféle akadályt. Nagy távolságból, akár Afrika másik végéből vagy még messzebből is képes rontást előidézni.

A varázsló másik fajtája szelidebb, gyöngébb, kevésbé démoni. Mert míg a witch már úgy született, mint maga a gonoszság, a megtestesült ördög, addig a sorcerer (így hívják angolul ezt a gyöngébb fajtát) hivatásos varázsló, bűbájoló, akinek tanult mestersége, szakmája és létfenntartó tevékenysége a varázslás.

A witchnek ahhoz, hogy betegséget vagy más bajt, esetleg halált küldjön ránk, semmiféle segédeszköze nincs szüksége. Elég, ha felénk irányítja pokoli, megsemmisítő erejét. A betegség azonnyomban ledönt minket a lábunkról, s rövidesen bekövetkezik a halál. A sorcerernek önmagában nincs ilyen romboló ereje. Ahhoz, hogy megsemmisítsen bennünket, különféle mágikus eljárásokhoz, titokzatos hókuszpókuszokhoz, rituális szertartásokhoz kell folyamodnia. Ha például éjszaka a sűrű őserdőben megyünk, és elveszítjük szemünk világát, az nem azért történt, mert véletlenül nekimentünk egy láthatatlan, kiálló gallynak. Hiszen semmi sem történik véletlenül! Egyszerűen arról van szó, hogy valamelyik ellenségünk bosszút akart állni, és varázslóhoz fordult. A varázsló agyagból kis figurát gyúrt – a mi hasonmásunkat –, és tyúkvérbe mártott borókatövisvel kivájta a szemét. Ezzel kimondta az ítéletet szemünk fölött – rontást hozott ránk. Elég, ha éjszaka a sűrű bozótban nekimegyünk szemünkkel egy kiálló gallynak, s máris tudni fogjuk, hogy ellenségünk bosszút akart állni, és elment a ... stb, stb. Most azonban meg kell állapítanunk, ki volt az az ellenség, el kell mennünk a varázslóhoz, és meg kell nála rendelnünk a mi viszontbosszúunkat.

Ha Sebuya karambolban meghal, családja számára nem az lesz a legfontosabb, hogy megállapítsa, jók voltak-e a fékek, hiszen ennek semmi jelentősége, hanem azt kell megállapítania, hogy a halált okozó varázslatot az ördög-varázsló (witch) vagy egy közönséges hivatásos varázsló (sorcerer) követte-e el. Ez a legalapvetőbb kérdés, ebben az irányban fog haladni az egész bonyolult, hosszadalmas nyomozás, amelyben jövendőmondók, vének, kuruzslók és egyéb bűbájosok is részt vesznek. A nyomozás eredménye mindent eldönt! Ha ugyanis Sebuya ördög-varázsló gonoszságának esett áldozatul, az az egész családra és törzsre nézve tragédia, mert az átok az egész közösséget érinti, Sebuya halála csupán előjel, a jéghegy csúcsa volt: bizonyára követni fogják a családban egyéb betegségek és halálesetek. Ha azonban Sebuya azért halt meg, mert egy hivatásos varázsló akarta így, az nem olyan nagy baj, a hivatásos varázsló ugyanis csak egyes embereket, egyes célokat pusztíthat el, s így a család és a törzs nyugodtan aludhat!

A rossz a világ átka, és ez az a varázslókat, akik ennek a rossznak az ügynökei, hordozói és terjesztői, a lehető legtávolabb kell tartanom magamtól és klánomtól, mert jelenlétük megmérgezi a levegőt, járványt terjeszt, és az életet lehetetlenné, önmaga ellentétévé – halállá – változtatja. Ha meghalt valamelyik hozzátartozóm, leégett a házam, elhullott a tehenem, ha összegörnyedek a fájdalomtól vagy aléltan fekszem maláriás rohamban, tudom, hogy mi történt: valaki megvert szemmel. Ha tehát van erőm, akkor magam, ha túl győnge vagyok, akkor a falum vagy a klánom kezdi keresni a bűnöst, a varázslót. Ez a varázsló ex definitione mások között él és cselekszik, egy másik faluban, más klánban vagy törzsben. A Másossal, az Idegennel szemben táplált mai gyanakvásunk, ellenszenvünk még törzsközösségi őseink ilyenfajta félelméből származik, ők ugyanis a Másikban, az Idegen Törzsbéliben a rossz hordozóját, a bajok forrását látták. Hiszen a fájdalom, a tűzvész vagy a szárazság és éhínség nem magától lett. Valakinek elő kellett idéznie, ránk kellett hoznia, terjesztenie kellett a szerencsétlenségeket. De ki volt az? Nem a mieink, a hozzátartozóink, ők ugyanis jó emberek: az élet csak jó emberek között lehetséges, márpedig én élek. A bűnösök tehát csakis Mások, Idegenek lehetnek. A minket ért bajokat, vereségeket megbosszulandó, összeütközésbe, konfliktusokba, háborúkba keveredünk velük. Vagyis, ha szerencsétlenség ért bennünket, annak forrása nem bennünk, hanem valahol másutt, kint, rajtam és az én közösségemen kívül, messze, Másokban keresendő.

Már rég megfelekedtem Sebuyáról, kongói utazásunkról, az ambák falucskájában töltött éjszakáinkról, amikor évekkel később Mapotóban kezembe került egy könyv a Kelet-Afrikában honos varázslásokról, s benne egy E.H. Winter nevű antropológus jelentése azokról a kutatásokról, amelyeket az ambák között végeztek.

Az ambák, Winter szerint, nagyon különleges közösséget alkotnak. Az igaz, hogy a földrész többi népéhez hasonlóan ők is komolyan hisznek a gonosz létezésében, a varázslatok veszélyességében, s ezért félnek a varázslóktól, gyűlölik őket. Csakhogy az ambák, ellentétben azzal az általános nézettel, hogy a varázslók az idegenek közt élnek, hogy kívülről, messziről fejtik ki hatásukat, úgy vélik, hogy a varázslók közöttük vannak, a rokonaik között, a falujukban, és a törzs integráns részét képezik. Ez a meggyőződés vezet oda, hogy az amba közösség szétesőben van, mert átjárja a gyűlölet, bomlasztja a kölcsönös gyanakvás, pusztítja a közös félelem: fivér a fivértől, fiú az apjától, anya a saját gyerekeitől retteg, hiszen bárki lehet varázsló, bűbájos. Az ambák elvetették azt a kényelmes és megnyugtató nézetet, hogy az ellenség mindig valamilyen idegen, külföldi, más hitű vagy más színű ember. Nem! A mazochista ambák állandó gyötrelemben és megaláztatásban élnek, hiszen meggyőződésük, hogy az ellenség köztük van, hogy talán épp egy fedél alatt eszik, alszik velük. Ráadásul külön nehézséget jelent, hogy tulajdonképpen nem lehet leírni, hogyan néz ki egy varázsló, hiszen senki sem látta. A varázslók létezéséről azért tudunk, mert látjuk cselekedeteik következményeit: szárazságot idéztek elő, nincs hát mit enni, hol itt, hol ott üt ki tűzvész, sok a beteg ember, folyton meghal valaki. Ergo a varázslók egy pillanatig sem pihennek, folyton bajokat, csapásokat, tragédiákat zúdítanak ránk.

Az ambák írástudatlanok, kétlem, hogy olvasták volna azt a könyvet, amelynek szerzője szerint az idő múlásával élesedni fog a harc, s egyre több és több ellenség bukkan fel. És mégis, saját tapasztalataik alapján ők is hasonló következtetésre jutottak. És azt sem olvashatták, hogy valahol, a világ egy másik pontján ellenséges erők ügynököket igyekeznek majd küldeni közéjük, hogy az egészséges közösséget belülről bomlasszák. Márpedig az ambák esetében pontosan ez történt.

Az ambák, akik egységes, zárt közösséget alkottak, bokros, bozotos területen élnek szétszórt falvakban, és bár úgy tartják, hogy a varázslók közöttük élnek, gyakran gyanúsítják a szomszédos falvakat azzal, hogy a bajt okozó varázsló köztük rejtőzködik. Ilyenkor a gyanúsított falunak hadat üzennek. A megtámadott falu védekezik, majd egy idő után ellenháborút indít, mire válaszul a megtámadottak újra... stb, stb. Vagyis az ambák folyamatosan háborúznak egymással, ezek a háborúk pedig végérvényesen elgyengítik őket, fegyvertelenekké válnak a külső, idegen törzsbeli agresszorokkal szemben. Annnyira el vannak foglalva magukkal, hogy nem veszik észre a veszélyt. A belső ellenség kísértetétől benuitan, megállíthatatlanul zuhannak a szakadékba.

A közösséget megosztó gyanakvás és ellenségesség mellett a rájuk nehezítő fátum össze is kovácsolja őket, s ha úgy adódik, szolidárisak tudnak lenni egymással. Ha például meggyőződom arról, hogy a falumban rejtőzködő varázsló nem hagy élni, akkor átköltözöm egy másik falucskába, ahol, még ha harcban állnak is az én falummal, szívesen fognak látni. Mert egy varázsló valóban halálra gyötörheti az embert. Megteheti, mondjuk, hogy az ősvényekre kavicsokat, leveleket, tollakat, ágacskákat, döglött legyeket, majomszört vagy manóhéjat rak. Elég, ha ezek közül egyre is rálépünk – máris megbetegszünk és meghalunk. És bármelyik

ösvényen heverhetnek ilyen apróságok. Gyakorlatilag tehát még sem mozdulhatunk. Az ember a viskójából sem mer kilépni, mert már a küszöbön ott heverhet egy darabka majonkenyérfa-kéreg vagy egy mérgezett akáctövis.

A varázsló halálra akar gyötörni minket – csakis erre törekszik. És nincs ellene orvosság, nincs hogyan védekezni. A menekülés az egyetlen megoldás. Ezért láttam én akkor, éjszaka azokat a gömnyedten lopakodó, hordágyon betegét cipelő embereket. A varázsló rontást hozott a betegre, ez pedig annak a jele, hogy már készíti elő a halálát. Ezért a rokonok az éjszaka leple alatt igyekeztek elrejtetni az áldozatot valahova a varázsló szeme elől, hogy ily módon megmentsék az életét.

Jóllehet senki sem tudja, hogy néz ki egy varázsló, mégis sokat tudunk róla. Csak éjszaka közlekedik. Részt vesz azokon a boszorkányszombatokon, ahol kimondják ránk az ítéletet. Alsunk nyugodtan, ott pedig közben döntenek a balsorsunkról anélkül, hogy bármit is sejtjünk. A varázsló ott terem, ahol akar, még hozzá gyorsabban, mint a villám. Szenvedélyesen szereti az emberhúst, imádja az embervért. Nem beszél, a hangját nem ismerjük. Nem ismerjük az arcvonásait, a fejformáját.

De lehet, hogy egyszer majd születik egy ember, akinek olyan lesz a látása és az akaratereje, hogy ha erősen belebámul az éjszaka sötétjébe, meglátja, amint a sötétség sűrűsödni, dermedni kezd, majd fekete kristályokká tömörül, amelyekből egyre határozottabban áll össze a varázsló néma és komor arca.

Hol vannak azok az emberek?

Azok az emberek, akiknek itt kellene lenniük – hol vannak? Esik az eső és hideg van. Alacsonyan lógnak a sötét, sűrű, mozdulatlan felhők. Amerre a szem ellát, mindenütt lápok, mocsarak, vízzel elöntött területek. Az egyetlen ide vezető utat is elöntötte a víz. Járműveink, pedig hatalmas terepjárókról van szó, már rég megrekedtek a sárban, beásták magukat a fekete, ragacsos masszába, s a legfurább alakzatokban megbillenve, mozdulatlanul állnak a kerékvágásokban, tócsákban, mélyedésekben. Le kellett szállnunk, s gyalog kellett folytatnunk az utat a patakokban ömlő esőben. Menet közben egy kiálló magas szikla mellett haladunk el – csúcsáról páviánhorda tekingél ránk figyelmesen és nyugtalanul. Az út mentén, a fűben egy embert pillantok meg – összekucorodva, maláriás görcsök közt ücsörög – nem nyújtja ki a kezét, nem koldul, tekintetében nincs kérés, de még kíváncsiság sem.

A távolban néhány ócska barakk látszik, de ezenkívül semmi. Minden kihalt és vizes, mert az esős évszakban vagyunk.

Ez a hely, ahol vagyunk: Itang. Itang Nyugat-Etiópiában, a szudáni határhoz közel fekszik. Néhány év óta 150 ezer, a szudáni háborúból menekült nuer élt itt egy menekülttáborban. Pár napja még itt voltak. Most meg már sehol senki. Hova mentek? Mi történt velük? A mocsarak halotti csöndjét csak a békák brekegése, valami örjítő, átható, fülsüketítő varangy-kuruttyolás töri meg.

1991 nyarán Sadako Ogata, az ENSZ menekültügyi főbiztosa Etiópiába utazott, hogy megtekintse az itangi tábor. Ajánlatot kaptam, hogy elkísérhetem a főbiztos asszonyt. Kapva kaptam az ajánlaton, mert ilyen alkalom ritkán adódik. Érdemes megemlíteni, hogy az ilyen menekülttáborok, különböző okokból, általában távoli, elszigetelt helyeken található, ahova nehéz eljutni, és leginkább tilos belépni. A tábori lét kinszenvedés, szomorú vegetálás az élet és halál mezsgyéjén. Az emberek – néhány orvost és különféle karitatív szervezetek maroknyi munkását leszámítva – mégis nagyon keveset tudnak minderről, a világ ugyanis gondosan elzárja a közvélemény elől a tömeges szenvedésnek ezeket a helyeit, hallani sem akar róluk.

Mindig azt hittem, lehetetlenség, hogy eljussak Itangba. Ehhez ugyanis először Addisz-Abeba kell utazni. Ott bérelni kell (de kitől?) jó pénzen (de miből?) egy repülőgépet az ötszáz kilométernyire fekvő Gambelába – ez az egyetlen olyan település Itango közelében, ahol repülőtér van. Ez már valójában a szudáni határ, hihetetlenül nehéz lenne tehát leszállási engedélyt kapni. Tételezzük fel azonban, hogy van repülőnk is, engedélyünk is! Leszállunk Gambelában. Hova menjünk? Kihez forduljunk ebben a nyomorult kisvárosban, ahol a főtéren, zuhogó esőben néhány mezítlábás, mozdulatlan etióp ácsorog? Mire gondolhatnak? Mire várhatnak? Honnan szerezzünk Gambelában autót, sofőrt és embereket, lapátokat, köteleket, hogy ha elakadunk a sárban, ki lehessen húzni a terepjárót? Honnan szerezzünk élelmet? Tételezzük fel azonban, hogy ez is mind megvan! Mikor érnék a helyszínre? Elég lenne-e az utazásra egy nap? Hány órseget kellene útközben meggyőzni, lekenyerezni, megvesztegetni, hogy továbbengedjenek? Végül aztán, már a tábor bejáratánál az ór visszafordítana minket, mert a táborban éppen kolera- vagy vérhasjárvány tombol, vagy nincs ott a parancsnok, aki engedélyt adhatna, nem akad olyan ember, aki tolmácsolhatna köztünk és a táborlakó nuerek között. Vagy pedig, ahogyan most is történik, a kapun túl már egyetlen élő lelket sem találunk.

Szudán volt az első afrikai ország, amely a II. világháború után elnyerte függetlenségét. Korábban brit gyarmat volt, amelyet mesterségesen, bürokratikus úton ragasztottak össze két részből: az arab-muzulmán Északból és a „néger“-keresztény (és animista) Délből. E két társadalom között régtől fogva létező antagonizmus, ellenségeskedés és gyűlölet uralkodott, mert az északi arabok éveken át támadták a délieket, összefogdosták és eladták őket rabszolgáknak.

Hogyan tudott ez a két ellenséges világ egy közös, független államban élni? Nem tudott – dehát az angolok éppen ezt akarták. Azokban az években a régi európai anyaországok meg voltak róla győződve, hogy ha formálisan lemondanak is a gyarmatokról, valójában úgyis ők fognak ott uralkodni – így Szudánban is – úgy, hogy állandóan békitgetik az északi muzulmánokat és a déli keresztényeket illetve animistákat. Rövidesen azonban szertefoszlottak ezek az imperialista illúziók. Még 1962-ben kirobbant Szudánban az első polgárháború Dél és Észak között (ezt korábban már megelőzte Délen egy sor lázadás és felkelés). Amikor 1960-ban először utaztam Délre, a szudáni vízumon kívül speciális, külön blankettán kiállított vízumra is szükségem volt. Jubában, Dél legnagyobb városában elvette tőlem egy határőr-tiszt. – Hogyhogy?! – háborogtam – erre nekem szükségem lesz, hogy eljussak Kongó határára, az pedig kétszáz kilométerre van innen! A tiszt nagy büszkén magára mutatott: – Itt én vagyok a határ! – mondta. És valóban, a város határán túl olyan föld terült el, amely fölött a kartúmi kormánynak már nem sok hatalma volt. És így van ez a mai napig – Jubát kartúmi arab helyőrség őrzi, a tartomány viszont a partizánok kezén van.

Az első szudáni háború tíz évig, 1972-ig tartott. Aztán, újabb tíz évig, törekeny, ideiglenes béke honolt, majd 1983-ban, amikor a kartúmi iszlám kormány az egész országra iszlám jogrendet (seria) akart erőltetni, kezdetét vette a mai napig tartó háború új, legborzalmasabb fázisa. Ez Afrika történelmének leghosszabb és legnagyobb háborúja, és e pillanatban valószínűleg az egész világ legnagyobb háborúja is, minthogy azonban bolygónk távoli vidékén zajlik és közvetlenül senkit, pl. Európát vagy Amerikát nem fenyegeti, különösebben senkit sem érdekel. Ráadásul e háború színpada, kiterjedt és tragikus halálövezetei – a kommunikációs nehézségek és Kartúm drasztikus korlátozásai miatt – gyakorlatilag hozzáférhetetlenek a média számára, s így a világnak a leghalványabb fogalma sincs arról, hogy Szudánban mekkora háború zajlik.

Márpedig zajlik több fronton és több síkon, amelyek közül az Észak-Dél konfliktus ma már nem is a legfontosabb, sőt, megtévesztő lehet, eltorzíthatja a valóság igazi képét. Kezdjük e hatalmas (két és fél millió négyzetkilométernyi) ország északi felétől! Szudán északi részét többnyire a Szahara és a Núbiai-sivatag teszi ki, amiről az embernek a végtelen homoktenger és szétmállott sziklatörmelékek jutnak eszébe. Észak-Szudán valóban homok- és kősvivatag, de nem csak ez. Ha Addisz-Abebából Európa felé repülünk, és Afrika ezen része fölé érünk, rendkívüli látványban van részünk: hosszan, hosszan húzódik a Szahara aransárga felszíne,

közepét azonban hatalmas, haragoszöld sáv szeli ketté – a szélesen, nyugodtan kanyargó Nílus mentén zöldellő mezők és ültetvények sávja. A sötét-okker Szaharát és a haragoszöld mezőket elválasztó határt mintha késsel jelölték volna ki: nincsenek itt semmiféle köztes sávok, fokozatok – elérünk az ültetvény utolsó növénykéjéig, s máris ott vannak a sivatag első homokszemei.

Nos, valamikor ezek a folyómenti mezők sok millió arab fellahnak és az ott vándorló nomád törzseknek adtak élelmet. Később azonban, különösen a XX. század felétől kezdve és már a függetlenség után, elindult egy folyamat, amelynek során a fellahokat elkergették kartúmi gazdag fajrokonai, akik a tábornoki karral együtt, a hadsereg és rendőrség segítségével megszerezték a Nílus menti termékeny földeket, s ott gigantikus méretű ültetvényeken exportálható növényeket – gyapotot, kaucsukot, szezámot – termesztettek. Így alakult ki az erős arab nagybirtokos osztály, amely a tábornoki karral és a hivatalnoki elittel szövetségben 1956-ban átvette a hatalmat, s gyakorolja azt a mai napig, háborút folytatva a „néger” Délel, amelyet gyarmataként kezel, s egyúttal elnyomva az ugyanazon etnikumhoz tartozó északi arabokat is.

Az elkergetett, földjeiktől, állataiktól megfosztott szudáni araboknak valahol helyet kell találniuk, valamit kezdeniük kell magukkal. Egy részüket a kartúmi vezetők besorozzák az egyre népesebb hadseregbe, más részüket a rendőrség és a hatalmasra duzzasztott hivatalnoki gárda soraiba. De mi legyen a többiekkel? A földnélküliek, gyökértelenné váltak óriási seregével? A rendszer ezeket igyekszik majd délre irányítani.

Észak lakóinak száma mintegy húszmillió, a délieké körülbelül hatmillió. Utóbbiak több tucatnyi, különböző nyelveket beszélő, más-más hitű és kultúrájú törzsre oszlanak. Ebből a soktörzsű déli tengerből is kiemelkedik két közösség, két nép, amelyek együtt az itteni lakosság felét teszik ki – a dinkák és a velük rokon (bár néha szembenálló) nuerek. Mindkét nép képviselőit messziről meg lehet ismerni: két méter magasak, sovány testalkatúak, bőruk színe igen sötét árnyalatú. Szép, délceg, méltóságteljes, sőt, kissé rátarti fajról van szó. Az antropológusok évek óta törik a fejüket, hogy mitől ilyen magasak és soványak. Tulajdonképpen csak tejjel, néha tehénnévrel táplálkoznak, teheneiket tenyészítik, tisztelik és szeretik. A teheneket nem szabad megölni, és a nők nem nyúlhatnak hozzájuk. A dinkák és nuerek egész életüket a tehének kívánságainak és szükségleteinek rendelték alá. A száraz évszakot a folyók – a Nílus, a Ghazal és főként a Sobat – közelében töltik az állatokkal, az esős évszakban pedig, amikor a távoli fennsíkokon zöldellni kezd a fű, elhagyják a folyókat, és csordáikkal a fennsíkok felé indulnak. Ebben az ősi ritmusban, ebben az ingaszerű, a folyópartok és a Felső-Nílus fennsíkjai között zajló, már-már rituális vándorlásban merül ki a dinkák és nuerek élete. Ahhoz, hogy létezzenek, nagy térségekre, határtalan földekre, nyitott, tágas horizontra van szükségük. Ha bezárják őket, megbetegszenek, csontvázázzá soványodnak, kihúnyanak, meghalnak.

Nem tudom, hogyan kezdődött az a háború. Olyan régen történt! Talán a kormányhadsereg katonái elloptak a dinkáktól egy tehent? A dinkák meg vissza akarták szerezni a tehent? Lövöldözés kezdődött? Többen elestek? Valahogy így kezdődhetett. A tehén persze csak ürügy volt. A kartúmi arab uraságok nem tudtak beletörődni abba, hogy holmi déli tehénpásztoroknak ugyanolyan jogaik legyenek, mint nekik. A déliek meg nem akarták, hogy a független Szudánban rabszolgakereskedők fiai kormányozzák őket. Dél különválást, saját államot követelt. Észak úgy döntött, hogy elpusztítja a lázadókat. Elkezdődtek a mészárlások. Hírek szerint a háború idáig másfél millió áldozatot követelt. Először tíz éven át az ösztönös, gyengén szervezett, Anya-Nya partizánmozgalom tevékenykedett délen. Aztán 1983-ban a dinka származású John Garang hivatásos ezredes megszervezte a Szudáni Népi Felszabadító Hadsereget (SPLA), amely ellenőrzése alatt tartja a déli területek többségét.

Hosszú háborúról van itt szó, amely hol erősödik, hol ellanyhul, majd újra fellángol, s bár oly régóta tart már, nem hallottam, hogy bárki is meg akarná írni a történetét. Európában minden háborúval könyvek tucatjai, dokumentumokkal teli levéltárak, külön múzeumi termek foglalkoznak. Afrikában semmi ilyesmivel nem találkozni. A háború itt, még a leghosszabb és legnagyobb is, hamar a feledés homályába merül. Nyomai már másnapra eltűnnek: a halottakat azonnal el kell temetni, a felégetett viskók helyére újakat kell építeni.

Dokumentumok? Itt ilyesmi soha nem is volt. Nincsenek írásos parancsok, vezérkari térképek, rejtelek, röplapok, kiáltványok, újságok, levelezések. Nem szokás naplót vagy emlékiratokat írni (legtöbbször egyáltalán nincs is papír). Nincs hagyománya a történetírásnak. Egyébként is – ki végezné el mindezt? Itt nincsenek adatgyűjtők, muzeológusok, levéltárosok, történészek, régészek. És jobb is, ha a csatatereken nem lábatlankodnak ilyenek. A rendőrség azonnal felfigyelne rájuk, börtönbe kerülnének, és kémkedés vádjával főbelölnék őket. Itt a történelem váratlanul jelenik meg, mint deus ex machina, betakarítja véres termését, elragadja az áldozatokat, és nyomtalanul eltűnik. Ki ő tulajdonképpen? Miért éppen minket sújtott kárhozatos varázslatával? Nem jó erre még gondolni sem. Legjobb, ha nem firtatjuk a dolgot.

Térjünk vissza Szudánhoz! Az a háború, amely nemes jelszavakkal, egy fiatal állam drámájaként indult (Észak: meg kell őriznünk az ország egységét, Dél: a függetlenségünkért harcolunk), idővel eltorzul, s olyan háborúvá válik, amelyben különböző fegyveres kasztok saját népük ellen, felfegyverzetek a fegyvertelenek ellen harcolnak. Mert ez az egész egy szegény országban, éhez az emberek országában zajlik, ahol ha valaki fegyverért, bozótágó kérésért és géppisztolyért nyúl, azt elsősorban azért teszi, hogy élelmet szerezzen, hogy jóllakjon. Itt a harc egy marék kukoricáért, egy tál rizsért folyik. És mindenféle rablást csak megkönnyít az, hogy óriási területű, utak, összeköttetés, kommunikáció nélküli országról van szó, ahol a lakosság kis közösségekben, elszórtan él, s ilyen körülmények között az útonállás, fosztogatás, banditizmus büntetlenül folytatható, hiszen nincs semmiféle ellenőrzés, felügyelet.

Háromféle fegyveres erő létezik ebben a háborúban. Van a kormányhadsereg – a kartúmi elit eszköze –, amelyet az államelnök, Omar al-Bashir irányít, s amellyel több hivatalos és titkos rendőrség, muzulmán testvéri közösség, magánhadsereg működik együtt.

Ezzel a kormányerővel állnak szemben a John Garang ezredes vezette SPLA partizánjai, és az SPLA-tól elszakadt különféle déli formációk.

S van végezetül egy harmadik kategória – a megszámlálhatatlanul sok ún. militias – vagyis fiatalokból (gyakran gyerekekből) álló paramilitáris csoportok, amelyek törzsi alapon szerveződnek különféle helyi bandavezérek parancsnoksága alatt. Ezek a bandavezérek, a helyzettől és a remélt haszontól függően, hol a hadsereggel, hol az SPLA-val működnek együtt (a militias Afrikában az utóbbi évek termése, olyan anarchizált, agresszív és növekvő erő, amely szétrobbantja az államokat, hadseregeket, a szervezett politikai és partizán mozgalmakat).

Ki ellen van ez a sok hadsereg, egység és front, a szolgálatok, sorozások? Miért harcolnak oly régóta? Néha egymás ellen, de legtöbbször saját népük, vagyis fegyvertelen lakosok, elsősorban nők és gyerekek ellen. De miért éppen nőkre és gyerekekre emelnek fegyvert? Talán valamiféle állati antifeminizmus hajtja ezeket a fegyveres férfiakat? Természetesen nem. Azért támadják és fosztogatják a nők és gyerekek csoportjait, mert ők kapják a nemzetközi segélyeket, nekik küldik a lisztet és rizzsel teli zsákokat, a kétszersületes és tejporos dobozokat, azokat a holmikát, amelyekre Európában senki sem figyel oda, itt viszont, a hatodik és tizenkettedik szélességi fok között, mindennél többet érnek. Egyébként nem mindig kell ezeket a kincseket elvenni a nőktől. Elég az is, ha az élelmet szállító repülőt a leszállás pillanatában körülfogják, elszedik a zsákokat és ládákat, s elszállítják saját egységükhöz.

A kartúmi kormány évek óta az éhínség fegyverét használja a déli lakosság megsemmisítésére. Azt teszi ma a dinkákkal és

nuerekkel, amit Sztálin tett az ukránokkal 1932-ben: halálra éhezeti őket.

Az emberek nem azért éheznek, mert a világon nincs elég élelem. Van, még sok is. Csakhogy az éhezők és a teli élelmiszerraktárak között magas akadály húzódik: a politikai játszma. Kartúm korlátozza az éhezőknek szánt segélyszállítmányok számát. Sok repülőt, még ha célba ér is, a helyi bandavezérek rabolnak ki. Akinek fegyvere van, élelme is van. Akinek élelme van, annak hatalma van. Olyan emberek között forgunk itt, akik nem a transzcendenciáról, a lélek mibenlétéről, az élet értelméről és a lét természetéről gondolkodnak. Ebben a világban az ember négykézláb mászva próbál kikaparni a sárból pár szem gabonát, hogy megérje a másnapot.

Itang:

Elmentünk a barakkokig. Alighanem kis kórház lehetett itt, de valakik lerombolták, kifosztották. De kik? Az ágyak feldöntögetve, az asztalok összetörve, a szekrénykék kinyitogatva. Egy új röntgenkészüléket kövekkel vertek szét, emelőkarjait kitördelték, a műszertáblát darabokra zúzták. Lehet, hogy ötszáz kilométeres körzetben ez volt az egyetlen átvilágításra alkalmas berendezés. Most valaki használhatatlan ócskavasat csinált belőle. De kicsoda? És miért? A közelben egy agregátor, az is összelapítva, szétverte. Jókora területen minden műszaki berendezés (kivéve, természetesen, a fegyvereket) használhatatlanná téve, megsemmisítve.

Keskeny gáton jutottunk el az egyetlen száraz, kiemelkedő térre. Mindkét oldalán magasan állt a rothadástól bűzlő víz, őrzöngtek a moszkítók. Mindenütt nedves mocsarak, rajtuk holmi kalyibák, többségükben üresek, de némelyikben emberek ülnek vagy fekszenek. A vízben? Igen, a vízben, saját szememmel látom. Végül összegyűjtöttek száz-kétszáz embert. Valaki félkörbe állította őket. Álltak szó nélkül, mozdulatlanul. Hova lettek a többiek, az a százötvenezer ember, hova indultak egy emberként egyetlen éjszaka? Szudánba. Miért? A vezetők parancsolták. A táborlakók évek óta éhező, már nem is gondolkodó, akarattalan élőlények. Még jó, hogy valaki parancsol nekik valamit, hogy tud a létezésükről, akar tőlük valamit. Ezek itt miért nem mentek el a többiekkel? Nem lehet tőlük megtudni. Kérnek valamit? Nem, semmit. Amíg kapnak valamilyen segítyt, életben maradnak, ha elfogy a segíty, meghalnak. De tegnap kaptak segítyt. És tegnapelőtt is. Vagyis nem olyan rossz a helyzet, és valóban nem kérnek semmit sem.

Egy idősebb férfi int nekik, hogy szétszéledhetnek. Még megkérdem, hogy szabad-e fényképeznem. Hát persze, hogy szabad. Itt mindent lehet.

A kút

Valaki ébresztget, érzem óvatos, könnyed érintését. A fölém hajló arc sötét, fölötte világos turbán, már szinte világít, mintha foszforeszkálna. Éjszaka van még, de köröskörül nagy a mozgolódás. Az asszonyok a sátrakat bontják, a fiúk a tűzrakóhelyet szedik rendbe. A sietős sürgölődés versenyfutás az idővel: minél többet elvégezni, mire fölkel a nap, és kezdődik a hőség. Gyorsan föl kell számolni az éjszakai tábor, és indulni kell tovább. Ezek az emberek egyáltalán nem kötődnek ahhoz a helyhez, ahol vannak. Mindjárt továbbállnak, nyomuk sem marad. Esténként énekelt dalocskáikban állandóan ez a refrén ismétlődik: „A hazám? A hazám ott van, ahol esik az eső“.

De messze még az este. Előbb föl kell készülni az útra. Legelőször is meg kell itatni a tevéket. Ez bizony sokáig tart, mert rengeteg vizet képesek meginni, mintegy tartalékként, amit sem az ember, sem más teremtmény nem tud megtenni. Aztán a fiúk megfejik a nőstény tevéket, a lapos bőrtömlők megtelnek savanykás, kesernyés tevetejjel. A kútból ezután a birkák és kecskék isznak. Van belőlük vagy kétszáz. Ezekre a nyájakra az asszonyok vigyáznak. Legvégül az emberek isznak – előbb a férfiak, utánuk a nők és gyerekek.

A láthatáron most megjelenik az első fényes csík – a mai nap előjele és a reggeli imádság ideje. Először a férfiak imádkoznak, de előtte még megmossák arcukat egy maréknyi vízzel. Ez a mosdás ugyanolyan koncentrációt igényel, mint az imádság: ahogyan egyetlen isteni szó sem, úgy egyetlen csepp víz sem vesztet kárba.

Ezután az asszonyok kiosztanak a férfiaknak egy-egy csészényi teát. A teát cukorral és mentával forralják, sűrű, mint a méz és laktató, a száraz évszakban, amikor nincs élelem, ez az egész napi táplálék, ki kell tartania a vacsoráig – az esti teáig.

Fölkel a nap, kivilágosodik, legfőbb ideje elindulni. Elöl mennek a férfiak és fiúk által vezetett tevék. Utánuk, porfelhőt verve, a birkák és kecskék. Rögtön mögöttük pedig a nők és gyerekek. Ebben a hagyományos rendben halad általában az emberekből és állatokból álló csoport, ezúttal azonban a legvégén ott megy még Hamed a szamarával és ráadásnak jómagam. Hamed kiskereskedő, az ő berberai kis szállodájában éjszakáztam. Amikor elmondta, hogy unokatestvéreivel Las Anodba indul a fivéréhez, megkértem, vigyen magával.

De hol van Berbera? Hol van Las Anod? Mindkét település Észak-Szomáliában fekszik. Berbera az Ádeni-öbölnél, Las Anod pedig a Haud fennsík. Útitársaim reggel észak, vagyis Mekka felé fordulva imádkoztak, a nap tőlük jobbra esett, most viszont, amikor útnak indulunk, balra esik. Ilyen ennek a világnak a geográfiája – bonyolult, zavaros, de Isten őrizzen attól, hogy az ember valamit összetéveszzen, az itteni, sivatagi körülmények között ez maga a halál. Aki járt már ezen a vidéken, az tudja, hogy ezek a Föld legforróbb tájai. De csak aki megismerte ezeket a helyeket, az fogja érteni, miről beszélek. Mert száraz évszakban a déli órák elviselhetetlenek – az maga a pokol. Valóban tűzön ég az ember. És ég körülötte minden. Még az árnyék is forró, még a szél is olyan, mint a tűz lángja. Mintha egy izzó, kozmikus meteorit haladna el a közelben, amely a maga termikus sugárzásával mindent hamuvá éget. Ilyenkor az emberek, állatok és növények mozdulatlanul dermednek. Mindenütt csönd van – halott, ijesztő csönd.

És mi úttalan utakon most épp e felé a vakító jelenség, a lángoló déli órák felé haladunk, a felé a halálosan kimerítő hőség felé, amely elől ráadásul nincs hova bújni, nincs hova menekülni. Senki sem beszélget, mintha minden figyelmünket és energiánkat a menetelés foglalná le, amely pedig mindennapi tevékenység, monoton rutin, életforma. Csak néha hallani, amint valaki rácsap botjával egy-egy lusta tevé hátára, vagy rákiált a rakoncátlan kecskékre.

Tizenegy felé jár az idő, amikor a menetszlop lassít, aztán megáll és szétszéled. Mindenki megpróbál elbújni a nap elől. Ennek egyetlen módja, ha az ember behúzódik az elszórtan növő, ágas-bogas akácfák alá, amelyeknek lapos, tépett koronája ernyőt formáz: ott akad némi árnyék, parányi rejtőzködő hűvösség. Mert ezeken a fákön kívül mindenütt csak homok, homok. Néhol egy-egy magányos, tövises, kócos bokor, kiégett, érdes fűcsomó, szürkére száradt mohacsik. És csak nagyon ritkán: kiálló kövek, szétporladt szikladarabok, rendezetlen kötörmelék-halmok.

– Nem lett volna jobb a kútnál maradni? – kérdem félig aléltan Hamedet. Alig három napja vagyunk úton, s már nincs erőm tovább menni. Egy görcsös fatörzsnek támaszkodva ülünk, de a fa árnyéka olyan keskeny, hogy a számárnak már csak a feje fér bele, törzse kegyetlenül pörkölődik a napon.

– Nem – válaszolja Hamed –, mert nyugat felől jönnek az ogadenek, és nincs erőnk, hogy szembeszálljunk velük.

Ekkor jöttem rá, hogy a mi vándorlásunk nem egyszerű helyváltoztatás, hogy miközben haladunk, különféle harcokban, állandó és veszélyes manőverezésekben veszünk részt, olyan erőpróbákban és összecsapásokban, amelyek bármely pillanatban rosszul

végződhetnek.

A szomálik egyetlen, többmilliószámú nemzetet alkotnak. Közös a nyelvük, a történelmük, a kultúrájuk. Egyazon területen élnek. Egyazon valláshoz – az iszlámhoz – tartoznak. E közösség mintegy negyed része délen él, és mezőgazdasággal – cirok, kukorica, bab és banán termesztésével – foglalkozik. A többség azonban nomád állattartó. Ezek között vagyok most én is valahol a Berbera és Las Anod között elterülő hatalmas, félsivatagi területen. A szomálik néhány nagy törzsre, klánra oszlanak (olyanokra, mint az isaaq, daarood, dir, hawiye törzs), ezek további, több tucatnyi kisebb klánra, majd pedig több száz, sőt ezer rokoni közösségre. A bonyolult törzsi csoportosulások, kapcsolódások közötti egyezségekből, szövetségekből és konfliktusokból áll össze a szomáliai társadalom története.

A szomáli ember valahol útközben, egy jurta-sátorban vagy egyenesen a szabad ég alatt jön világra. Nem fogja ismerni születési helyét, soha sehova nem írják azt be. Szüleihez hasonlóan nem lesz szülővárosa vagy szülőfaluja. Egyetlen identitása van – a családdhoz, a rokoni közösséghez, a klánhoz fűződő kapcsolata. Amikor két idegen találkozik, ezzel kezdik: – Te ki vagy? – Önmagam vagyok Ahmad Abdullah családjából, amely Mussa Araye csoportjához tartozik, az pedig Hasean Said klánjához, amely pedig az isaaq klánszövetségből való stb. Ez után a bemutatkozás után a másik ismeretlen felsorolja saját hovatarozását, meghatározza gyökereit, s az ilyen információcsere sokáig tart és hallatlanul fontos, mert mindkét ember azt akarja megállapítani, hogy összeköti-e vagy elválasztja őket valami, hogy egymás ölelő karjába essenek, vagy késsel támadjanak egymásra. Mellesleg ezeknek az embereknek a személyes viszonya, egyéni rokon- vagy ellenszenvet sem számít, egymás iránti baráti vagy ellenséges érzelmeiket a két klán között adott pillanatban fennálló viszonyok határozzák meg. Az egyes ember, az egyén nem létezik, csak mint egyik vagy másik törzs része jöhet számításba.

Amikor a fiú nyolc éves lesz, nagy megtiszteltetés éri: társaival együtt őrizheti a tevéket – a szomáli nomádok legnagyobb kincsét. Itt a tevé a mértéke mindennek: a gazdagságnak, hatalomnak, életnek. Mindenekelőtt ez utóbbinak. Ha Ahmed megöl valakit egy másik törzsből, Ahmed törzsének kártérítést kell fizetnie. Ha férfit ölt, száz tevét, ha nőt, akkor ötvenet. Különben kitör a háború! Teve nélkül az ember nem létezhet. A nőtény tevé tejével táplálkozik, teveháton szállítja egész ingóságát. Családot is csak tevé árán alapíthat: feleségét adott számú tevével veheti meg annak törzsétől. Végül pedig a kártérítés kifizetésével megmenti életét.

A rokoni csoport állatállománya tevékből, juhokból és kecskékből tevődik össze. Errefelé nem lehet földet művelni – a száraz, forró homokon nem terem meg semmi, marad tehát az állattartás. Az állatoknak viszont vízre és legelőre van szükségük. Csak hogy legelőből még az esős évszakban is kevés van, a szárazság beköszöntével pedig szinte teljesen eltűnnek, a kis tavak, kutak elsékelyesednek, vagy teljesen kiszáradnak. A szárazsággal együtt jön az éhínség, az állatok sorra hullanak, sok ember pedig éhenhal.

A szomáli fiú kezdi megismerni a világot, amelyben él. Tanulja azt. Az egyedül árválkodó akácfa, a tépett fűcsomók, a magányos, vastagtörzű majomkenyérfa mind jelekké válnak, amelyek elárulják neki, hol van, merre kell tartania. A magas sziklatömbök, a merőleges követdészek, kiálló sziklanyúlványok útjelzőkként működnek, irányt mutatnak neki, nem hagyják, hogy eltévedjen. Csak hogy a táj, amelyről már azt hiszi, hogy megismerte, hogy eligazodik benne, csakhamar szertefoszlatja önbizalmát. Kiderül ugyanis, hogy ugyanazok a helyek, a jeleknek ugyanazok a labirintusai és kompozíciói egészen másként festenek akkor, amikor a forró nap mindent kiéget, és másként az esős évszakban, amikor mindent elborít a buján tenyésző zöld növényzet, hogy ugyanazoknak a hasadékoknak és sziklanyúlványoknak más lesz az alakjuk, mélységük és színük a reggeli nap vízszintes sugaraiban, s megint más délben, amikor a napsugarak függőlegesen érik a földet. Ekkor a fiú megéri, hogy ugyanaz a táj többféle, állandóan változó kompozíciót rejt magában, s tudni kell, hogy ezek mikor és milyen sorrendben követik egymást, mit jelentenek, mit mondanak, mire figyelmeztetnek.

A fiú első leckéje ez: a világ beszél, méghozzá sok nyelven, s ezeket állandóan tanulni kell. Az idő múlásával aztán más leckéket is megtanul: megismeri saját planétáját, saját térképét s a rajta kijelölt csapásokat, utakat, azok irányát, rajzát, elhelyezkedését. Mert bár látszatra köröskörül semmi sincs, csak kihalt pusztaság, a valóságban ezeket a földeket számos földút, gyalogút, csapás, ösvény szeli át, amelyek ugyan nem látszanak a homokban és a kövek közt, de mélyen bevésszük az évszázadok óta itt vándorló emberek emlékezetébe. És itt kezdődik a nagy szomáliai játék, amelynek tétje a megmaradás, az élet. Ezek az útvonalak ugyanis kúttól kútig, legelőtől legelőig vezetnek. Az évszázados háborúk, konfliktusok és egyezségek eredményeként minden rokoni csoportnak, minden klánnak és törzsi szövetségnek megvannak a maga, hagyományok által szentesített útvonalai, kútjai és legelői. A helyzet nagyjából ideális olyankor, amikor elég eső esik, a legelők zöldesek, nincs túl sok állat, és nem születik túl sok ember. De jöjjön csak a szárazság, ami elég gyakori jelenség, száradjon ki a fű, apadjanak el a kutak! Az utak, ösvények évek alatt kialakult mesteri hálózata, amely arra szolgál, hogy a klánok elkerüljék egymást, ne találkozzanak, ne csapjanak össze, máris érvényét veszti, összegabalyodik, meglazul és szétszakad. A vándorló csoportok kétségbeesetten keresik azokat a kutakat, amelyekben még akad némi víz, s minden áron el akarnak odajutni. Mindenünnen a felé a néhány legelő felé hajítják az állatokat, ahol maradt egy kevéske fű. A száraz évszak a lázas keresés, a feszültségek, dühöngések, háborúk évadjává válik. Ilyenkor az emberekből előjön minden rossz tulajdonságuk: a bizalmatlanság, ravaszkodás, kapzsiság, gyűlölet.

Hamed azt mondja, hogy költészetükben gyakran esik szó olyan klánok tragédiájáról, pusztulásáról, amelyek már nem jutottak el vándorlásuk során a legközelebbi kútig. Az ilyen halálos vándorlás napokig, sőt, hetekig tarthat. Először a juhok és kecskék hullanak el, mert csak pár napig bírják ki víz nélkül. Aztán a gyerekek kerülnek sorra. – Aztán a gyerekek – mondja, de nem tesz hozzá semmit. Sem azt, hogyan reagálnak erre az anyák és apák, sem azt, hogyan temetik el a tetemeiket. – Aztán a gyerekek – ismétli, és megint elhallgat. Olyan borzasztó meleg van, hogy megszólalni is nehéz. Most múlt dél, az ember alig kap levegőt. – Aztán meghalnak a nők – folytatja kis idő múlva. – Akik még élnek, nem nagyon állhatnak meg. Ha minden halálesetnél megállnának, sosem jutnának el a kútig, s így az egyik halált újabb és újabb követné. A klán, amely vándorolt, létezett, valahol útközben eltűnne. Többé már senki sem állapítaná meg, hova lettek azok az emberek. Magam elé képzeltem azt az útvonalat, amely nincs, azaz, nem látni, s rajta az egyre gyérülő, egyre kisebb állat- és embercsoportot. – Egy ideig még bírják a férfiak és a tevék. A tevé akár három hétig is elvan víz nélkül. És nagy utat képes megtenni – ötszáz kilométert vagy még többet. És a nőténytevének végig van néhány csepp teje. Ez a három hét a felső határ, amennyit a férfiak és tevék kibírnak, ha egyedül maradnak a földön. – Egyedül a földön! – kiáltott fel Hamed, s hangjában kétségbeesés bújkált, mert éppen ez az, amit egy szomáli nem tud elképzelni: egyedül maradni a földön. Ember és tevé vándorol tovább kútat és vizet keresve. Egyre lassabban, egyre kimerültebben haladnak, hiszen lábuk alatt izzik a föld a nap tűzében, mindent áthat a pokoli forróság, minden szikrázik, lángol – a kövek, a homok, a levegő. – Az ember és a tevé együtt pusztul – mondta Hamed. Ez akkor következik be, amikor teljesen elapad a tevé teje, tőgye kiszárad, berepedezik. Embernek, állatnak általában marad még annyi ereje, hogy elvánszorogjon valamilyen árnyékig. Később aztán így találják rájuk – ott fekszenek holtan az árnyékban vagy ott, ahol az ember azt hitte, árnyék van.

– Tudok erről egyet s más – szakítottam félbe Hamedet – saját szememmel láttam Ogadenben. Teherautókon jártuk a sivatagot, hogy összeszedjük a haldokló nomádokat, és a godei táborba vigyük őket. Engem teljesen megrázott az, hogy ahányszor haldokló szomálikra és velük pusztuló tevéikre bukkantunk, azok az emberek az istennek sem akartak megválni állataiktól, pedig biztos halál várt rájuk. A Save humanitárius szervezet fiatal aktivistáival voltam ott, akik erővel vonsozták el a nomád pásztort a tevéjétől – mindkettő már csak csontváz volt – és vitték az átkozódó embert a táborba. Nem hosszú időre egyébként. A tábor lakói napi három liter vizet kaptak mindenre: ivásra, főzésre, mosásra. Napi ételadagjuk fél kiló kukorica volt. Ezenkívül hetente kaptak egy zacskó cukrot és egy darab szappant. Nos, a szomálik még ebből is tudtak spórolni, eladták a kukoricát és a cukrot a táborban kődörgő kereskedőknek, és félrerakták a pénzt, hogy új tevét vehessenek és elmenekülhessenek a sivatagba.

Nem tudtak másként élni.

Hamed nem csodálkozik. – Már csak ilyen a mi természetünk – mondja, de nem rezignáltan, inkább árnyalatnyi büszkeséggel. A természet olyasvalami, amivel nem szabad szembeszállni, nem kell arra törekedni, hogy megjavítsuk vagy hogy függetlenítsük magunkat tőle. Természetünket az Isten adta, tehát tökéletes. A szárazság, a forróság, az üres kutak és a vándorlás közben bekövetkező halál is tökéletes. Nélkülük az ember nem érezné aztán az eső igazi gyönyörét, a víz mennyei ízét, a tej élelő édességét. Az állat nem tudna örülni a lédús fünek, a rét illatának. Az ember nem tudná, mit jelent hideg, kristálytiszt víz sugarában állni. Eszébe sem jutna, hogy ez maga a mennyország.

Három óra van, a hőség lassan enyhül. Hamed föláll, letörli verejtékét, megigazítja turbánját. Indul, hogy részt vegyen a felnőtt férfiak gyűlésén, a siren. A szomálik fölött nincs semmiféle hatalom, semmiféle hierarchia. Az egyetlen döntéshozó szerv az ilyen gyűlés, amelyen bárki szót kaphat. Az összes férfi közösen meghallgatja a gyermek felderítők jelentéseit. A gyerekek ugyanis nem pihennek. Reggel óta figyelik, fürkészik a környéket: nincs-e a közelben egy másik, fenyegető erejű klán? Hol lehet a legközelebbi kút, amelyhez mi érhetünk elsőként? Mehetünk-e tovább megnyugodva, hogy nem fenyeget minket veszély? Ezeket az ügyeket szép sorban mind megbeszélik. A sir kiabálással, veszekedéssel, nagy zűrzavarral jár. Végül azonban csak megszületik a legfontosabb döntés: merre haladjunk tovább. Akkor aztán mindannyian fölállunk, és ósidóktól megállapított rendben útnak indulunk.

(Folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*

Gáll Ernő

A regionalizmus kihívása

A napjainkban mind erőteljesebben fellépő regionalista mozgalmak, a szaporodó regionalizációs fejlemények új jelentésekkel gazdagítják az erdélyiség örökségét. Ez a hagyomány tehát ebben a vonatkozásban is időszerűsített értelmezésre tarthat számot.

Hol és milyen mértékben érintkezett/érintkezik az „erdélyi gondolat” a különböző nagyságrendű tájegységi törekvésekkel? Mi a jövője az Erdély-tudatnak a „régión Európában”? Ezek a kérdések nem légből kapottak. Nem valaminő öncélú szellemi játékosság szüleményei. Ellenkezőleg: objektív adottságokból, a valóságot tolmácsoló állásfoglalásokból, eszmecserekből következnek. Feszegetésüket sokféle (nálunk is) fenntartások, gyanakvások kísérik. Számos tilalomfa veszi őket körül. A tabu-témák vesztégre azonban már nem totális. Európai folyamatok, tájainkon bátorak számító értelmiségi kezdeményezések szorgalmazzák a globalizáció, a regionalizmus, a föderáció, a különféle autonómiák kapcsolatainak - itt és most érvényesíthető - megvilágítását. Az említett fogalmakkal s az általuk közvetített aspirációkkal egyre gyakrabban találkozunk a közírásban, a politikai diskurzusban. Ez a „konjunktúra” számos fogalomzavarral, sztereotip fordulattal jár együtt. Éppen ezért az elméleti tisztázás, a pontosítás és új fogalmak bevezetése megkerülhetetlen feladatnak mutatkozik mindazok számára, akik az erdélyiség tradícióját - napjaink meghatározó társadalmopolitikai és szellemi áramlatainak hatására - ébreszteni próbálják.

*

A sürgető feladat teljesítését eszmetágító elemzések és viták segítik elő. Van mire hivatkozni, van kikre támaszkodni. Különösen örvendetes jelenség, hogy szűkebb pátriánkban színre lépett az a román értelmiségi csoport, amelynek tagjai - magyar szakemberekkel karöltve - erőfeszítéseiket éppen az említett problémakör tárlására összpontosítják. Elsősorban a marosvásárhelyi Pro Európa Liga kiadásában megjelenő Altera című folyóiratra gondolok. A színvonalas szemel több számát is (1998. 7, 8; 1999. 9, 10, 11 sz.) a regionalizmus és a föderáció bemutatásának szentelte. Az újjászületett Magyar Kisebbség oldalain évek óta rendszeresen találkozhatunk a tájegységi s a kisebbségi mozgalmak összefüggéseinek a boncolgatásával. A Korunk immár hagyományossá vált súlypontos számokkal veszi ki részét a téma tudatosításából. A 2000. 1-es száma például az autonómia formáival foglalkozik. A Hét szerkesztői és munkatársai figyelmének az előterében a régiók kérdése markánsan jelen van. A kutató-értelmező munkát serkenti a magyarországi, szlovákiai és vajdasági szerzőkkel, folyóiratokkal (Regio, Pro Minoritate) kiépített együttműködés. A külvilág felé való nyitottság pedig a nemzetközi szakirodalom eredményeivel való lépéstartást biztosítja.

A gyarapodó s az egyre mélyebbre hatoló búvárkodások, közlemények száma a kérdésgyűttes növekvő fontosságát, fokozódó aktualitását fejezi ki. A „divat” mögött kemény tények, szignifikáns alakulások húzódnak meg.

Itt van mindjárt a globalitás és regionalitás egyidejűségének, kölcsönhatásának a komplexuma. Napjainkban egyik sem vizsgálható a másik nélkül. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy például az európai integrációt egyszerre regionális és globális folyamatok munkálják. Ebben a megközelítésben földrésznünk maga is régió a glóbuszon, s ugyanakkor kisebb-nagyobb entitások összessége. Európát változatlanul körülhatárolt nemzetállamok alkotják, ám az integráció menetében a limesek jelentősége csökken. A nagyobbodó egészen belül a rész-szuverenitások szerepe szüntelenül zsugorodik.

*

Kétségtelen, hogy a főként kontinensünk nyugati részében kibontakozott tájegységi szervezkedések – eredményeikkel együtt – hatékonyan ösztökélik a közép-kelet-európai regionális kezdeményezéseket. A történelmileg évszázadokra visszanyúló földrajzi, társadalmi és kulturális képződmények önérvényesítő megmozdulásaiban gyakran heveny etnopolitikai mozgósítottságok feszülnek. 1960-1980 között e mozgalmak (baszk, katalán, breton, korzikai, skót, wales-i stb.) virulenciája nőtt. Azok, akik támogatták, illetve képviselték őket, elsősorban az el nem ismertség állapotából akartak kitörni. Akcióik – ezzel együtt – a hatalmon lévő többség beolvasztó politikája ellen irányultak. Nem egyszer az etnokulturális célokért való erőfeszítéseket szociális sérelmek, követelések is fűtötték. E kettős indíték következtében gyakran éles konfliktusok robbantak ki.

Az érdekkellentétek mélyén – mint jeleztem – legtöbbször nyelvi aspirációkra bukkanhatunk. Bennük az önazonosság kinyilvánítása és védelme jelentkezett. A regionalista küzdelmek sikereihez ama körülmény is hozzájárult, hogy rendszerint más társadalmi megmozdulásokkal (ökológiai, feminista, diákakciók stb.) való szövetségben teljesedtek ki. És végül ne tévesszük szem elől, hogy a régiókhoz kötött identitás választása, vállalása, az ilyen jellegű egyértelmű önmeghatározás az otthonra találás, az oltalmazottság élményét nyújtja az elidegenedés mai globális világában.1

A maastrichti egyezmény (1992) új szakaszt nyitott a nyugat-európai régiók fejlődésében. Új dimenziókkal gazdagította az európai szövetkezés és a regionális (etnikai) emancipáció ügyét. Az egyezmény megfogalmazói kifejezésre juttatták azt a felismerést is, hogy a különféle (regionális) művelődések nagy értéket képviselnek nemcsak hordozóik, hanem egész Európa szempontjából. Noha a regionalizáció folyamatában még sok a bizonytalanság, noha nagyok az eltérések, az integrációt egyelőre a nemzetállamok képviselik. A Régiók Bizottságának felállításával Maastricht erőteljesen sarkallta szubszidiaritás elvének gyakorlati alkalmazását is. Hatványozottan érvényt szerzett tehát annak az igyekezetnek, hogy a döntéseket minél közelebb vigyék az emberekhez. Lépést tett abba az irányba, hogy a régióknak is beleszólása legyen az őket érintő összeurópai opciók kidolgozásába. A maastrichti egyezmény az intézményesített partneri viszonyok meghonosításával sokat tett mind kontinentális és nemzeti, mind tájegységi szinten.

*

A regionalizmus, illetve a regionalizáció (a kettő ugyanis nem azonos, de egymással összefüggő; míg az előbbi alulról kibontakozó kezdeményezés, az utóbbi felülről kiinduló, adminisztratív jellegű lépés) nem pusztán nyugati modellek vonzásában történik. Vannak honi előzményei is. Kritikai számbavételüket nélkülözhetetlennek kell minősítenünk. Ez a múltidézés a régi illúziókból s a régi mulasztásokból adódó tanulságok levonását és a mai próbálkozások legitimálását szolgálhatja.

Ha a régió a központi hatalmakról némiképp levált, bizonyos hatáskörrel rendelkező nyelvi, széles értelemben vett kulturális, gazdasági, természeti sajátosságokat egy adott területen rögzítő konstellációt értünk (P. Glebel), amely valaminő identitástudatot is

kialakított magának, akkor erdélyi viszonylatban változatos múltbeli elgondolásokkal, kísérletekkel találkozhatunk. Jellemző továbbá, hogy – eltérő történelmi pillanatokban, szakaszokban – a kezdeményezések hol magyar, hol román oldalon (szász részről kevésbé) jelentkeztek. Közös regionális azonosságtudatot kifejező elképzelések azonban ritkán fordultak elő. Az erdélyi regionális entitás – különböző autonómiákhoz és föderációs tervekhez kötött – jövőképe többnyire válságtermék volt.

Visszapillantó leltárunk természetesen nem lehet teljes. A felidézett előzmények inkább csak példaértékűek. Az 1848-as unió és az 1967-es kiegyezés alapján Magyarországgal újraegyesített Erdélyben továbbélt és – különböző decentralizációs javaslatok közvetítésével – politikai motivációként is hatott a történelmi tartomány öngazgatásának a tradíciója. A különállás követelménye azonban ebben az időben elsősorban a román nemzeti mozgalom számára vált irányadóvá. Az akkoriban kialakuló – modern értelemben vett – román politikai pártok megnyilatkozásaiban (például a Pronunciamentul de la Blaj elnevezésű dokumentumban, 1868) tiltakoztak Erdélynek Magyarországgal való egyesítése ellen. A román elit számos tagja változatlanul a „bécsi utat” vélte járhatóknak, s a császári udvar támogatásával remélte céljait elérni. Az egységes nemzeti párt 1881-ben megtartott szebeni kongresszusán elfogadott program – többek között – Erdély autonómiájának visszaszerzését szorgalmazta. Főként ettől várta a románságot sújtó „sérelemi többletek” (Jászi Oszkár) kiküszöbölését. A Habsburg-házhoz fűződő – illuzórikusnak bizonyult – várakozások sajátos megnyilvánulása volt a Ferenc Ferdinánd köréhez közelálló Aurel C. Popovici-nak a Die Vereinigten Staaten von Grossösterreich című könyvében (1906) kifejtett terve, amely Ausztria föderalizálását javasolta.

Az első világháború vége, az Osztrák-Magyar-Monarchia szétesésének traumatizáló folyamata az erdélyi magyarság haladó értelmiségi csoportjait is fogékonyabbá tette minden olyan felfogás iránt, amely – az autonómia valaminő formája révén – nemcsak magyar szempontból ígért kedvezőbb alternatívát, hanem a nemzetiségekkel való kiegyezés/megbékélés távatát is kibontotta. Ilyen koncepciót kívánt Jászi Oszkárnak egy „Keleti Svájcot”, Erdély kantonális átszervezését előirányzó tervezete is.²

A szép plánumból – mint tudjuk – nem lett semmi. Maniúék már az aradi tárgyalásokon a magyar delegáció értésére adták, hogy számukra csak egyetlen megoldás létezik: a román királysággal való egyesülés. Igaz, a gyulafehérvári egyesülési határozatok kimondják, hogy mindegyik „népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához, saját anyanyelvére, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által”. Igaz az is, hogy a párizsi szerződés 14. szakaszának rendelkezése szerint: „Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen.” Mindez azonban írott malaszt maradt. (A székely kulturális önkormányzat a 30-as évek elején is még távoli kisebbségpolitikai célnak számított.)

Trianon után közvetlenül dilettáns tervek születtek (Székely Köztársaság, kalotaszegi republika, Bánsági Köztársaság), amelyeknek szerzői kapaszkodókat szerettek volna találni a megbolydult világban. Egészen más súlycsoportba tartoznak a Kiáltó Szó társszerzőnek, Paál Árpádnak és Zágoni Istvánnak a pragmatikus javaslatai. Kós Károly „nemzeti autonómiát” igénylő koncepcióját a gyakorlatiasság jegyében alkalmazva, Paál és Zágoni a magyar kultúra és nemzeti szervezkedés szabadságát – a területi öngazgatás s a nemzeti kataszter révén – szerette volna biztosítani.

Ezekben az években még a román nemzeti párt koriferusai is meg akartak valamit őrizni a régi Erdélyből. Eleinte védekezni próbáltak a Br(tianu)-féle liberális párt balkáni stílusú gyarmatosításával szemben. Iuliu Maniu és Alexandru Vaida Voievod kiadta a jelszót: „Erdély az erdélyieknek”. Ellenállásuk azonban tiszavirág-életűnek bizonyult. A szebeni Kormányzó Tanács megszűnésével a regáli hatalom-központosítás már nem ismert semmilyen önkorlátozást. Ráadásul ez a tendencia az 1923-as alkotmányban maradéktalan szentesítésre talált. Ilyen körülmények között Jászi Oszkár újabb erőfeszítései, hogy az utódállamokkal valamilyen dunai kulturális együttműködést hozzon létre, kudarcra voltak ítélve. Ugyanigy fiasco várt Gyárfás Elemérnek Maniuhoz intézett memorandumába (1919) foglalt „kibontakozási tervzetére”. Gyárfás az „erdélyi három nemzet unióját” kezdeményezte.³ Mostoha sorsa volt Müller Hermann szász jogász és publicista Erdély autonómiáját szorgalmazó elaborátumának is.⁴ Végül papíron maradt Romul Boil(román alkotmányjogász tanulmánya is (1931),⁵ amely a román államgépezet széles körű decentralizációjában jelöli meg a válságból kivezető utat.

*

Az erdélyiség politikai kudarcait némiképp kompenzálta – főként magyar vonatkozásban – az a sikertörténet, amelyet az irodalom területén mutathat fel. Az irodalmi-művészeti teljesítmények (minden vitatható vetületükkel együtt) az itteni regionalizmus termékenyítő jellegét bizonyították. Persze, a transzszilván irodalmi virágzás nem volt azonosítható a három erdélyi nép és művelődés – kölcsönhatásokat közvetítő – szövetkezésével. Az ilyen értelemben vett erdélyi regionális irodalom nem született meg. A helikoni irodalom viszont, amely őrizte, továbbélte a történelmi tartomány sajátos tradícióit, s ugyanakkor beilleszkedett az európai regionális irodalmak korabeli fellendülésébe, színrelépésének első pillanatától kezdve szembefordult a faji, a helyi „rögválóságokból” eredeztetett mítoszokkal. Nem az elszigetelődés, a bezárkózás, hanem a nyitottság, az európai értékek iránti nagyfokú fogékonyság jellemezte. Ezt az orientációt méltatta és támogatta Babits Mihály is, aki Európaiság és regionalizmus⁶ című írásában a hagyományos európai kultúrértékek követésében jelölte meg a kisebbségi irodalmak útját. Babits azt várta, azt sürgette a kis irodalmaktól, hogy olyasmit fejtszenek ki, amire a nagyobbak alkalmatlanok vagy képtelenek. Ez a teljesítmény legitimálná létüket. Jövőjüket is szavatolná.

A regionalizmus jegyében startoló és kifejlődő erdélyi magyar irodalom történészeit, a transzszilvanizmus régi/új bírálóit behatóan foglalkoztatja az egyetemes magyar művelődés, az összmagyar irodalom és a kisebbségi kultúrák-irodalmak viszonya. E kapcsolat minősítésének nemzetontológiai, a kisebbségi létet lényegileg érintő jelentése van.

Jellemző ebből a szempontból, hogy a toleranciát és bizonyos szabadelvűséget átörökítő hagyományra építkező, ám egy történelmi kataklizma következtében „önálló sodó” erdélyi irodalmat rögtön az elején szakadárság miatt ítélték el. Ravasz László 1928-ban az „irodalmi skizma” bűnében marasztalta el a transzszilvanista írókat. Az Erdélyből áttelepült református püspök vádja heves polémiát váltott ki. Ennek során a helikonista írók krémje egyöntetűen hitet tett amellett, hogy az erdélyi irodalom a magyar nemzeti irodalom szerves, elidegeníthetetlen részét alkotja. Krédójukban ama meggyőződésüknek is hangot adtak, hogy a kisebbségi élet nyomása alatt létrehozott értékek az összmagyarság életét és mentalitását gyarapíthatják.

Ennek a „visszacsatolásnak” van azonban egy másik „olvasata”, egy másik vetülete is. Láng Gusztáv – aki sok székszísszel viszonyul a transzszilvanizmushoz és értékrendjéhez – arra figyelmeztet, hogy „az erdélyi magyar író minél kevésbé képes azonosulni azzal az államrenddel, amelyben polgárként él, annál inkább kötődik – nem csak nyelvében, írói-költői technikájában, hanem egész világképében – a nemzeti hagyományokhoz, mert a nemzetiségi elnyomás, a kisebbségre nehezedő diszkrimináció ellen csak így tud tiltakozni. (...) minél nagyobb diszkriminatív nyomás nehezedik egy kisebbségre, annál erőteljesebben érzi a többségi nemzethez képest más voltát, annál tudatosabban keresi ennek a másfajta identitásnak a kinyilvánítási lehetőségét. Azaz nemzetudata az (anyanemzettel) kapcsolja össze elsősorban.”⁷

A Kivándorló irodalom szerzőjének a radikalizmusában sok igazság rejlik. Kérdés viszont, mennyire elviselhető tartósan a tételéből

következő szkizfrenikus létállapot és tudat? Hová vezethetnek ezek egy lappangó vagy nyílt etnikumközi konfliktusokkal megterhelt közegben?

Régióink népesedési és geopolitikai valóságához közelebb állónak érzem Pomogáts Bélának az erdélyi magyar kultúra hárm kötődésről szóló nézetét. Pomogáts, aki könyvet írt a transzszilvanizmusról, és több írásában foglalkozott a nemzeti és a regionális irodalmak viszonyával, úgy látja, hogy minden kisebbséget többféle kötődés határoz meg. Alapvető természetesen az anyanemzethez való viszony, hisz ahhoz tartozik, de nem kevésbé fontosak a léte kereteit jelentő országhoz, annak többségi nemzetéhez, s az ott élő más népekhez való kapcsolatai. Végül – hívja fel a figyelmet Pomogáts – nem szabad megfeledkeznünk e népcsoportnak önmagához, történelméhez, kialakult hagyományaihoz, egyszóval saját identitásához való ragaszkodásáról. Az önazonosság megőrzéséhez, s a jövő fejlődéséhez mindhárom vonatkozási rendszerre szükség van. „Jó példáját adja – írja Pomogáts – e hárm rendszerben érvényesülő meghatározottságnak az erdélyi (romániai) magyar kultúra, amely természetesen nem tudja kivonni magát a romániai társadalomban érvényesülő folyamatok hatása alól, híven őrzi a magyar nemzeti kultúra egységének tudatát, ugyanakkor erős elkötelezettséggel és tudatossággal kötődik az erdélyi magyarság hagyományaihoz és szellemi értékeihez.”⁸

Szervesen kiegészíti ezt a koncepciót Pomogátsnak a „magyar irodalom policentrikus modelljét” kifejtő elmélete. Szerzőnk úgy látja, hogy ez a szellemi képződmény eltér az ismert több központú kultúráktól (francia, kanadai-francia, angol, kanadai-angol stb.). A magyar irodalom központúsága abból származik, hogy az utódállamokban jelentős magyar kisebbségek élnek, szerte a világban pedig számottevő emigrációs csoportok alakultak ki. Ezek – önmagukat is oltalmazva – megteremtették a maguk literatúráját.

Ilyenformán a különböző művelődési-irodalmi regionalizmusok a maguk változatosságában egyszerre fejezik ki a kisebb-nagyobb magyar diaszpórákat s az egységes nemzeti művelődés életerejét.

*

Kuncz Aladár, aki – túlzás nélkül – meg is személyesítette a magyar kultúra egységét, s az erdélyi regionális irodalom európai elkötelezettségét, Erdélyben egy virtuális Közép-Európát látott. Szemléletére utalva, az erdélyiség mai, regionalista fogantatású ébresztése a közép-európai problematika körüli eszmecserek felelevenítését is kívánja.

A nyolcvanas évek közepén, amikor Milan Kundera megjelentette nagy visszhangot kiváltó esszéjét⁹, a régiót sújtó szerencsétlenség lényegét abban jelölte meg, hogy országai eltűntek Nyugat térképeiről. A jeles cseh író Európa e részének a szovjet birodalomba való beolvasztása, identitásának elrablása ellen tiltakozott. Protestáló hangjába a szemrehányás, a felelősségre vonás akcentusai keveredtek, hiszen úgy látta, hogy a tragédiát kiváltó ok nem csupán Oroszországban keresendő. Kundera Európát is elmarasztalta, mert a valamikor szervesen kultúrkörébe tartozó népeket és államaikat sorsukra hagyta.

Milan Kundera írása nem hajdanvolt – nyugati fogantatású – művelődések nekrológja kívánt lenni. Ő nem valaminő megrendítő rekvizitum akart nyilvánosságra hozni, hanem – szándékai szerint – szellemi-erkölcsi emancipációra, a régióazonosság visszahódítására buzdított. Mondhatni, szellemi szabadságharcra ösztönzött, s ez az inkább rejtett, mint explicit módon megfogalmazott felhívás főként térségünk másként gondolkodó értelmiségie között talált kedvező fogadtatásra. Persze, a polémia sem maradt, nem is maradhatott el. A Kunderával vitába szállók azonban nem csupán a nézeteit többé-kevésbé határozottan elutasítók köréből kerültek ki. Szenvedélyes pro- és kontra-érveket váltottak ki azok a kérdések, amelyek a régió hatáira, jellegére és jövőjére vonatkoztak.

Mit jelentett, mit jelenthetett akkor a közép-európai gondolat? Hívei nosztalgiákat követtek, avagy utópiákat kergettek? Történelmileg kialakult társadalom-gazdasági és politikai struktúrákat fejez ki ez a fogalom, vagy pusztán irodalmi-művészi, építészeti stílust, ízlést-e, egy végérvényesen letűnt kor bizonyos rétegeinek életérzését idézi-e fel?

Noha e kérdések napjainkig sem találtak egyértelmű válaszokra, maga, az őket kiváltó helyzet már nem létezik. A szovjet birodalom összeomlott, a közép-keleti országok elindultak a demokratikus átalakulás, a jogállam építése útján. Az európai integráció részeivé szeretnének válni. A tragédia, sőt, a tragédiák mégsem tűntek el. Sok – a Kundera-féle esszé táplálta – várakozás ugyanis illúzióknak bizonyult, s a kiábrándulás, a csalódás ezen a téren is lehangolóan, demoralizálóan érvényesül.

Temessük-e el végérvényesen Közép-Európa eszméjét? Soroljuk-e be a többi levitézlett utópia közé, vagy – az eddigi kudarcok ellenére – mint jövő's alternatívához, továbbra is ragaszkodjunk hozzá? Talán bizonyos vonatkozásban revízióra, korszerűsítésre szorul?

A régi – többnyire válasz nélkül maradt – kérdésekhez tehát újabbak kerültek, s a most bekövetkezett tragédiák szintén megoldást követelnek. A jövő felé mutató katarziszokat igényelnek.

*

Bármennyire is sürgetőek ezek a feladatok, a kiütkeresésben vissza kell térnünk Kundera és társai koncepciójához. Vissza kell kanyarodnunk az egyébként tovább gyűrűző vitákhoz.

A The New York Review of Books szerzőjének víziójában földrésznünk nyugati és keleti része között található ama középső térség, amely kulturálisan a Nyugathoz tartozott, ám politikai szempontból a Kelet bekebelezte. E felosztást megalapozó ismérvek között a közművelődést megkülönböztetett fontosságú hely illette meg. Közép-Európa – Kundera szerint – mindenekelőtt a kultúra s a sors közösségében rejlik, s amikor a szovjet totalitarizmus elleni magyar, lengyel és csehszlovák felkeléseket méltatta, a bennük munkáló közösségi, kulturális emlékezés hatékonyságát emelte ki. Közép-Európát a hozzá képest teljesen más, tőle idegen orosz civilizációtól óriási távolság választja el. Míg az előbbit a legkisebb területen elérhető legnagyobb változatosság jellemzi, az utóbbit a legkiterjedtebb helyen megvalósítható legkisebb eltérésre, valójában a minél következetesebb uniformizálásra törekszik. Közép-Európát állandóan változó határok között, közös sorsban osztozó nemzetek lakják, amelyek ugyanakkor a túlélésért küzdenek, s eközben egymással is szüntelenül konfliktusokba keverednek. Hányatott, nem egyszer tragikus történelmi múltjuk, az elmaradottság okozta hátrányok ellenére, ezek a népek – főként a múlt századfordulón – virágzó kultúrákat hoztak létre, s ezeket – minden súrlódás, minden ütközés ellenére – számos azonos emlék, probléma és hagyomány táplálta. A gótika és a barokk limesei egybeesnek a Közép-Európa hatáiraival, ám kereteik között a legmodernebb eszmei-művészi újítások is honosokká váltak. A Nyugat – állapította meg Kundera – leírta e közties országokat, ám a Keletnek átengedett zóna sorsában – cseppben a tenger – egész Európa sorsa sejlik fel.

E fejtegetések mai felidézése érthetővé teszi számunkra, miért bizonyult – mint már jeleztük – a térség értelmisége befogadásukra oly fogékonyak. Milan Kundera, Vaclav Havel, Adam Michnik, Konrád György és mások Közép-Európája jellegzetesen értelmiségi aspirációkat tolmácsolt. A gondolat s a kritika szabadságának, az egyéni-közösségi autonómiáknak a vágya, a nemzeti hagyományokhoz és az önazonossághoz való ragaszkodás, a hatalom állította tabuk, a különböző cenzúrák eltávolításának a motivációja feszült bennük. Ezért ítélnék találnak Konrád György felfogását, aki Közép-Európa újrafelfedezését kiváltóképp

értelmiségi gondolatként és akcióként értékelte. Ebben az uralkodó ideológiával szembeszegülő kulturális vállalkozásba olyan kihívásra ismert, amely – szűk érdekeken, napi politikai ambíciókon felülemelkedve – hivatalos tételeket, szentesített sémákat tett kérdésessé. Képviselőit döntően erkölcsi motivációk, például az igazságban való élés vágya (Havel) hajtotta. Sajátos felelősségtudat ösztökélte őket. Tetteikben és érveikben a civil társadalom önszervező szárnypróbálgatásai nyertek eszmei kifejezést. Kezdeményezéseik az emberjogi szervezkedésekhez kapcsolódtak, de csak ritkán szövetkeztek azokkal, akik a rendszert belülről igyekeztek megreformálni.

*

Létezik-e Közép-Európa? – tette fel a kérdést Timothy Garton Ash.¹⁰ Kérdése némi bizonytalanságról árulkodik, de aggályait mások is osztották. A vita résztvevőinek egy része – Közép-Európáról szólva – a valóságként való tételezés s a képzelet világába történő kivetítés között ingadozott. Maga a kérdező Ash is kénytelen volt beismerni, hogy a feltámasztandó régió egyelőre csak eszmeként létezik. Mások mindenekelőtt mint az önmagára találás, illetve a jövő felé mutató tájékozódás motívumát mutatták be. Természetesen, ebben a vonatkozásban is találkozhattunk a szintézist keresőkkel, akik szerint Közép-Európában egyidejűleg kell valóságot és ideológiai építkezést látnunk.

Nem kisebb bizonytalanságba ütköztünk ama kísérletek esetében, amelyek a – létező vagy imaginárius – tömb helyét és környezetét szerették volna körvonalazni. Szinte egyöntetű az a megállapítás, hogy Közép-Európa átmeneti és viszonylagos jellegű. Határait mindig is nehezen lehetett rögzíteni; gyakran változtak. Ezeket a határokat történelmi drámák, nagyhatalmi vetélkedések, erősödő vagy gyengülő kulturális befolyások és önmeghatározó velleitások rajzolták meg, illetve ugyanezek a tendenciák játszottak szerepet abban, hogy a századok során nem egyszer módosultak. (Talán most nyílt alkalom arra, hogy a térség helyét és sorsát ne kizárólag külső erőkörpontok, hanem belső tényezők, aspirációk is meghatározzák. Nem csupán a belső és külső határok cserélődtek az idő sodrában, hanem – legalábbis úgy tűnik – az egész régió Nyugat és Kelet között mozog. Ady Endre, aki Párizs szerelmese és hazája sajátos jellegének, értékeinek védelmezője volt, Magyarországot „kompországnak” minősítette, amely két part, Kelet és Nyugat között ingázik, de inkább Kelet felé tart. Nos, a költői hasonlattal élve, Közép-Európát „komprégióként” is jellemezhetnénk, mert – a két pólus szívó-taszító hatására – hol az egyikhez közeledett, hol a másiktól távolodott.)

A régió határainak és belső összetevőinek egyértelműbb megállapítását az a körülmény is bonyolítja, hogy – amint arra számos szerző rámutat – Közép-Európában a többszörös és egymással bonyolult kapcsolatban, kölcsönhatásban lévő sokszínűség elemei uralkodnak. Etnikumok, nemzetek, vallások, nyelvek és művelődések érintkeznek/ütköznek itt egymással, s a központtól távolító, valamint a központhoz közelítő erők változó súlya és szerepe szintén az illékony heterogenitás fokozásához járult hozzá.

A „halmozott és egybefonódott pluralitások” (Hanák Péter) okozta nehézségek, a régiót jellemző elemzésekben oly sűrűn tetten érhető elfogultságok azonban nem jelentik azt, hogy a vitát kiváltó/tápláló munkákban és magában az eszmecserében ne lett volna, ne lenne jelen a tárgyilagos vizsgálódás. Közép-Európa eszméje nem pusztán a nosztalgiák s a vágyak forrásvidékéről merít. Nem egyedül költői-írói víziók, nem csak elit fők sznob tervei táplálják. A tudományos kutatás éppúgy bábáskodott a világra jötténél, mint az a merészen anticipáló politikai gondolkodás, amely a történelem- és kultúrfilozófiával, valamint a jövőkutatással rokon.

Amit a tudományos vizsgálódást illeti, a történelemtudomány különböző ágait kétségtelenül privilegizált hely illeti meg, ám a geopolitika s a gazdaságtan eredményeiről sem szabad lemondani. De azt is mindig szem előtt kell tartanunk, hogy nincs olyan vegytiszta szakmai bűvárkodás, amely bizonyos politikai preferenciáktól teljesen mentes lenne. Kétségtelen, az utóbbiak hatása nyomon követhető a tekintetben is, hogy egyik vagy másik szerző kétrégiós, illetve háromrégiós koncepció mellett teszi le a garast. Míg az utóbbi képviselői – különböző indítékokból – nem akarnak a Kelettől teljesen elszakadni, az előbbi megszólaltatói a kizárólagos nyugati orientációt szorgalmazzák. Az egyik vagy másik felfogás melletti opciót – a felsorolt készletetek mellett – még olyan helyzetek is befolyásolják, mint például a Romániához tartozó Erdélyé, amely múltja, számos hagyománya révén a Nyugathoz kötődik.

Az életből tragikus módon távozott magyar történész, Szűcs Jenő nemzetközileg is elismert munkájának¹¹ már a címe is jelzi, hogy a háromrégiós felfogást képviseli. A tanulmány eredetileg – a szamizdatként megjelentetett – Bibó-émlékkönyv részére készült, a legális kiadás évszáma (1983) pedig azt bizonyítja, hogy Európa régióinak, illetve Magyarország, a magyarság európai helyzetének a problémája Milan Kundera esszéjének nyilvánosságra kerülése előtt is mélyen foglalkoztatta a magyar értelmiségi elitet. A kérdéskör feszegetésének egyébként nagy magyar hagyománya van, a Szűcs-féle vizsgálódás közvetlenül Bibó István gondolatvilágából inspirálódik. Ezt a körülményt a francia kiadás¹² előszavának a szerzője, Fernand Braudel is kiemeli. Braudel rámutat arra, hogy Szűcs kutatásai és eredményei ama bibói felismerésre támaszkodnak, amely szerint a történelem eseményei, fejleményei mögött hosszú századok folyamán kialakult szerkezetek húzódnak meg, s ezek a jelent is több vonatkozásban meghatározzák. A történelemben – Szűcs szerint – nemcsak szerkezetek, hanem modellek is találhatóak. E képződmények belső összetétele változhat ugyan, érvényük viszont megmarad, s a struktúrákon át érezteti hatását.

E szemlélet optikájában vizsgálva Európa történelmileg kialakult szerkezeit, régiók számára Szűcs Jenő megfelelőbbnek találja a Közép-Kelet-Európa elnevezést. Nagy erudícióval vázolja fel mind a nyugati társadalomfejlődést (pl. a társadalom s az állam szétválasztása), e fejlődést kifejező intézményeket, fogalmakat (társadalmi szerződés, természetjog, népszuverenitás, a hatalmak elválasztása), mind a keleti alakulást. Az utóbbira – többek között – a jobbágyság prolongálódása, valamint az lenne jellemző, hogy keretei között a társadalom „államosítása” ment végbe. A kelet-európai jellegű szerkezetben – Bibó nyomán – a társadalmi viszonyok hosszú távú mozdulatlansága, újabb és újabb holtpontok, zsákutcák alakulása figyelhető meg. Közép-Kelet-Európa a kétféle szerkezet között helyezkedik el, mégpedig úgy, hogy „a nyugatias modellekhez és normákhoz igazodott ugyan, de a kelet-európai közegben eleve a szerkezet szinte minden ponton kitapintható módosulásával.”¹³ Figyelmet érdemel, mert a történelem reáliáihoz való igazodás tolmácsolja, hogy Szűcs hangsúlyozza: a két szélső modell közé eső régió nem egységes képződmény, hanem többféle variánsot hozott létre.¹⁴

*

Milan Kundera esszéje 1984-ben nyomatékosan tudatosította, hogy az általa vizsgált tragédia kis nemzeteket sújtott. Olyanokat, amelyek – a maguk bizonytalan kontúr-regiójában – Németország és Oroszország közé szorultak. Még a cseh író e kis országok elorzott – főként a kultúra területén érvényesült egykori kimagasló teljesítményeire s a bennük megnyilvánuló, ám az idegen nagyhatalmi kisajátítástól fenyegetett – identitására hivatkozott, a XX. század egyik legszámottevőbb és legnormálisabb magyar politikai gondolkodója, Bibó István négy évtizeddel előbb a kelet-európai kisállamok nyomorúságáról értekezett.¹⁵ Az érintett kelet-európai államokról készített bírálati láttelet – grosso modo – az egész közép-európai régióra vonatkozik, ezért feltétlenül meg kell vele ismerkednünk.

Bibó István – akárcsak Kundera – elsősorban Lengyelország, az egykori Csehszlovákia és Magyarország történelmi pályáját vette tekintetbe, amikor Közép- és Kelet-Európa politikai kultúrájának a deformálódását diagnosztizálta. A három állam sorsának közös vonásait kimutatva, Bibó arra a következtetésre jutott, hogy ezek az országok történelmi zsákutcába sodródtak, ahol – a nemzeti keretek bizonytalansága, a nemzetállalulás kínos voltából kifolyólag – zavaros filozófiák, hazug propaganda, de legfőképp az antidemokratikus nacionalizmus befolyása alá kerültek. Ilyen körülmények között, a közép- és kelet-európai „politikai lelkiség” legfőbb vonásává a közösségért való egzisztenciális félelem vált. Márpedig a félelem és a demokrácia összeegyeztethetetlen egymással.

Térségünkben – Bibó szerint – a politikai jellem is eltorzult. Hisztérikus lelkiállapot alakult ki, aminek következtében a valóságos, a lehetséges és a kívánatos dolgok közötti határvonalak elmosódtak. A Bibó István készítette látletben alapvető patogén tényezőként szerepelnek a kibogozhatatlan területi ellentétek, s az a terület-központú szemlélet, amely a közép-kelet-európai államok közötti konfliktusokat gerjeszti. Bibó felfogásában ezen államok nyomorúsága jórészt az állandó, illetve időről időre kiújuló területi vitákban nyilvánul meg.

Láthatjuk, Bibó elemzésében a Milan Kundera jelezte tragédia több dimenzióban követhető nyomon, előzményei pedig a letűnt évszázadokba nyúlnak vissza. Éppen ezért indokolt, hogy nem annyira Közép-Kelet-Európa tragédiájáról, mint inkább tragédiáiról beszéljünk.

Nem vitás, hogy Közép-Európa „elrablásában” Kundera felfedezte a térség országai tragikus sorsának egyik lényeges összetevőjét. De csak az egyiket. Az sem kétséges, jól látott, amikor – mint említettem – Oroszország mellett e tragédia előidézőjeként Európát is bírálta. A cseh író és több vele egyetértő szerző nem fordított azonban kellő figyelmet arra, hogy balsorsunkért ezek az országok maguk is felelősek. Kunderaék csótlásátának következményei éppen az elmúlt években váltak nyilvánvalóvá, amikor a szovjet megszállás megszűntével az egymással önpusztító területi konfliktusokba bonyolódó országok tengernyi szenvedést idéztek elő.

Meggondolkoztató, sőt érthetetlen, hogy Kundera – más eszmetársaival együtt – szinte észre sem vette a térség rákfenéjét: a kisebbségi kérdést. Igaz, Timothy Garton Ash és Czesław Miłosz megkongatta a vészharangot a térségben endémikusan jelenlévő, kitörésre kész, egymás ellen acsarkodó nacionalizmusok miatt.¹⁶ A napjainkban elszabadult sovénacionalizmusok démonjainak elemzése, illetve bírálata azonban nem szerepel kellő fajsúllyal a régió jövőjével foglalkozó írásaiban. De ki látta előre ezt a század- és ezredvégi apokalipszist? A Bosznia-szindróma – tudtommal – egyetlen prognózisban sem fordult elő.

Persze, azok az elképzelések és tervek, amelyek a régió békés hónapjait, modernizációját próbálták körvonalazni, rendszerint hangsúlyozták, hogy ez a jövő csak az itt élő népek, nemzetek és nemzetiségek kiegyezésével, alkotó együttműködésével közelíthető meg. Szarajevó, Gorazdsze és Koszovó után azonban lehet-e, szabad-e még ilyen reményeket táplálni? Közép-Kelet-Európa felemelkedése a mítoszok avagy az utópiák birodalmába tartozik?

Leszek Kolakowski már a hetvenes évek elején figyelmeztetett arra, hogy nihilista módon a mai ember sem mondhat le a mítikus képekről és szemléletről. A racionális gondolkodás nem küszöbölheti ki ezeket, mert nélkülük létünk megszűnne emberhez méltónak maradni.¹⁷ Ernst Blochtól megtanulhattuk, hogy a „remény-elv” az emberi lét nélkülözhetetlen motivációi közé tartozik; félreismerhetetlenül jelentkezik azokban a – „docta spes”-t kifejező – konkrét utópiákban, amelyek nem légyarákat építenek, hanem – a jövőnek elébe vetve – a valóságos latens, ám életbe ültethető, gyakorlatilag alkalmazható tendenciát fejezik ki.¹⁸

Tény, hogy a világboldogító messianizmusok csődjével, a valóságtól elrugaszkodott, de erőszakkal a térség országaira oktroyált modell bukásával az utópiák ázsiója nagyot esett. Szinte semmivé foszlott. Megnőtt viszont ama jobbító erőfeszítéseké, amelyek – pragmatizmussal is elegyesen – a demokratikus átalakulást, az átmenetet a lehetséges legnagyobb szociális érzékenységgel kívánják megvalósítani. A jövőt fürkésző, a küszöbön álló új század, új évezred távlatait kitapogató gondolatokra, „nappali álmokra” és valósnak mutatkozó tervekre azonban továbbra is szükség van térségünk esetében is.

Éppen ezért földrésznünk e tájain is jelentkező/izmosodó regionalizmusok idején nem szabadna lemondani a közép-európai gondolatról. Noha manapság kezdjük árnyaltabban megítélni az Osztrák-Magyar Monarchia szerepét, a közép-európaiság nem merülhet ki a múlt iránt táplált nosztalgiából.

Közép-Európa (lehet, kissé idealizált) továbbélteése hozzájárulhat ama légkör meghonosodásához, amely a kisebbségi kérdés korszerű rendezésének is kedvez. E tekintetben a „köztes Európa” tradíciója s az új életre galvanizált erdélyiség szerencsés módon találkozhat. Jól kiegészítheti egymást.

*

A regionalista reneszánsz s az európai egyesülés összefüggései között, a közép-kelet-európai valóság talaján megkerülhetetlennek mutatkozik a nemzetállamok hónapjainak a becserkészése is. Merész jövő-anticipációk s e tájakon hatékony pragmatizmus valaminő egybeötvözésére lesz szükségünk. (Persze, ez a szintézis nem lesz, nem is lehet tökéletesen kiegyensúlyozott. Szinte elkerülhetetlen, hogy egyik vagy másik összetevő ideig-óráig ne kerüljön túlsúlyba.)

A kutakodásnak abból a – mára már elterjedt – felismerésből kell kiindulnia, hogy a nemzetállamok hagyományos létét és funkcióit két, egyidejűleg érvényesülő tendencia befolyásolja. „Fölkötük” zajlik a felségjogaikat csorbító integráció, s ugyanakkor „alattuk” lépnek színre és erősödnek meg azok a tájegységek, amelyek a központosított hatalomtól egyre több illetékességet hódítanak el.

E fejleményekre is támaszkodva szorgalmazza Kende Péter a nemzetállamisággal való szakítást.¹⁹ A beiktatandó cezurát azonban főként azzal indokolja, hogy a mögöttük hagyott másfél évszázad során térségünkben nyilvánvalóvá vált a nemzetállami felfogás kudarca. Az itteni nemzetállamok zsákutcába kerültek, az 1990 utáni nagy eufóriában sem ismerték fel az illetékesek, hogy tájajaikon a Nyugattól átvett hagyományos nemzetállami sémák nem mentesítenek az 1918 előtti és utáni bajoktól. A megoldást szerzőnk abban látja, hogy különbséget kell tenni politikai és nyelvi közösség között. Véleménye szerint térségünk rendkívül bonyolult és konfliktusos nyelvi-etnikai viszonyai nem teszik lehetővé a kultúrmentzeti alapon megnyugtató politikai rendezést. Kende azt állítja, hogy a nemzet új – Közép-Kelet-Európában alkalmazható – politikai megfogalmazása elodázhatatlanná vált.

Kende nem a politikai nemzet francia (jakobinus) változatának az átvételére gondol. Jól tudja, hogy a központosított francia állam egyneműsítő politikát folytatott, s csak a közelmúltban kezdte elismerni a regionális, nyelvi alkultúrákat. Kende szeméi előtt a politikai nemzetnek régióknak adottságaira szabott variánsa, a „nemzetközösség” lebeg. Ez más, mint a „népközösség”, de a kétféle identitás nem zárja ki egymást. Elképzelését egy hozzánk közel álló példával illusztrálja. A „székely ember – írja – tehát a magyar népközösség része, egyszersmind a romániai (nemzetközösség) tagja. A román (nemzet) tagja nem lehetne, minthogy az kultúrfogalom, s székelyünk a magyar kultúrához tartozik. De a magyar (nemzet) tagja sem lehet, mert politikailag az nem terjed túl a magyar államhatárokon, annak tagja székelyünk csak áttelepülés árán lehetne. Amíg ezt nem teszi, a romániai (nemzetközösségbe) tartozik, miközben joggal tekintheti magát a magyar (népközösség) részének.”²⁰

E nézet első publicisztikai kifejtései nálunk bírálatokat váltottak ki. A társadalompolitikai és mentális fejlemények sem igazolták. Napjainkban egyrészt izmosodik a (kultur) nemzethez való tartozás – immár intézményekben is lehorgonyozott – tudata, másrészt a

romániai nemzetközösségi tagság vonzereje sem tudja az előbbi folyamatot fékezni. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az ország következetes demokratizálásának, a kisebbségi jogok és önkormányzati formák megszilárdulásának menetében ne erősödne az állampolgári lojalitás, ne fejlődne az „alkotmányos hazafiság” (Habermas).

Kis János koncepciója több vonatkozásban is érintkezik a Kende Péterével. A nemzetállam meghaladását – a liberalizmus szellemében – bemutató tanulmányában²¹ meggyőzően fejtegeti, hogy etnikailag megosztott társadalomban (a mindenki számára jogegyenlőséget szavatoló) állam nem lehet nemzetállam. Legitimítást csak egy „társnemzeti állam” élvezhet. E hatalmi képződmény pedig a határai között található etnikumok politikai közösségével azonos. Kis – túllépve a klasszikus szabadelvűségre hivatkozó felfogáson – elfogadja a csoporthoz kötött, tehát a kollektív jogok szükségességét. Nem tesz viszont egyenlőségi jelet e jogok és a területi autonómia, valamint a föderalizmus közé.

A múlt század végi magyar politikai nemzet elméletével és gyakorlatával szemben Kis János koncedálja, hogy az „hatalmas magánéleti térségeket” biztosított a nemzetiségeknek, de retorikája nem volt összhangban a (magyarosító) nemzetiségi politikával. Joggal állapítja meg, hogy –noha a mostaninál kedvezőbb helyzetet teremtené – az utódállamokbeli magyarság sem fogadhatja el egy ilyen megoldást. A magyarság nemzeti érdekei azt kívánják, hogy térségünkben törjön meg „a nemzetállami modell egyeduralma”.

Felfogását summázva Kis János csak azt a nemzeti politikát fogadja el, amely „a nemzetállammal szemben a társnemzeti államot, a politikai nemzettel szemben a több kultúrájú politikai közösséget, az állampolgári jogok kizárólagosságával szemben a csoporthoz kötött – egyéni és kollektív – jogok lehetőségét, s a szuverén államok egymásmellettségével szemben az Európai Uniót” kínálja.²²

*

Ha ezek – a nemzetállamhoz, a regionalizmushoz, az európai integrációhoz kapcsolódó – fejtegetések többnyire csak közvetve utalnak a transzszilván sorsproblémákra, Molnár Gusztáv elméleti vitaindítója²³ hosszú évtizedek óta először veti fel közvetlenül az erdélyi kérdést. A fogalom nemes értelmében vett „provokatív” kezdeményezésével az egyik errefelé leginkább bebetonozott tilalomfát kezdi döntögetni. És teszi ezt az európai régiók kialakulásának, s azok változásainak az értelmezésével. Vizsgálódásait a geopolitikai megközelítés, a Huntington-féle „civilizációs paradigma” alkalmazása teszi mifelénk újszerűvé, néhány vonatkozásban pedig vitathatóvá.

The Clash of Civilizations?²⁴ című elhíresült tanulmányában (1966) – mint ismeretes – Samuel Huntington azt állítja, hogy a régi civilizációk (vallások) közötti különbségek konfliktusokhoz, esetleg háborúkhoz vezetnek. Ez a veszély sötét árnyékot vet holnapjainkra. E tétel megkerülhetetlenné teszi Európa határainak a meghúzását. Huntingtongal egybecsengően több szerző úgy véli, hogy ezek a határok ott vonulnak, ahol a nyugati kereszténység kisugárzásának a keleti ortodox egyház, illetve az iszlám dominanciája állja útját. Az Európát megosztó limes elválasztja a balti államokat Oroszországtól, kettészeli Fehér-Oroszországot és Ukrajnát, majd a Kárpátok vonulatait követve, Szlovéniát és Horvátországot Nyugathoz illesztve, Dalmácia partjain éri el az Adriát. Bennünket közvetlenül érint és Molnár okfejtését alátámasztja, hogy az említett civilizációs törésvonal Erdélyt a nyugati tömb részeként tünteti fel. Ez a körülmény – érthető módon – problémát okoz, feszültséget kelt Románián belül. A határvonalat nem csupán gótikus vagy barokk templomok, hanem egy – Közép-Európát idéző – mentalitás, illetve munkakultúra még észlelhető nyomai is jelzik. Erdély még mindig más, mint az Ókirályság. Molnár Gusztáv találóan a „Mitteleuropa fragmentumok”, ama tartományok közé sorolja Erdélyt, amelyek múltjuk, hagyományaik és civilizációs színvonaluk révén továbbra is Közép-Európára emlékeztetnek, ám politikai döntések következtében kívül maradtak Nyugat keleti határain.

Mi lenne a megoldás?

Ha Románia nem akar belesodródni a sikertelen államok (failed states) kategóriájába, akkor – Molnár szerint – a föderatív alapokon való átszervezésre van szüksége. Erdély és más országrészek számára a devolúció lehetőségét kellene felkínálnia. A kialakítandó tartományok, vagyis a regionalizáció alapjait azonban nem – a konfliktusokat gerjesztő – etnicitás, hanem a területi, helyi identitások feltámasztása, megszilárdítása biztosíthatná.

Nem nehéz elképzelni, milyen ellentmondásos visszhangot váltottak ki Molnár Gusztáv tételei. A vita szövegei a Magyar Kisebbség 1998. 1-es számában s a marosvásárhelyi Altera című román nyelvű szemle 1998. 8-as számában jelentek meg. Nem tekinthetem most feladatommak, sem a Huntington-i koncepció érdembeli kritikai taglalását, sem az – egyébként igen magas színvonalú – polémia részletező felidézését. Számomra itt és most, mindenekelőtt az egész komplexum értékelése a fontos, mert a korszerű regionalizmus megjelenését fejezi ki nálunk. Igaz, az eszmecsere kisugárzása nem haladja túl egy eléggé szűk értelmiségi kör határait, de a társadalompolitikai nézetek története azt tanúsítja, hogy valamilyen újító kezdeményezés jelentőségét és későbbi szerepét nem a világra jövetelénél bábáskodók száma határozza meg. Ebben az összefüggésben azonban sokatmondónak ítélem a román vitapartnerek véleményét, s egy-két esetben reflektálni is kívánok rájuk.

Mindenekelőtt Gabriel Andreescunak, a Román Helsinki Bizottság társelnökének érveit emelném ki. A demokratikus román értelmiség kiemelkedő személyisége fenntartásokat táplál a Molnár-féle megoldásokkal szemben. Nem tartja őket időszerűnek és kivihetőnek. Ő a „kiegyezés román modelljét” ajánlja, amely – szerinte – közel állna a megvalósuláshoz. Ez a „modell” – a társadalomban végbemenő valós folyamatok összegezéséeként – abban rejlene, hogy a román politikai erők a nemzeti kisebbségek védelmére szolgáló sajátos rendszabályok rendkívül magas standardját fogadták el, s ennek ellenében a magyar közösség implicit módon lemondott a saját védelmi mechanizmusok – az önrendelkezés és autonómiák rendszere – kialakításáról, amelynek nincs helye a román alkotmány keretei között.²⁵

Gabriel Andreescu véleménye, amely a román elit kompromisszumkészségének jelenlegi határait jelöli meg, az adott (alkotmányjogi) feltételeket – mondhatni – változtathatatlanokként kezeli. A romániai devolúció mostani igen nehézkes megvalósíthatóságával szemben ő az Európai Unió integrált rendszerétől reméli, hogy a különböző régiók eredményesen érvényesítik majd a maguk földrajzi, nyelvi, gazdasági és más jellegű sajátosságait.

Bakk Miklós hozzászólásában – többek között – nyomon követi az Andreescu-csoport felfogásának változásait. 1995-ben – állapítja meg – Andreescu már felismerte, hogy a Romániát Európához kötő stratégiának két – egymást kölcsönösen feltételező – összetevője van: „a Magyarországgal közös határ átjárhatósága és Erdély bevonása – a belső gazdasági liberalizáció révén – egy regionális dinamikába.”²⁶ Ez a fejlemény – Bakk értelmezésében – már több az identitáshoz való jog garantálásánál. Erdély regionális mozgósításának távlati azt vetítik előre, hogy egy multikulturális tájegység örökségének, a „régii Mitteleuropa civilizatorikus erejének” az állampolitikai hasznosításával valminő kiutat kínál.²⁷

A polémia másik résztvevője, a Párizsban élő Antonela Capella Pog(cean egyetért Molnár Gusztáv jövőképevel, Erdély regionális „rehabilitációjával”. Ez – szerinte – egybefogná a térség lakosait és a „posztmodern nemzetállam leépülésének a megállapítására támaszkodik”. A Molnár-féle koncepcióval szembeni fenntartások abból is fakadnak, hogy – mint találóan leszögezi – Erdélyben „a nemzeti kötelék fölébe kerekedik a regionális identitásnak vagy az állammal való azonosulásnak”. A közös jövő záloga – szerinte – az lenne, hogy Erdély lakossága először erdélyinek érezze magát, s csak utána azonosuljon magyar vagy román nemzetiségi

mivoltával.²⁸

Ez a követelmény számomra – középtávon – elérhetetlennek tűnik. Azt sem hinném, hogy egy korszerű erdélyiség a nemzethez tartozás tudatát kategorikusan kizárná. A regionális önazonosság vállalása összeegyeztethető a – főként az anyanyelv közvetítette – nemzeti hagyományokhoz és értékekhez való ragaszkodással.

Magam is szentül meg vagyok győződve Antonela Capelle-Pog(cean konklúziójának helyességéről: az erdélyi magyarok csak a románokkal folytatott párbeszéd révén boldogulhatnak. És noha a párizsi politológusnő kijelenti, hogy nem a két világháború közötti transzszilvanizmus felidézésére gondol, én azt hiszem, hogy éppen ennek az öröksége hatékony módon sarkallná a nemzeti kizárólagosságok meghaladását.

*

A jövőt fürkésző/előkészítő elméletek és eszmecserék mellett a regionalizmus a hétköznapi életben is lassan utat tör magának. Jelentkeznek az erdélyi identitás vállalásának gyakorlati következményei is. Nem csupán azoknak a számszerű gyarapodására utalok, akiknek (magyaroknak és románoknak) már elégük van a „kudarcot vallott provincia” (Alexandru Cistelean) okozta kudarc-élményekből (ezt a tudat- és lelkiállapotot fejezik ki például a Sabin Gherman-féle Pro Transylvania Alapítvány célkitűzései). Főként a különböző megyék, tájegységek, mikrorégiók közötti – túlnyomó részben gazdasági jellegű – együttműködések ígéretes kibontakozását értékelném. Ez a folyamat, tekintettel arra, hogy Románia „mozaikszerkezetű ország” (Kolombán Gábor) lévén, a különböző vidékek és megyék igen eltérő fejlettségűek, pozitív alakulásként könyvelhető el. Elkészült a regionális fejlődésre vonatkozó törvény is. Nyolc regionális tanácsot hoztak létre. Kívánatos lenne, hogy ez az egész fejlemény kulturális, etnikai vonatkozásban is eredményesnek bizonyulna. Ezt is elősegítené, ha – európai mintára – a régiók közigazgatási-jogi legitimitással rendelkeznének. Reményeket fűzhetünk az állami határokon átívelő „euróregiók” működéséhez is, hisz országok és népek egymáshoz való közeledését ösztönözheti.

Talán nem délibáb-kergetés, ha a különféle mikro- és makrorégiók hálózatának kiépülésétől – a Romániában oly szívós centralizáló törekvések visszaszorulásával együtt – az erdélyi identitás új meghatározását is várjuk. Ismételten hangsúlyozom: eszmei síkon a transzszilvanista hagyaték ebben segítségünkre lehet.

Jegyzetek

1. Joó Rudolf: Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában. Bp. 1988, 129-140.
2. Zsolt K. Lengyel: Auf der Suche nach dem Kompromiss. München, 1993, 385.
3. Gyárfás Elemér: Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei. Magyar Kisebbség, 1998. 1.
4. Dr. Müller Hermann: Erdély lehetséges jövője. Magyar Kisebbség, 1998. 1.
5. Dr. Romul Boil(: Tanulmány a területileg kiegészült román állam újjászervezéséről. Magyar Kisebbség, 1998. 1.
6. Babits Mihály: Európaiság és regionalizmus. Erdélyi Helikon, 1930.
7. Láng Gusztáv: Egy önmeghatározás tanulságai. In: Kivándorló irodalom. Kolozsvár, 1998, 37.
8. Pomogáts Béla: Kisebbségek Európája. In: Noé bárkája. Bp. 1991. 70-71; Régiók Európája. Uo. 79.
9. Milan Kundera: The tragedy of Central Europe. The New York Review of Books, 1984. apr. 26.
10. Timothy Garton Ash: Létezik-e Közép-Európa? Századvég, é.n. Bp. (külön szám), 87-104.
11. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Bp. 1983.
12. Szűcs Jenő: Le trois Europes. Paris, 1983.
13. Szűcs Jenő: i.m. 67.
14. Uő. uo. 94.
15. Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Válogatott tanulmányok, Bp. 1986. II. k. 187-265.
16. Timothy Garton Ash: i.m. – Czeslaw Milos: A mi Európánk. In: Századvég, 104-110.
17. Leszek Kolakowski: Die Gegenw(rtigkeiten des Mithos. München, 1973.
18. Ernst Bloch: Das Prinzip Hoffnung. I-II. Frankfurt am Mein, 1959.
19. Kende Péter: Szakítani a nemzetállamisággal. In: Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában? Bp. 1994, 84-94.
20. Uő. uo. 89.
21. Kis János: Túl a nemzetállamon. In: Az állam semlegessége. Bp. 1997, 129-185.
22. Kis János: i.m. 183.
23. Molnár Gusztáv: Az erdélyi kérdés. Magyar Kisebbség, 1997, 3-4.
24. Samuel Huntington: Civilizációk összeütközése. Korunk, 1996.1.
25. Gabriel Andreescu: Az „erdélyi kérdéstől” az „európai kérdésig”. Magyar Kisebbség, 1998. 1.
26. Bakk Miklós: Románia és Közép-Európa – két kiegészítés. Magyar Kisebbség, 1998. 1.
27. Uő. uo.
28. Antonela Capelle-Pog(cean: Észrevételek Molnár Gusztáv Az erdélyi kérdés című tanulmánya kapcsán. Magyar Kisebbség, 1998. 1.

Kézirata közlésével búcsúzzunk Gáll Ernőtől a 83. évében elhunyt erdélyi tudóstól, a Korunk nyugalmazott főszerkesztőjétől (A Szerk.)

László Ferenc

Bartók Erdélye - Erdély Bartókja

„... mi a természet nyomán alkotunk“
Bartók Béla, 1928

A bánági születésű Bartók Béla első találkozásai Erdéllyel esetlegesek voltak, s nem sok igazi öröme tellett bennük. Apja 1888-ban bekövetkezett, fájdalmasan korai halála után, amikor édesanyjának kenyérmunkát kellett vállalnia és az elárvult család elbúcsúzott a nagyszentmiklósi gazdaiskola igazgatói lakásától, Bartókék hányattatott vándoréveknek néztek elébe. Ezek során a tízéves kisfiút a történelmi Erdélyhez földrajzilag is, szellemében is közeli Nagyváradon, a premontreiekhez írták be második osztályos gimnáziumi tanulónak. Egy nagynénjénél lakott, aki szeretettel gondoskodott róla. A befeléfordulásra hajlamos fiúnak, aki először kellett, hogy huzamosabb ideig nélkülözze édesanyja közelségét, bizonyára jót tett az öt unokatestvér közösségével való meghitt azonosulás, ha már az iskolában boldogtalannak érezte magát, és képtelen volt a beilleszkedésre. Zenére a székesegyház karnagya, Kersch Ferenc oktatta. Ő volt Bartók életében az első hivatásos zenetanár. Rengeteget tanult tőle, s még maradt volna bőven mit tanulnia, ám, mivel iskolai előmenetele gyenge volt, május 1-én kivették a gimnáziumból és hazavitték a mamához, aki akkor épp Nagyszőlősen tanított. Az 1892-93-as tanévben Bartók Pozsonyban ismételte meg a másodikikat.

1893 ősztől Bartókné az észak-erdélyi Besztercén tanított, s fiát a helybéli, német nyelvű, evangélikus gimnáziumba íratta be harmadikosnak. Bartóknak nyelvi nehézségei nem voltak, hiszen a családban németül is beszéltek, s jól is tanult, eladdig, hogy áprilisi elbocsátó igazolása szerint a 44-es létszámú osztály ötödik tanulója volt. Zongoratanára nem volt ugyan, de egy Schönherr nevű, hegedülő erdész személyében jó kamarazeneszre lelt, akivel Beethoven-szonátákat is játszottak. A beszercei epizódnak 1894 áprilisában Bartókné Pozsonyba való kinevezése vetett véget.

Összefoglalólag elmondhatjuk, hogy a Nagyváradon és a Besztercén töltött hónapok nem múltak el nyomtalanul a serdülő Bartók fölött, de aligha ébresztettek benne rokonszenvet Erdély iránt.

Erdély szellemiségével kerek tíz évvel később, 1904 nyarán találkozott, a Gömör megyei Gerlicpusztán. Az ifjú zeneszerző és zongoraművész, a budapesti Zeneakadémia végzettje, oda vonult vissza gyakorolni és komponálni. Egy ugyanott nyaraló budapesti családnak volt egy székely cselédje, Dósa Lidi, aki szívesen énekelgetett a gondjára bízott gyermekeknek. Bartók felfigyelt rá, és hét – vagy annál több – dalát lekottázta. Ezek a legkorábbi Bartók-gyűjtött népdalok. A Kodállal közös Egyetemes Népdalgyűjteménybe is bekerültek. A későbbi székelyföldi gyűjtések anyagához képest nem különösen értékes egyedek, de arra alkalmasak voltak, hogy az immár okleveles zongoraművész és zeneszerző érdeklődését felkeltse, és hogy elindítsák a népzene-kutatói pályán. A felfedezés Bartók zeneszerzői műhelyében is kamatozott. Még ott, Gerlicpusztán megírta egy Székely népdalt (Piros alma leesett a sárba...). Ez a legkorábbi népdalfeldolgozás a magyar zenetörténet Bartók Béla és Kodály Zoltán fémjelzte újkorában. Jellegzetesen századfordulós zene: már nem egészen a 19. század hangja, s a 20.-at is csak a második szakasz után következő utójáték előlegezi, az azonban hangsúlyosan.

A gerlicpusztai felfedezés új dimenzióval gazdagította Bartók zeneszemléletét. Továbbra is Bécsben kereste a nemzetközi zenei életbe való beilleszkedés mikéntjét, de a magyar népzene gyűjtésével és művészi feldolgozásával kapcsolatos tervek is élénken foglalkoztatták. 1905. március 18-án ismerkedett meg Kodály Zoltánnal, aki megerősítette érdeklődésében és szándékában, és sok alapfogalom tisztázásában volt segítségére, akihez ettől kezdve szoros művész- és munkatársi kapcsolat fűzte. Ekkoriban kezdett el népzene-gyűjtés céljával falura járni. Ugyancsak 1905-ben kért és kapott 1000 korona ösztöndíjat egy erdélyi gyűjtőútra, amelyet azonban 1907 nyaráig halogatott. Jól tette, hogy halogatta! Időközben az érdeklődő gyakorlott gyűjtővé fejlődött, és megismerte Vikár Béla népzenei fonogrammait, köztük számos székelyföldi – főleg udvarhelyszéki – leletet is. Megjelent első, Kodállal közös feldolgozássorozata, a Magyar népdalok. 1907 januárjában kinevezték a Zeneakadémia tanárává, ami lehetővé tette, hogy Budapesten telepedjék le. Július 1-én tapasztalatokban és önbizalomban megerősödve indulhatott el a nagy útra: Erdély legkeletibb vidékére, a Székelyföldre. Bodon Pál személyében úti- és munkatársa is akadt. Poggyászának legfontosabb darabja az ormóttan, súlyos Edison-fonográf volt. Biztonság kedvéért egy pisztolyt is vett magának a csikszeredai vaskereskedésben.

Mit talált Bartók a Székelyföldön? Először: nagy szegénységet, váratlanul rossz szállási és étkezési lehetőségeket, és egy küzdelmesen élő, nehezen szóra bírható népet, amelyet mindazáltal megszeretett. Másrészt: egy népzenei tündérországot. Olyan magyar népi dallamokat, amelyeket eladdig művelt zenész nem hallott, vagy ha hallott is, nem vett észre. „Megtaláltam a székely népdaltípusokat, amiről nem hittem, hogy léteznek“ – írta augusztus 17-én barátnőjének, Freund Etelkának. A mondat talányos, de akárhogy értelmezzük is, aligha vonatkoztatható másra, mint a magyar népdal régi stílusára, az ereszkedő szerkezetű, pentaton hangrendszerű dallamkincsre, amelyet vele egyidejűleg Kodály a Felvidéken ismert meg, s amely szemléletükben a magyarság Keletről magával hozott, legősibb zenei öröksége volt. Az úri osztályok elfeledték, de a végeken élő parasztság hűségesen megőrizte. A székelyföldi gyűjtés hozama 324 dallam volt, ebből 80, tehát az anyag negyede képviseli a régi stílust.

Amint hazaért, Bartók egy zongoraminiatúrben állított örök emléket a Székelyföldnek. Mindenki ismeri: Este a székelyeknél. A darab két tematikus anyaga a régi stílusú pentaton dallamok két mozgástípusát példázza: a parlando rubatót és a tempo giusto. Előbbi a zene és a szöveg, utóbbi a zene és az ütemes mozdulat, a tánc kölcsönhatásából alakult olyanná, amilyen. Az ellentétes dallamok közös nevezője az é'-d'-h'-á'-g'-é' félhangnélküli pentatónia, Bartók meggyőződése szerint a magyarság megkülönböztető zenei névjegye. A szomszédnépek pentaton dallamait mindig is magyar átvételeknek, magyar hatás jeleinek tartotta. Ma már tudjuk, hogy a pentatónia úgyszólván az egyetemes emberiség köztulajdona. Míg Európa nagy nemzetei a gregorián korálisban meg a Minnesangban rég búcsút mondtak neki, földrésznünk egyes peremvidékein még élte a néphagyomány. A Székelyföldön, a magyar nyelvterület keleti végvidékén olyan népzenei klasszicizmus hordozója, amelyre minden magyar büszke lehet. Az Este a székelyeknél, Bartók legnépszerűbb zongoraminiatúrája ennek a korszakos felfedezésnek az alkotói leképezése.

Bár még többször visszatért Erdélybe – a Kalotaszeget, Torockót, a Mezőséget, Bihar megye magyar zárványfalvait, Maros megyét is megjárta –, ilyen nagy tömegű és ennyire értékes magyar népzenei anyagra egyazon vidéken nem lelt többet. Ezutáni kiszállásainak ide vágó összhozama 426 darab volt, ami a székelyföldi 324-gyel együtt kerekén 750 Erdélyben gyűjtött magyar népdalt tesz. Ezek nélkül elképzelhetetlenül csonka maradt volna a magyar népzeneről alkotott tudományos képe. Zeneműveiben is gazdagon jelenik meg ez a dallamkincs. Hogy csak az idézetszerűen megjelenített és feldolgozott népzenei egyedeket említsem,

Bartók már az Este a székelyeknél párdarabjaként megírta 1907-ben a Gyergyóból. Három csikmezei népdal című triptichont. Egységesen erdélyi az énekhangra és zongorára írott Nyolc magyar népdal forrásanyaga is. A Gyermekeknek első két füzetében 40 darab közül ötnek, a Négy régi magyar népdal című férfikari mű témái közül kettőnek, a Tizenöt magyar parasztdal című zongorasorozatból négynek, az énekhangra és zongorára írott Húsz magyar népdal közül hétnek, a 44 hegedűduó 14 magyar darabja közül kettőnek, a hatszólamú férfikarra írott Székely dalok témái közül ugyancsak kettőnek a témája Bartók gyűjtötte erdélyi magyar népdal. Feldolgozás-sorozataiban Vikár Béla, Molnár Antal és Kodály Zoltán gyűjtötte erdélyi magyar dallamokat is felhasználta. S mindez még csak egyik fele annak, amit „Erdély magyar hangja Bartók Béla alkotásában” cím alatt leltározhatunk, s talán nem is a jelentősebbik fele. Mert bár e feldolgozások esetében a népzenei forrás és a zenealkotások összefüggésének a tárgyi hitele bizonyításra nem szoruló nyilvánvalóság, talán többet nyom a latban, ami bizonyíthatatlan ugyan, de hitünk szerinti, tehát erkölcsi értékében magasabb rendű bizonyosság, nevezetesen, hogy a félhangnélküli pentatónia és az ereszkedő strófászerkezet s egyáltalán, a magyar népdal régi stílusa, amely az Este a székelyeknél óta Bartók személyes stílusának egyik alapvető állandója, az ő számára 1907 után is, mindhalálig az erdélyi magyarság hangja maradt.

1909 új, nem kevésbé korszakos felfedezés éve volt Bartók életrajzában. Erdélyben járván-kelvén, előbb-utóbb meg kellett ismerkednie a román népzenevel is. 1908 októberében, a színmagyar Torockón jegyzett föl először négy román népdalt. Közlői arra járó székelyhidasi lányok voltak. Bartók mégsem az ő vidékükön, nem Torda környékén kezdte el a román népzene gyűjtését, hanem Belényesen. Akkoriban egy odaváló román zenetanár, Cornelia Bușiția, Ioan Bușiția rajztanár felesége a budapesti Zeneakadémia hallgatója volt. Megismerkedtek, és a fiatalasszony meghívta a professzort, legyen vendégük Belényesen, kutassa ott a románok népzenejét. Bartók elfogadta a meghívást, és amikor 1909. július 19-én megérkezett Belényesre, már várt rá Bușițiaéknál két jó énekes hírében álló gyalányi lány. A gyűjtés rendkívül eredményes volt, ami részben a vendéglátók körültekintő gondoskodásának volt köszönhető, másrészt pedig annak, hogy a Fekete Körös felső szakaszának a színromán falvaiban Bartók egy ugyancsak ősi és ismeretlen, eredeti és rendkívül értékes, a magyar népzene régi rétegéhez képest merőben más népzenei klasszicizmusra lelt. Három hét alatt 14 faluból összesen mintegy 260 dallamot gyűjtött, ami, ha még azt a körülményt is figyelembe vesszük, hogy Bartók ekkor még nem tudott románul, pusztán csak mennyiségénél fogva is hatalmas teljesítmény.

A zeneszerző Bartók ennek a népi klasszicizmusnak is egy zongoraminiatűr képében emelt azonnal emléket. A címe Román népdal. Az op. 9/b jelzettel kiadott Vázlatok ötödik darabja. A népzenei eredeti egy háromsoros, parlando rubato előadású, alkalomhoz nem kötött, lírai dal, a gyalányi lányok énekelték Bartóknak, aki mindazokat a stíluselemeket megtalálta benne, amelyeket utóbb a bihari román népzene ősi rétegének sajátjaiként írt le. Leginkább a g' alaphangú f'-g'-h'-c'-d'' pentatónia eredeti szépsége ragadhatta meg, amelyben nemcsak félhanglépés van, de a bővített kvárt lépés is előfordulhat. A népdalnak azt a változatát dolgozta fel, amelyet a terepen jegyzett le. Utóbb, amikor a lejegyzést a fonogramm alapján pontosította, kiderült, hogy a dallam díszítései további hangmagasságokat is tartalmaznak: a g' és a h' között á'-t, a d'' fölött esz'-t is. Így a helyszíni lejegyzés f'-g'-h'-c'-d'' ötfokúsága úgyszólván szemünk láttára, azaz fülünk hallatára egészül ki ebben a dallamban f'-g'-a'-h'-c'-d''-esz'' (dó-ré-mi-fi-szó-lá-ta) hétfokúsággá, amit ma – Lendvai Ernő nyomán – általában akusztikusnak nevezünk, ami Bárdos Lajos szavával a heptatonia secunda (a második hétfokúság) egyik változata, vagy ahogyan másutt írja: a természeti skála. (Olyan dallamokat is talált Bartók, amelyekben a pentatóniát kiegészítő fokok nem díszítő, hanem főhangok.) A hétfokú, de nem diatonikus módusz, amelynek alaphangja fölött bővített kvárt és kisseptim hangzik el: ez volt a folklorista és a zeneszerző Bartók legértékesebb felfedezése az Úr 1909. esztendejében.

Bartók többször is visszatért Belényes környékére gyűjteni, 1913-ban külön kötetben adta ki bihari román gyűjtését. Kutató tevékenységét Erdély más román vidékeire is kiterjesztette. A Mócvidéken 327, az Avasban 92, Máramarosban 333, Hunyad megyében 496, Maros megyében 368 román dallamot gyűjtött. Elévülhetetlen érdeme, hogy megállapította ezeknek a vidékeknek, mint román népzenei dialektusterületeknek a sajátosságait. Nem rajta, hanem a történelmi eseményeken múltott, hogy a bihari és a máramarosi után nem jelent meg tervezett mócvidéki és bánági tájmonográfiája is, hogy tudományos alkotásában a hatalmas hunyadi anyagot egy, a teljes dallamanyagot is tartalmazó kötet helyett csak egy füzetnyi, dallampéldákkal meg-megtűzdelt tanulmány képviseli. Igaz viszont, hogy – meglehetősen anyagi erőfeszítés árán – kiadott egy úttörő műfajmonográfiát: a román kolindadallamoknak szentelt kötetet. Sajnos csak terv maradt egy másik tudománytörténeti úttörése: nem készíthette el azt a falumonográfiát, amelyben a bihari Havasdombró teljes népzenei vízcset szerette volna feldolgozni. Kilenc szerzeményében nem kevesebb mint 47 maga gyűjtötte erdélyi román dallamot dolgozott fel. A román népzenei idiómákat úgyszólván anyanyelvi szinten sajátította el, és a művészi átlényegítés kivételesen magas színvonalán alkotta újra; gondoljunk a Két román táncra vagy a Táncszvit romános epizódjaira, amelyekben nyoma sincs már a népzenei idézetnek, de amelyek nemzeti jellege teljesen egyértelmű. Merőben másként emelt maradandó emléket a román folklór szellemének a Cantata profanában, amelynek szövegválogát maga költötte két Maros megyei kolindaszöveg alapján. Legnagyobb méretű tudományos műve, amelyen úgyszólván haláláig dolgozott, a román népzeneinek szentelt hatalmas összefoglalás. Életének és alkotásának ismerői tudják, hogy minden román tájegység közül, ahol kutatott, Bihar maradt számára élete legvégéig a legkedvesebb: ahol először találkozott román falvak népével, és ahol már ott tartózkodásának első óráiban felfedezte az akusztikus hangzástípus pentaton magját, majd a teljes akusztikus hétfokúságot.

Félhangnélküli ötfokúság, akusztikus hétfokúság: Bartók zenei nyelvének, személyes stílusának két meghatározó állandója. Bartók stílusának legnagyobb hatású kutatójára, Lendvai Ernőre hivatkozom, aki a bartóki hangzásvilág két alaptípusát azonosította, hangzásvilágon a zene valamennyi vízszintes és függőleges hangviszonyát, a dallamot és az összhangzást is értvén. A Lendvai szerinti első alaptípus, a pentaton-kromatikus rendszer Bartóknál kétségkívül parasztszenei ihletből fakadt. „Bartók legjellegzetesebb kromatikus dallamai és harmóniai egyszerű pentatonikus alapmozdulatokra vezethetők vissza”¹ – írja Lendvai, s bizonyító példáit a II. hegedűversenyből, a III. zongoraversenyből, a Kékszakállú herceg várából, az Improvizációkból, a Kontrasztokból és más abszolút remekművekből veszi. Ezekben s más hasonlóban jutott el a Székelyföldön felfedezett régi stílus hangnemenjelképe, a félhangnélküli ötfokúság „az Értől az Óceánig”. A hangzásvilág másik alaptípusát Lendvai diatonikus-akusztikus rendszernek nevezi. Egy kulcsmondattal idézem: „A diatónia legjellegzetesebb alakja Bartóknál az ún. akusztikus hangsor (dó hangsor fi-vel és ta-val), például c-d-e-fisz-g-a-b-c és az akusztikus harmónia (C-dúr hármassal természetes szeptimmal: b-vel és akusztikus kvarttal: fisz-szel, továbbá nagyszexttel: „pasztorál-szexttel)”² Tekintsünk el attól a kicsinységtől, hogy Lendvai szóhasználatában a diatonikusnak más az értelme, mint általában (mert általában a Bárdos Lajos szerinti heptatonia primát tartja a világ diatóniának, ha úgy tetszik: a zongora fehér billentyűinek a hétfokúságát), és mondjuk ki: ennek az akusztikus rendszernek az alapélményét is a mi földünkön élte meg Bartók, az Erdélyi Szigetegység nyugati vidékén, a bihari románoknál. S hogy mit jelent e két alaptípus összessége Bartóknál és egyáltalán, arra vonatkozólag ismét Lendvait idézem, immár utóljára ez alkalommal: „a kromatikus és a diatónia nem két különálló, egymástól független rendszer, hanem egymás pontos rendszertani megfordításai. Egyikük sem lehet meg a másik nélkül: külön-külön mindegyikük csupán része az egésznek, s csak együttesen teremthetik meg a teljes zenei kozmoszt. Ebben áll a bartóki szintézis lényege.”³

Mit jelentett tehát a zeneszerző Bartók számára Erdély, a magyar nyelvterület keleti, és a román nyelvterület nyugati határvidéke, e két nemzet közös földje, ahol az első világháború előtt mind a magyar, mind a román parasztság még csaknem érintetlenül őrizte és élte a maga archaikus zenei idiómáit? Ha nem is „mindent” — mivel alkotói életében számtalan népi és műzenei hatást dolgozott fel és emelt be a maga személyes stílusába Bartók —, de igenis: a zenéjében kiteljesedett „teljes zenei kozmosz” egymást kiegészítő rendszereinek a forráshelyét, a „minden” kétpólusú elrendezésének a természeti igazolását.

Magyar népzene és új magyar zene című, 1928-ban tartott amerikai előadásában Bartók a maga és Kodály zenéjének több stílusjegyét ismertette. Fejtegetéseinek a vége felé kijelentette: „... napjaink harmóniarendszerének tizenkét hangját dallamilag és harmóniailag egyaránt a legrészletesebben kezeljük”. Majd hozzátette: „Természetesen sok más (külföldi) zeneszerző nem a népzene támaszkodva[,] intuitív, vagy spekulatív módon nagyjából ugyanabban az időben hasonló eredményre jutott, s ez kétségtelenül jogos eljárás. A különbség az, hogy mi a természet nyomán alkotunk, mert a parasztszene természeti jelenség.”⁴ Ez az idézet világít rá a legmeggyőzőbben arra, hogy mennyire fontos volt a zeneszerző Bartóknak a természeti jelenségek tisztelt népzenei forrás, mint igazolás. Ha egyszer a természetelvűség volt az, ami szemléletében az új magyar műzenét a kortársi zene egészén belül megkülönböztette!

Végül soron ez volt Bartók Erdélye: önnön alkotásának, zenei kozmoszának forrása és igazolása.

Erdély Bartókja? Hadd ne soroljam most fontoskodva, hogy mit tett Erdély Bartók emlékének életéséért, hogy melyik művét hányszor játszották a Királyhágón túl, hogy kik írtak róla nálunk könyveket, cikkeket. Az alapkérdés, amelyet e születésnapon lelkiismeretlenség volna megkerülnöm, így szól: méltó-e Bartókhöz Erdély – nem az így hívott földdarab, hanem az erdélyi társadalom?

Nem kérdéses, hogy a hagyományos, paraszti Erdély, amely oly sokat tudott neki adni, méltó volt hozzá. A mai művelt Erdély azonban, amely oly sokat köszönhet neki, nem az. Márcsak azért sem, mert ezerszer ritkábban él Bartók zenéjével, mintsem tehetné. De legfőképpen azért méltatlan, mert fényévi távolság választja el a Bartók tudományos és művészi alkotásából kisejtlő, módszeresen kifejezhető Erdély-képtől, Erdély Bartók-örökségtől. Abból, amit erdélyi gyűjtőútjain behordott, a bánási születésű Bartók, láttuk, egy egységes világegyetemet tudott felépíteni, amelynek két tartóoszlop: a Keleti Kárpátok belső lejtőin, az Olt és a Maros felső szakaszán élő magyarság és az Erdélyi Szigethegység legnyugatibb tömbjét, a Fekete Körös vidékét lakó románság parasztszeneje. Bartók mindhalálig hű maradt a maga Erdélyéhez, holott fizikailag megfosztották tőle: tudjuk, Trianon után csak hangversenyezni járhatott át az új határon, népzenei kutatásainak folytatásáról szó sem lehetett. Nekünk Trianon után is otthonunk Erdély, hazánk, ahol élünk és halnunk kell. Csak szellemileg kellene felnőnünk az esélyhez, amellyel odaszülettségünk – anyanyelvünkre való tekintet nélkül – mindannyiunkat megajándékoz. De hol az az erdélyi polgár, aki ma a Bartók példamutatásához hasonlítható egységben éli meg a szellemi Erdélyt és benne önnön erdélyiségét?

Ez az Erdély nem az az Erdély. Ahol Bartók járt, egy Éden volt, amelyben „a parasztszemélyiségnek más népek iránt nyoma sincs és sohasem volt. Békésen élnek egymás mellett; mindegyik a saját nyelvén beszél, saját szokásait követi és természetesen veszi, hogy másnyelvű szomszédja ugyanezt teszi. ... A parasztszemélyiség között békesség uralkodik; – gyűlölködést másfajta ellen csak felsőbb körök árasztanak.”⁵ Két világháború, s az azokat követő békétlen évtizedek megsemmisítették ezt az Édent. Uszítanak még olykor a felsőbb körök, de az alsóbb néposztályok – s persze a középosztály tömegei is – maguktól is készségesen uszultak a másnyelvű honfitársak ellen. Az erdélyi lét ma: az egyik tartóoszlop körüli összefogás a másik tartóoszlop körül összefogással szemben. Az erdélyi gondolat ma: kegyes és célzatos, önérdelvelű visszatekintés a szebb múltba. Nem egy közös múltba, hanem kinek-kinek a magáéba. A jövő: csupa fenyegetés.

A mai Erdély nem érdemelne új Bartók Bélát.

*

Utóirat. „Ez a Magyarország sem az a Magyarország. A mai Magyarország sem érdemelne új Bartók Bélát” – próbált valaki vigasztalni (?) e szöveg felolvasása után. Az együttérzésre és továbbgondolásra valló visszajelzés feldúsította a keserű szókimondás kataraktikus élményét. Akkor döntöttem el, hogy – hangképekkel tarkított, kottapéldákkal kísért – előadásomat írássá, olvasmányá szerkesztve is a nyilvánosság elé viszem. (Kolozsvár, 2000. április 9.)

Jegyzetek:

1 Lendvai Ernő: Bartók költői világa. Budapest 1971, 443.

2 Ua., 455

3 Ua., 456.

4 Bartók Béla összegyűjtött írásai. Közreadja Szöllősy András. Budapest 1966, 757.

5 Ua., 605.

2000. március 25-én, Bartók 119. születésnapján, a Debreceni Egyetem Konzervatóriumának hangversenytermében tartott előadás szerkesztett szövege.